

Орга № 2. 2018 (зорбанан кеп)

Пачхьалкхан бюджетан учреждени
«Литературин-исбаьхьаллин журнал «ОРГА»

Арадолу 1958 шарахь дуьйна

**Шен ненан мотт халкъо,
Сий ойбуш, Iалашбахь,
Цу халкъан паргIато
Цхьаммо а хьошур яц.**

Мамакаев Мохьмад

сайташ: www.orga-journal.ru

эл. почта: orgagroz@mail.ru

**Кьорта редактор
Алиева Зарина Лом-Алиевна**

Редакцин кхеташо:

Абдулаев Леча
Ахмадов Муса
Бексултанов Муса
Бурчаев Хьялим
Бадаева Iайшат
Минкайлов Эльбрус
Сумбулатов Дени
Цуруев Шарип
Шамсудинов Бувайсар

Журнал диллинарг:

Нохчийн Республикин кьоман по-
литикин, арахьарчу зIенийн, зорба-
нан, хаамийн Министерство

364060 НР, Соьлжа-ГIала,
Дудаев С. бульвар, 5, Радион цIа

Журнал зорбанехь кхаа баттахь цкъа арадолу,
электронни кепехь
- хIора баттахь

Редакце схьалушйолу произведенеш зор-
батогьхна хила еза. Журнала тIе ца тоьхначу
произведенийн маххадор а, уьш авторшка
юхаялар а редакцино шена тIе ца лоцу.

Суйрташ даьхнарг: Умхаев Ш.

ЧУЛАЦАМ

Соблжа-ГТалин – 200 шо кхачарна

ДАДАЕВ Сайд-Хьасан

Яйна, амма ян йиш йоцу, нохчийн ярташ. *Статья*. 3

ПОЭЗИ

ЦУРУЕВ Шарип

ГПайГане. *Стихаш*. 7

ДАКАЕВ СаьИдбек

Генара дуйна... *Стихаш*. 10

ГУБАЕВА Тумиша

Даймохк. *Стихаш*. 11

МАГОМАДОВА Резида

Нохчийчов – сан хьоме Даймохк!. *Стихаш*. 15

КЕРЛА ЦІЕРАШ

БЕНО Самира

Сан даг чуьра зезагийн беш хІинца а ехаш ю! *Стихаш*. 17

АЛИЕВА Зарина

«Дийцахьа хьайн деган хабарш...». *Бено Самирин кхоллараллах дош*. 21

ПРОЗА

АХМАДОВ Муса

Кхаа дашах дийцар. *Дийцар*. 23

БЕКСУЛТАНОВ Муса

Держазан Джокьал.Тайниг. *Дийцарш*. 25

ДЖУНАИДОВ Аюб

Жима хилаза цхьа а вац. *Дийцар*. 36

ЗАКРИЕВ Ийса

Ешапан пенси дахар. *Туйьра*. 53

МОЛЛАЕВА Малика

Болатан дог. *Дийцар*. 69

ЯЗДАРХОЧО – ЯЗДАРХОЧУХ

КАГЕРМАНОВ Докка

Мамакаев Мохьмадах дагалецамаш. 75

ЮБИЛЕЙ

Гуртуев Салихан – 80 шо

ГОЧДАРШ

ГУРТУЕВ Салих

1944 шеран 8-гІа март. *Стихаш. Гочийнарг – Ахматукаев Адам*. 80

ПУБЛИЦИСТИКА

СУМБУЛАТОВ Дени

Замано хийцина амалш. *Статья*. 83

ДРАМАТУРГИ

ЯХЪЯЕВ Салавди

Цен-Берде. *Поэтически драма*. 89

ДОШАМ. *Кечийнарг – Дадаев Сайд-Хьасан*. 112

Соблжа-ГПалин – 200 шо

ДАДАЕВ Сайд-Хьасан

Яйна, амма ян йиш йоцу, нохчийн ярташ

Соблжа хи йистехь Бурса (Грозная) Гап йогIале хьалха кхузахь нохчийн ярташ хилла хиларан цхьа а шеко яц. Маса хилла уьш? Оцу хаттарна жобпаш лобхуш вай теллинчу белхашна юкьахь ю Нохчийчоьнан цIеяхханчу мохкталлархочун Сулейманов Ахьмадан «Нохчийчоьнан топономи», яздархочун Кусаев Iадизан «Соблжа-ГПала» книгаш а, мохкталлархочун А.Бержен «Нохчийчоь а, нохчий а», Илманчин З.Тесаевн белхаш а. Оцу а, кхечу а талламхоша тоьшалла до хIинцалера Соблжа-ГПала йолчу меттехь нохчийн дуккха а ярташ а, кIотарш а хилла хиларна. Ткьа Тесаев Зеламахас, кхечу Илманчаша а санна, цIерш йохуш ягарйинарг нохчийн 31 юрт ю. Цо билгайоху уьш хилла меттигаш а. Иза дина шайн белхашкахь А.Сулеймановс а, I.Кусаевс а. Иштта мехала ду А.Бержес XIX-чу бешарахь Соблжа хица Бурса Гап яле хьалха хилла хьал довзуйтуш, цхьаболчеран (харцIилманчийн) хетарш совцош аьлларг а. «Нохчийчоь а, нохчий а» цIе йолчу шен Илманан-талламан балха тIехь цо чIагIдо: «1819-гIа шо тIекхаччалц (Нохчийн махкахула охьадогIучу) Соблжица, нохчийн ярташ йоцург, вайн цхьа а юрт ца хилла...»

Амма Гап йилла йолийча, цунна гуонаха хилла ерриге а ярташ инарлин А.Ермоловн омрица ягийна, кIелхьаравала кхуьург кIелхьараволуш, ца кхуьург оцу чалтачин омрица хIаллаквеш. Оццу 1818-чу шарахь ягийначу ярташна юкьахь хилла тахана а вайна евзаш йолу Соблжа (1). Иза хIетахь Соблжа хин аьрру агIорчу бердайистаца хилла, «Консервни завод» хиллачу меттехь. Юрт ягарах шен «Йозанашкахь» А.Ермоловс яздо: «Соблжа хьал долуш яра. Цигарчу бахархошца кIеда-мерза дара тхо. Юрт а ларйора. ХIунда аьлча, тхайна оьшуш йолу хIума йохьура оха цигара. Цига хIума эца бахийтинчу салтех цхьанна меттигерчу бахархойх цхьамма топ

туьйхира, вордана боьжна болу сту шена дӀа ца белча. Иза шен бу бохуш хилла цо (салташа гӀопе дӀадуьгуш ма-хиллий нохчийн даьхни – С.Х.)... ТӀаккха корпусан штабан хьӕкам вахара оцу юьрта шеца масех рота а йолуш, цаьрца барт бан лууш. Амма царна герзаш туьйхира... Юьртана Телетира, цхьадолчу эскаршна омра дира юьртана гуолаца аьлла, юьртара нах ара ца бовлийта. Делахь а, хуьнахула бевдда кӕйлабевлира уьш, царна тӀаьхьакхуьийла дацара. Юрт схьаьккхира. Цигара ялта а, дама а, кхидолу кхачанан сурсаташ а, гӀишлошъярна мегар йолу дечигаш а, кхийолу коьчалш а масех дийнахь гӀопе схьакхийхьира». Цул тӀаьхьа юрт ягийра...

ХӀаллак ца хуьлуш паччахьан Једалан эскаран тӀазарх хьалхабевллачу соьлжахоша керла юрт йиллира, Соьлжа хина аьгто агӀор йолчу меттехь. Хинцалера Гурина, Киевски, Садови, 2-гӀа микрорайон йолчохь. Амма, хетарехь, цигахь а гӀоперчу эскархоша паргӀат баха а ца битина, тахана йолччохь керла юрт йиллира соьлжахоша.

ГӀап йиллале хьалха Беликовн тӀай долчуьра Войковн поселки кхаччалц йолчу меттехь Къулой-Юрт (2) хилла. ГӀап йиллинчул тӀаьхьа, юрт гӀопана мелла а генаьккхина, хӀинца Батумски урам болчухьа, Заводской кӀошта йолчу. Соьлжа хица дукха дӀасаяьржина хилла йолу иза «ТегоргӀина» масех куьпе ерзийна хилла паччахьан Једало, цигахь бехаш болчу нохчашна тӀехь терго латто атта хилийтархьама.

Цу хенахьлерчу карти тӀехь билгалъяьккхина ю Сарачан-Юрт (3). Иза хӀинцалерчу Пионерски урамера «Минутка» майдане кхаччалц йолчу меттехь хилла. Оцу юьртара нохчий паччахьан Једало гӀопана юххе схьакхалхийна хилла. Герггарчу хьесапехь А.Невскийн а, Кишиев Висхин а цӀарах болчу урамашна юккъехь йиллина хилла и юрт.

Янги-Юрт я Яхьья-Юрт (4) Соьлжи хин аьрру агӀор хилла, Соьлжа-Галин мехкадаьттанах гӀуллакхдаран завод хиллачохь. 1856-чу шарахь Яхьья-Юрт Буьрса гӀопана дуьхьал Гуьллуш хилла, хӀинца А-Хь.Кадыровн проспекта тӀера ЧГУ-н коьртачу гӀишлона а, М.Кировн парк лаьттинчу а меттигана а юккъехь. ТӀаьхьо и юрт йохийна, цигара нохчий арабаьхна. Юрт лаьтина меттиг гӀопана юкьяяхана.

Юьхьанца Јалхан-Чурт (5) Соьлжа хина аьрру агӀор хилла. Советийн заманахь таксопарк лаьттинчохь, Чурт-ТогӀе боьдучу некъаца. ГӀап шорьяла а, чӀагӀьяла а йоьлча, и юрт цунна юххера «дӀатеттира». Цигахь баьхначу нохчаша цул тӀаьхьа йиллинарг ю хӀинца Ленинан кӀоштахь йолу Јалхан-Чурт (юрт) поселок.

Заводской кӀоштарчу аймина (пруд) юххехь хилла Јамарханан гечо (6) цӀе йолу юрт. Ермолов Нохчийн аренашка кхачале хьалха а, 1785-чу шарахь, шозза ягийна и юрт паччахьан эскарша. Ермоловс ГӀап йиллинчу хенахь Соьлжа хина аьрру агӀор, хӀинца йолчу «Буьрса ГӀап» автодромана кьилбехьа, цхьаь ах чаккхарма генахь хилла юрт. 1859-чу шарахь гӀопана кхин а генаьккхина иза.

Чеча юьртана дуьхьал, хӀинца Маяковскийн цӀарах болчу урамца (Заводской кӀошт), хилла Јашхой-отар (7). ГӀап юьллучу хенахь йохийна иза. Цигахь баьхна нохчий кхечанхьа дӀа ца кхелхича ца бевлла.

Алда юрт я Шира Алда (8) цкъа хьалха БухӀан-Юьртара хиӀалашдойлина кьилба а, кьилба-малхбале а агӀор йолчу бердаистехь хилла, Ростов-Баку некъ ГӀойтӀа йолчу агӀор дӀабоьрзучохь. Шира Алда, Соьлжица хилла кхийолу ярташ а санна, ягийна а, А.Ермоловн эскарш Телеташ, хьийзийна а ю. 1826-чу шеран чиллин (февраль) беттан 23-чу февралехьлерчу шен рапортехь инарлас яздо Алдана

тЛелатарх, цигара бахархой лахкарх, цЕнош дагорарх.

С.М.Кировн цАрах хилла парк а, А.П.Чеховн цАрах хилла библиотека а, беш а лаьттинчу меттехь хилла Алкханч-Юрт (9). Цхьаццанхьа Алкан а, Алханч а аьлла хьахийна ю иза. Таьхьа юрт «дАтетгина» кьилбаседа-малхбалехьа а, кьилбехьа а. Иштта, XIX-чу бешаран I-чу чийликерчу (четверть) карти тЛехь и юрт, Алкан цЕ а йолуш, хИинцалера Гуринан а, Назарбаевн а цАрах долчу урамашна юххехь хилла. Иза Гудермесски урам чехкболучохь хилла бохуш яздина А.Сулеймановс. Беной-отар (10) цЕ йолу юрт билгалъяьккхина ю вай кЕззиг лакхахь хьахийна долчу карти тЛехь. Гуной кАотарна кьилбаседехьа а, Алда юьртана малхбузехьа а хилла иза. Юрт ягийна, йохийна дАяьккхина Бурса гАп юьллуш, ткьа цигара бахархой кхечанхьа дАкхелхина.

Нохчаша, дукха хьолахь, цхьаь лоруш хилла йолу БухАн-Юрт (11) а, Алда а паччахьан эскарин картанаш тЛехь, ша-ша а къастош, билгалйоккхуш хилла. ХИинца БухАн-Юрт, вайна ма-хаьара, Соьлжа хинна аьтту агАор а, «Соьлжа-Галин хАорда» йистехь а ю. Даима а хилла иза цигахь. Паччахьан эскарша Iазапехь латтийначарах ю и юрт а, цигара бахархой а. Нохчийн бахархоша юхаехкинчу яртийн карти тЛехь, стенна делахь а, Керла Алда аьлла цунах.

Чеча юьртана дуьххьал, Карпински гунан кАажера хИинцалера Маяковскийн цАрах болчу урамна тЛекхачалц йолчу меттехь хиллачух тера ду юьхьанца Гунаш-Юрт (12). Таьхьую юрт Iалхан-Чуьртан тогЕне (шина регА юккъе) «юхатетгина». Теркан областан карти тЛехь (XX-чу бешеран юьхь) хИинца Долинск поселок йолчохь Гуюшки кАотар хилла.

Ширачу Алдана малхбален агАор йолчу меттехь, Суьйра-Коьртан малхбузенан басешца хилла Гуной-отар (13). Амма тахана цунах дисина хАумма а дац, нохчийн аренашца хиллачу иттанаш кхечу яртех а санна.

Соьлжа хина аьрру агАор йолчу бердаистаца, хИинца «Грознефтяная» социьла йолччохь хилла Доблак-Юрт (14). Делахь а, гАп йиллича, иза йитина, хИинца «Ипподромни» микрарайон йолчу сехьабовла дезна цигарчу бахархойн. ГАп шорьян йолийча, цунна гуонаха эскарехь гАуллакхдина бевлла гАлагАзкхий охьаховшо болиьча, цигара а дАбовла дезна церан.

ХИинца Лермонтовн цАрах болу урам болчохь хилла юьхьанца Кемсийн юрт (15). Паччахьан эскаран а, Iедалан а Iаткъамца цигара кхелхина Соьлжа хина аьтту агАор сехьабевлла нохчий. Кхуззахь, хИинца Киевски урам а, №6 йолу ПТУ а йолчохь, юрт йилла гАюьртина. Гарехь, цунах а гАуллакх ца хилла...

Андреевски тогАина кьилбехьа йолчу меттехь хилла Луллу-Юрт (16). Дийцарехь, 17 ков-керт бен доцуш, жима хилла и юрт. Иза билгалъяьккхина ю XIX-чу бешеран хьалхарчу чийликехь а, 1825-чу шарахь а хИиттийначу картанаш тЛехь. Мамакхин юрт (17) Бурса гАп йиллале хьалха «Ипподромный» микрарайон а, РТС а йолчу меттехь хилла. Цигара «юхахуьлуш», Мамакхин юрт хИинца Первомайски станица йолчу метте кхачна. Цигахь, Хьач-хин («Нефтянка») хьостанехь керла юрт йиллина мамакхиюьртахоша. Тахана а цхьаболчу кьаноша Первомайски поселках Мамакхин юрт олу.

Старопромысловски дукъаца, хИинца I5-гА куп йолчохь, хилла Муж-Корта (18) юрт. Довха хиш долуш меттиг хилла иза. ЧАгА бегАийла хилла даьхни лело.

Андреевски тАгАи йолчу меттехь хилла нохчийн Назар-Юрт (19) цЕ йолу кхин цхьа юрт а. Амма 1859-чу шарахь хАоттийначу карти тЛехь иза Соьлжа хина аьрру агАор ю, хИинца Чурт-ТогЕ боьдучу некъана а, Соьлжа юьртана а юккъехь. Хетарехь, хьалха хилла юрт йоха а йина, кхуза сехьабовла дезна оцу юьртарчу

бахархойн.

Хинцалера Б.Хмельницкийн (А.Айдамировн) урам чекхболлучохь, «Родина» поселкана уллехь хилла Сурхай-Татол (20) юрт.

Хинца болчу Чурт-ТоҒе боьдучу некъаний, ПуртҒин колл хиллачу меттигний юккьехь хилла ПуртҒин отар (21). Циггахь хилла ПуртҒин тоҒи а.

Таш-ГПала а, Таш-Кхаьлла (22) а олуш хилла хинца вайна евзаш йолчу Ташкалах. Юьхьанца Таш-Кхаьлла Заводской Кюштан Яьнги-Юьртана юххехь хилла. Оцу юьртарчу бахархойх ташхой олуш хилла.

Хинца республикин больница йолчохь хилла Хан-ГПала (23) чҒаҒю. Шовданан-Юрт (п.Гикало) цунна юххехь хилла. Иза хинца сбербанкан а, еш йолчу Галин хьалхарчу больницан а Гишлош йолччохь хилла аьлла хеташ ву М.Шамаев. Делахь а, билгал хууш ду, гҒап йиллале хьалха, Хан-ГПала (Хан-Кала) ХанҒалин борза тҒехь, Йоккхачу АтаҒара Хан-ГПалин чюжах чувуллучохь хилла хилар. Циггахь хилла Хан-Кхаьлла це йолу гҒаролхойн юрт. Шина-суьйра юкь олий, це йоккхуш хилла цуьнан.

Соьлжа хина аьрру аҒор, тҒаьхьа йий деш йолу завод хиллачохь, Лермонтовн цҒарахчу урамца хилла Ханакхин юрт (24). Делахь а, оцу юьртарчу бахархойн Буьрса гҒап йиллинчул тҒаьхьа, шайн бахам, ценош а дитина, хинца хьехархойн колледж йолчу метте сьхакхалха дезна.

Хьажин эвла (25) Соьлжа хина аьрру аҒор Карпински дукь долчохь (Заводской Кюшт) хилла.

Хьач-хи-Юрт (26) юьхьанца Нефтянка («Хьач-Хи») хинна шина а аҒор цьхьаца куп йолуш хилла. 1825-чу шарахьлерчу карти тҒехь и юрт «Гачихи» аьлла язйина ю. Ткьа и бешо юккье доьдучу хенахь хҒоттийначу карти тҒехь иза Атчики-Юрт аьлла язйина ю. Хетахь иза Хьач-хинна аьрру аҒор хилла, иза Соьлжих дҒакхетачу меттехь.

Хьидин юрт (27) юьхьанца Консервни заводана уллехь, Соьлжа хи аьтту аҒор дҒахьаьвзачу меттехь, хилла. ТҒаьхьуо иза хинца Соьлжа йолчу метте «дҒатеттина». Тахана а оцу юьртан кьилба-малхбалехь хаало цуьнан лар.

Чеча (28) духха йоккха хиларна, цунах Нана-Чеча олуш хилла. (Вай юьйцуш ерг хинцалера Чечана яц). Юрт Нохчийчоьнан дегаюккьехь хилла, Соьлжа хина аьрру аҒор, хинцалера Цечу Фронтовикийн, Маяковскийн, Хабаровскийн урамаш, Красный молот» завод хиллачохь. Юьртан кешнаш хинца С.Билимхановн («Динамо») стадион йолччохь хилла.

Шатойн юрт (29) Соьлжа хина аьрру аҒор, хинца Петропавловское Шоссе ураман I-ра переулоч йолччохь хилла. Иза билгалъяьккхина ю XIX-чу бешарахь хҒоттийначу карти тҒехь.

ЭҒашбатойн юрт (30) А.Сулеймановс дийцарехь, Кировн цҒарах хиллачу паркехь лаьттина Телецентр йолчохь хилла. Иза ягийна, цигара бахархой хҒаллакбина инарла Ермоловс а, цуьнан эскарша а. Царах бевдда кҒелхьарабевлларш Йоккхачу АтаҒа дҒакхелхина. Гелин ГҒойтина юххехь ЭҒашбатойн ГҒойтҒа йиллина цара.

Эндериэ (31) хинца Андреевски тоҒи хиллачохь лаьттина. Эндере-Юрт а олуш хилла цунах.

Вай ягарийна ярташ а, кҒотарш а, Буьрса гҒап йиллале хьалха, хинца Соьлжа-ГПала йолчу лаьтта тҒехь хилла ю. Амма царах цьа а (Соьлжа а, кхин а цьа-шиь йоцург) яц тахана. Уьш яйна, ягийна, дийна бисина нохчий кхечанхьа дҒакхелхина. Яйна нохчийн, ян йиш йоцу, ярташ. Уьш меттахиттор вайн, тҒаьхьенийн, сийлахь декхар ду.

Поэзи

ЦУРУЕВ Шарип

Пайгане

Маржа-яI,
Хьо гайгIа, юха а марша я,
Аса хьо теобцу, гайгIа.
МаьрIажан
тийналла кора кIел яьржича,
Суна хьо ца йолу кьайла.

Беттаса
схьакхийти экаме, дегаза,
Седарчий хьагаме догу.
Бертаза
Хьо гайгIа, ас хала дегта са,
Чидаме кхойкху сайн дог а.

Герта со
вицвала, дIавижна бертала,
Мара а кьевлина гIайба.
Леррина
кхетамна ас йинчу кертана
Чугерта, чугерта гIайгIа.

Цундела
Лаамза со хIинца ву кьера.
Хьайн йийсар – со мараволла,
ХIун дер-ткьа,
Сатухур-кх. . . хьо кьаьхьа-м ю дера,
Кьаьхьбан а сан мерза кхоллам.

Ахь марзди дIадаьлларг,
индерг а ахь хазди,
Ткьа тахна самукьа дайи.
Маржа-яI,
хьо гайгIа, хIун дер ткьа, марша я,
Аса хьо теобцу гайгIа!

Суйренца

Яьсси хин бердашца евллачу кондарийн
ИндагIаш лестало тулгIенийн рожехь,
Мох цIийза, лахара мерз санна пондаран,
IатIарал тамехь ю зезагийн хьожа.

Суйре ю цIийелла – малхо рагI кхийдайо
Буйсанна хехь лагта богIучу батте.
Хьомечун цIе тухуш,
кьестийна хийламмо
Седарчий гуллур ду, бода беш гатте.

Набаран тар тосуш, дIатуьйш ю аренаш,
Варшашкахь хьозарчийн мукьамаш бека.
Iаламан тидам бо, ладоьгIу лорий ас –
Сайн сина цхьа кьайле хаалуш хета.

Ас хIунда лосьху сайн байташкахь чулацам?
ХIун маьIна дан гIерта,
хьобкхуш сайн кьолам?
Дависарг, цулла а гушдерг цкьа чулаца,
Дависарг, и дерриг цкьа маракьовла.

* * *

Хъажал хьо, историк,
сан дадин куыйгашка...
Сан ворхIе дайн хилла и санна куыйгаш.
Хиллехъ а меттигаш

шаьлтан мукъ къуыйлуш а,
Хаалахъ, дечиган нох ийзийна дуй уш.

Латта цу куыйгашна ду хьуна хьанала –
И куыйгаш махкана Iуналлехъ лаьттина.
Вайшимма хIун дина?

Вайн юй-ге, алал ахъ,
Сан ворхIе дайн хилла
бакьо кху лаьттана?

Сан дадин куыйгаш –
цо лайначийн куызганаш.

Ахь-м хьайна цахуург ма-хетта дуйцу.
Хъажал цкъа, историк,

сан дадин куыйгашка...
Сан ворхIе дайн хилла и санна куыйгаш.

* * *

Мел баьПаш IаьIна сан зезагийн арахъ,
Зезагийн цу арахъ ченан кIур гIуьтту.
Къобал ца ви со ас къобалбечара –
Ас къобалбечара со юхатуьтту.

Ченан кIур муьйлу ас, цIена хIуо лардеш,
ЦIена хIуо лардеш, и кхачийта шуна.

Зезагийн цу арахъ ас юьту лараш –
Сайн лараш сайл тIаьхьа
вогIуш волчунна.

ВорхI басахъ ю аре, стелаIад санна,
СтелаIад санна, ду ворхI басахъ дахар.
Бизза бос схьакъасто йиш яц-кха сан а,
Йиш яц сан ца деза беснаш дIадаха.

Сан новкъарлонаш дIаюьйлу кху арахъ,
Юьхь-дуьхьал къарбелла
мох тIаьхьа хьобкху.

Тахна со къобалван ца лиьгначара
Шашь дохкодовлар цкъа
къадор ду соьга.

* * *

Сайн ойланаш кхоларх, кIора санна,
Кхоларх, стигал санна, йочанна,
Со ца воьлху дIаяханчу ханна,
Со ца воьлху йогIур йолчунна.

Бакьду, хийла байтгамал ас баьхна,
Тасавелла воьжча бертаIа.

Кху дуьнен чохъ со мел,
мухха ваьхнехъ,
Со ца ваьхна цуьнца бертаза.

Бере санна говрахъ, йоцуш дуьрста,
Лаьттан дахар идош замано,
Теш а хилла, со ца лаьтта юьстах,
Хено дечун ву со декъахо.

Амма хенан юкьаллах со Iаьбна,
Хьогах ву со мийла тийналла.
Лаьа суна, хIай, мел чIогIа лаьа
Восса дуьрста йоцчу динара.

Кху дахаран нийсса бIаьра хьаьжна,
Лууш ву барт хатта мацца цкъа:
Стенна ду хьо дестечух догIаьржа,
Латтош нахехъ ирсан мацалла.

Къеначу илланчин тIаьхьара дош

ДIагIолахъ, сан илли, дIагIолахъ, аьрзу,
Маршонан Iаьршашка ас хьо дIахоьцу.
Со вуьсур ву кхузахъ, дIагIолахъ, аьрзу,
Сан гIайгIа ю хьобца, сан ирс ду хьобца.

Къар ца луш шерашна,
кIад ца луш новкъахъ,
Ас хьо дIакахачийта
ницкъ кхочург деш ду,
Сан илли – хьо стом бу сан
деган шовкъан,
Сан деган арз ду хьо, сан хенан теш ду.

Хан еьча, юьртана тIехбовлучара
Хьенехан, минехан ду иза бохуш,

Тидамбеш сан чуьртан,
 сан кошан борзан,
 Цу борза тӀехула са стигла дохуш,
 Сан чуьртан эмгар хьо хилалахь, аьрзу.

Ца воха, Южаллин
 шийла бӀаьрг къаьрзаш,
 Маршонан стиглане ас хьо дӀахоьцу.
 ДӀа тӀемадала хьо, сан илли-аьрзу,
 Южаллах лардина сан са ду хьоьца.

* * *

Дицлур дац, дицлур дац...
 Ас дагалоьцур ду,
 Некь билгал ца болуш,
 вайн тилла лелар.

Мерзаниг, къаьхьаниг –
 Дерриг сан хьоьца ду,
 Хьо – ирсан лакхе, хьо –
 ПайгӀанийн гӀело.

Девзина хилла вай йоцачу заманна,
 Девзина некьаца некь марзахболуш.
 Вайн кхочуш хиланза дисина захало,
 Хан яларх, дац суна дагара долуш.

И хиллехь, сан дахар шера-м хир дацара,
 Цундела баккьал а тамашен дай и-м.
 Хуьушехь хьоьца «тӀом-гӀовгӀа»
 тӀелацар а
 Кху хьолал сан сина хир дара пайде.

Тембацар беркат ду иштгачу синтемал,
 Ирс дара сан хьоьца синкарзахалла.
 Хьо йоцуш маргӀала дуьйли сан синтар а,
 Зезагаш дӀадай сан некьан бохалла.

Ткъа хӀинца чекхдаьлла
 дерриге хьоьца дерг,
 Хетте а, эрна дуй хууш и хьехор,
 Цъха гӀийла, цъха хаза ас дагалоьцур ду,
 Некь билгал ца болуш, вайн тилла лелар.

* * *

Дицлур дац, дицлур дац...
 Ас дагалоьцур ду,
 Некь билгал ца болуш,
 вайн тилла лелар.

Мерзаниг, къаьхьаниг –
 Дерриг сан хьоьца ду,
 Хьо – ирсан лакхе, хьо –
 ПайгӀанийн гӀело.

Девзина хилла вай йоцачу заманна,
 Девзина некьаца некь марзахболуш.
 Вайн кхочуш хиланза дисина захало,
 Хан яларх, дац суна дагара долуш.

И хиллехь, сан дахар шера-м хир дацара,
 Цундела баккьал а тамашен дай и-м.
 Хуьушехь хьоьца «тӀом-гӀовгӀа»
 тӀелацар а
 Кху хьолал сан сина хир дара пайде.

Тембацар беркат ду иштгачу синтемал,
 Ирс дара сан хьоьца синкарзахалла.
 Хьо йоцуш маргӀала дуьйли сан синтар а,
 Зезагаш дӀадай сан некьан бохалла.

Ткъа хӀинца чекхдаьлла
 дерриге хьоьца дерг,
 Хетте а, эрна дуй хууш и хьехор,
 Цъха гӀийла, цъха хаза ас дагалоьцур ду,
 Некь билгал ца болуш, вайн тилла лелар.

Поэзи

ДАКАЕВ Саъидбек

Генара дуъйна...

* * *

Сан хЮра гЮлч юстуш лелла,
Кхоллам, ладогАхъа цкъа,
Тешамна дуй юкъабиллий,
Дехарна жоп лохъа, сан.

Дахаран кхехкачу пхьалгАхъ
Векъалуш хиларх ши ах,
Сан хъашташ хИтгадеш хьалха,
Юъстах ма тетталахъ нах.

Долчунна бАърмециг ваккхий,
Сан куъйгах ма белахъ буй.
Текховдий коъртара баккхий,
Лавтта ма кхоссалахъ куй.

Бер дац со, куъг хьоккхуш хьеста –
Мемина хьан муъшкаш лан.
Вазвина, уърех ца къестош,
Виталахъ яккха сайн хан.

Марзонаш юъстах ца хьоккхуш,
Синтокхехъ латтаве со.
Адамийн вон-дика докъбуш,
Велаве, велхаве со.

Тедобъжча, лан хьуънар доцчу,
Диканан да ма ве сох,
Марзонах богу кхерч боцчу
ДІакхойкхуш, ма бетта мохъ.

Даймехкан лавтган чкъор доцчу,
Лахти чу ма тарпе со,
Орамо га тесна доццохъ,
ГІайгІано са кьийзадо...

Нохчийн лавтта тІехъ...

Ойланаш гІитгаеш эшарехъ,
Іаламан хелхаршца, говза,
Кху нохчийн ирсечу лавтта тІехъ
Іуъренаш малхаца ловзу.

Мокхазан чІагІонца туъйсина,
Кхехкачу дахаран хьавтгахъ.
Даймехкан маршонна кьийсина,
Добналла денделла лавтта.

Кьийлина садеттар кхачалой,
Безаман лууре долий,
Мехкарийн хазаллех лацалой,
Кийрара дог ловзадолу.

Ярташкахъ хІусамаш яържина,
Хьешана диллина кевнаш.
Ламанийн агІонех тийжина,
Ійало стогаллин бІаввнаш.

Буъйсанан тийналла хьавстина,
Мерза го набаран гІенаш.
Ойлано тІемаш тІехъ кхерстина,
ЦІакхача сатуъйсу гІенахъ.

ХІай нохчийн сийдолу латта ахь,
Хьайн некхан хьена тІум елла,
Кхиййна доьналлин аганахь,
Махкана кьонахий белла.

Хьан кхерчах кхерстачу безамо
Лакхенийн халонаш йоьллий,
Кийрара долу аз хецалой,
Дешнаша мукьаме дуьллу.

Хьан уьйрех, марзонех хьаьрчина,
Зовкх хьобгу, ирсан марш баьтІа,
Кхолламо азаллехь хьаржина
Нохчашна цІетоьхна латта!..

* * *

Іехалой, ма кховда
Ламанан бохь лаца, тІе, –
Са-айпе доьналла
Лаьмнаша тІелоцуш дац.
Шен хьуьнар цадевзарг
Маьтгаза мохь Іадабеш,
Ког шерший чутилар
Лаьмнашна дезалуш дац.

Шайн накхойх дуьйлучу
Шовданийн хиш мийладеш,
Мокхазан амалех
Бахчийна цара вайн дай.
И лаьмнаш-м халонийн
Пусаран юьхьиг ца еш,
Ца керча гІитгина
Доьналлин чІагІонаш яй...

Нана дІаяьллачу дийнахь...

Нана дІаяьллачу дийнахь,
Кхолламан чевно лазийна,
Кийрара мохь-орца даьлла,
ЦІе яра сан ирсах яьлларг.

Нана дІаяьллачу дийнахь,
Йоьлхура стигланаш сийна,
Можа малх бос баьхьна тІера,
Сан кьина хийцабеллера.

Нана дІаяьллачу дийнахь,
Нанас сан даг тІехь кхиййна,
Зезаг шен орамах хьадда,
Дуьйжира балано кхьадда.

Нана дІаяьллачу дийнахь,
Кошан барз тарбелла цІийнах,
Беснеш тІе керчадеш бІаьрхиш,
ДогІанах дилхира бІаьргаш.

Ойланийн гІенашка долиь,
Наггахь и де кхочу, догІий.
Кхобруш Іа со, хІетахь дуьйна,
Нана дІаяьллачу дийнахь.

Генара дуьйна...

Эзар шерийн цІергахь дуьйна,
Нохчийн нехан синоьх ийна,
Ца богуш, кху дийне кхьаьчна,
Цхьа шатайпа кхоллам баьцна.

Чкьурах тилла, юьхь ца хуьйцуш,
Шалхо хилла, дош ца дуьйцуш,
Цуо сий лара, бертахь лелларш,
Ца кьийзош, сан кьоме делла.

Басар басах телхар доцуш,
Матар лаца мекха йоцуш,
Нохчийн кьоман кьилба хилла,
И дуьненахь лелабелла.

Осалбаьлла, чІикь ца боккхуш,
БІангІарбаьлла, ког ца боккхуш,
И доьналлин лакхе лаьцна,
Нохчочунна хьанал баьцна...

Хьовсийша!..

Хьовсийша, малх санна,
Юьхь тІера ши бесни йогуш,
БІаьстенан зезагал
Хазьелла нохчий йоІ йогу.
Сатесна, хьаьстина,
Дистхуьлуш тІе-каре дала,
Кхевдина дуьненан Іалам.

Муълхачу бешара карийна,
 Муълха стом биъна,
 Хъовсийша, и мичахъ,
 Муълхачу хIусамехъ кхиъна.
 Хъекъалан, гIиллакхийн
 Бух боцчу Илманан маттах,
 ХIун жайнийн агIонаш
 Иамийна, и муха кхетта.

Кхолламан лаамо
 Кхоамца куьг хъаькхна, говза,
 Кечийна техъа и
 Малхаца хазалла къовса.
 Хъовсийша, бIаьргаш чохъ
 Нур кхуйсу ши седа богуш,
 Хийла дог хъагийна,
 Нохчийн йоI гой шуна йогIуш.

Кхолламо кхаж белла,
 Леррина ирсан цIетоьхна,
 Хир ву-кха декъалниг
 Туьйранийн «маьлхан йоI» йоьгIнарг.
 Яхъ йолчу къонахчуьн
 Безаман марзонах кхетта,
 Дахаран ирсах уьш
 Лебийла шайна ма-хетта.

Иаламан ловзар

Зазашлахъ кечъелла,
 БIаьстено говза,
 Шуьйра тIам баржийна,
 Ког шершабо.
 Иаламо той дина,
 ХIоттийна ловзар,
 Ца кIордош, дезалой,
 Сакъерало.

Бетгаса, Iаьржа тIам
 Шовдан чу туьйсуш,
 ГIоргIачу шабаршка
 ЛадобгIуш Iа.
 ГIо лаьцна, денделла,
 ГIа-маргIал луьйсуш,
 Мерзачу хIавао
 Кхерстайо Iаь.

Хьун-тогIи Iадийна,
 Олхазарш дека,
 Зевнечу эшарех
 Дог Iабадеш.
 Генара гуш болчу
 Ламанан некках
 Юрт тийжа, серлонаш
 Меттахъхъееш.

Иаламан майданахъ
 БIаьстено говза,
 Гуо туьйсуш, хелхаран
 Ког шершабо.
 Иаламо той дина,
 ХIоттийна ловзар
 Дезалой, ойланийн
 Сакъерало...

Сан буйса

Тийналла луьйсуш,
 ДIатийна буйса.
 Лабгта тIелетта,
 Серло ю беттан.

Стигланан бога
 Седарчех догу.
 Ас екхна буйса
 Иаламца къуьйсу.

ХIавао тийна,
 ГIа-бецах ийна,
 Мерза чам кхоьхьуш,
 Сан мере оьхьу.

Даг тIера кхехкаш,
 Мох санна чехка,
 Ойланаш кхерсташ,
 Жималле леста.

Лар тегна некъаш,
 Ченан кIур текхош,
 Когаш кIел дуйший,
 Марзоне хуйшу.

Серлоно туйсу,
Сийна суй кхуйсуш,
Генара седа
Блаьргаш чу леда.

Сан бертахь ловза,
Дуй биъна тховса,
Буйсано хьобстуш,
Ойланаш йосту.

Куйно хотту...

Нохчийн куйно
Тетиллале хьалха хотту:
«Шен бозалла
Лалур дуй-ге хьобга, хIай?
Ма мьотгийла
Хьуна, хир бу лело атта,
КIеда хиларх,
Хиларх пиллаг санна байн.

Куй тIетуьллу
Корта лаца, ворта яцахь,
Хайий хьуна,
Хийла да сох кхаьрдар вуй?
Нагахь куйнан
Доладан хьо кьонах вацахь,
Куьг ца Iуттуш,
Биталахь ша болччохь куй...»

Ас хIинца ца олу...

Ас хIинца кьехкайо
Безамах юьйцина байташ. –
Блаьстенан зезагаш
Ца довлу шийлачу лай тIехь.
Дагах чекхтийсалуш,
КIур бина лайн ченаш хьобкхуш,
Iуьйрено сан лерехь
Сагатдеш, шийла мох лобкху.

Ас хIинца цхьаьнгга а
«Хьо езаелла» – ца олу;
Къерачу безамна
Петухий, со генаволу.

Ойлано шеконийн
Дахкарлахь цадеварш обхьуш,
Къайленга левчкьина,
Гуш йоцу кханенаш обхьу...

Гена юкь йиллинчу
Сайн некъан йозанаш доьшуш,
Ойланийн биллинчу
Блаьргашца со юхахьобжу.
Сайн шуьнехь чам тайна,
Мел догIу вуон-дика муьйлуш,
Сайца йорт йиттинчу
Дахарна дохко ца вуьйлу...

Со-м дIавоьду, волий...

Гена араволуш,
«Марша гIойла», – олуш,
Блаьргийн шийла кьежар,
ГIийла тIаьхьахьежар,
Деган кийра дулий,
Сьоца новкьадолу...

Некъаш тегна генаш
Кхийзадаларх гена,
И хьан блаьрахьежар,
Дог ца догIуш кьежар,
Даго дуьхьаллоьцуш,
Ойланашца соьцу.

Сингаттамо Iуьйшуш,
Некъан болар луйьсуш,
Деган пенах тесна,
Хьоме амат эцна,
Синтем чомах болий,
Со-м дIавоьду, волий.

Ойла кхерсташ герга,
Хьан марзонийн цIергахь,
Даккхий синош дохуш,
Ваттавала, вогуш,
Марша Iойла – олий.
Со-м дIавоьду, волий.

ГУБАЕВА Тумиша

Даймохк

Даймохк, хъан хазалла йийца,
Тоьар дац кехат я шекъа.
Хьоб болу безам дѳабийца,
Дешнаш а карор дац суна.

Даймохк, хъан сий лардеш хийла,
Эгна вай турпала кѳентий.
Нохчочун яхь, гѳиллакх, сий,
Шайн цѳийца лардина цара.

Уьш бицбан бакъо яц вайн,
Даг чохь вай латтор бу даим.
Добналлех буьззина кѳентий,
Шу сий деш, гѳовтту тхо тахна.

Хусаман йовхо

Дуьненан хъан бахам да-нана ду,
Хъан кертан гѳортгораш вежарий бу,
Ткъа цѳийнан кораш – йижарий хъан,
Хусаман неѳарш доттагѳий бу.

Дѳахъажакхь, геннара хусаме хъайн,
Хусаман чѳагѳалла мел онда ю.
Тхевнан а, кхерчан а да хилла хѳоттахь,
Ондачу бѳавьнал и онда ю.

Церан ахь сий дарца, хъайн сий ахь ойу,
Уьш безар гайтича, хьоб безам сов.
Нахалахь лаккхарчу даржехь хьо ву,
И бахам хъан кхерчахь мел лаьгташ бу.

Да-нана дѳадалахь, хъан кхерчахь шело,
Вежарий дѳабовлахь, керт яьсса хъан.
Йижарий эшна хъан, хан хьуна ягѳахь,
Хаалахь, кораш а чѳагѳделла хъан.

Цъа чѳога доттагѳий бисинехь хъан,
Хаалахь, хѳинца а хьо цхьалха вац,
Хусаман неѳараш йиллина ю,
Кхерчара йовхо а дѳаяза ю.

И яйна, хусамаш ма гойла цкъа,
Цъа а ма вуьсийла царах дѳахаьдда,
Ша висна ма лела лаьгта тѳехь цъа,
И дерриг дѳадалахь, хъан хусам йов.

Бахам

Хѳара зама сихьелла йоьду,
Бахамаш гулбеш ду вай.
Гергарло тесна вай дитна,
Бахам бу гергарло вайн.

Гѳишлошца лакхалла къуьйсун,
Кортош а уьйу вай ирх.
Бахамах дерриге тарлой,
Гергарло дѳатобтту вай.

Бѳарзвелча бахамаш ца гуш,
Гергарнаш лобху вай схьа.
Бахамо гѳо деш ца хилча,
Хѳунда цо тилош ду вай.

Бахаман да хилла вац цъа,
И цхьанхъа бахьалуш бац.
Хѳетте а, дерриг дѳатосий,
Бахам бен гуш хѳумма дац.

МАГОМАДОВА Резида

Вицлур воцу кьонах

*(Нохчийн Республикин Хьалхарчу Паччахьана
Кадыров Ахьмад-Хьаьжсина лерина)*

Сан дайша, суо жима бер долуш дуьйна,
Со олуш хезна ю, хIара дешнаш хийла:
«Эзарнаш шерашкахь цкъа бен ца волу,
И санна Кьонаха, дуьнен тIе вайна».

Сан изсо листира и ойла хийла:
«И муха, мичара, хир ву-те, мила?»
Хьайн халкъан ирсана ахь дахар хийци,
Хьо хилла-кх и Кьонах – со хIинца кхийти!

Хилла хьо дуьнен тIе ваьккхина Дала,
Нийсаниг, сийлахьниг дIакхайкхо, ала,
ДIаайба, хьаьрчина тхох тIеман бала,
Йохаеш, жухаргийн «лаамийн гIала».

Шераш мел дIаэхарх, замано йорт етташ,
Вицлур вац тхуна хьо, тхан Ахьмад-Хьаьж,
Вехар ву тIаьхьенийн дегнашкахь хийла,
Бохур ду: «И кьонах даим ву дийна!»

Со тахна ехаш ю, йоккхаеш дахарх,
Ахь шен са хийцинчу маршонан зовкхехь,
Хастам беш, Кхоьллинчу вай Далла даим,
Хьо Сийлахь Кьонах Цо валарна тхайна!!!

КъинтIера ялахьа, нана!

Дерриг дуьненахь пана
Лела сан ойла сов акха,
Нанас шен вайна воI санна,
Доггах хьо лобху цо, нана!

Безначийн марзонех баьхна
Бехк боцу тутмакхаш санна,
ДегI доьлла дахарца кьийса –
Оьшу хьан «маршалла», нана.

Кхолламо кховдийча сайга
Довзалийн хьаштийн и «жIуга»,
Кхетарна тIаккха хьайх, нана,
Добху хьобь, къинтIера яла.

Хиллехь, сох ледарло яьлла,
Халахетар дуьненахь хьуна,
ДоIица добху ас хьобга,
КъинтIера ялахьа, нана.

Шераша гонаш а дохуш,
Еха со цхьа эрна хIинца,
Хин метта бIаьрхиш а муьйлуш,
Догьэца йоцуш хьо, нана.

ДоттагIий! Дехар ду шуьга –
Ларамца ларбелаш наной,
Къастаран байтамалх кхийна,
Дуьненахь герз ма дац цхьа а!

Ненан мотт

Ненан мотт, хьо бийца ца хилча,
Сан дахар хир дара цхьа ирча...
Цундела ас чIагIо йина,
Хьо ларбан со мел ю дийна.

Ненан мотт, хьан ницкъ бу шорта:
Дог дело, дог делхо, хьаста.

Хьох долу хЮра а дош сха
Ма хуьлу-кх цха дагна тайна.

Дайх дисна и оьзда гИллакхаш,
Турпалчу кьонахийн хьуьнарш,
Тпаьхарчу тпаьхешка кхийдош,
Ахь «некъ бо» кегийрхой кхиош.

Дуьххьара мотт бийца Iемаш,
Ас аьлла «Нана» дош гурахь,
Сан изьсехь даим ду дехаш,
Со латтош «нохчоллин гурахь»!

Ненан мотт, хьо бийца ца хиьча,
Сайн дахар го суна цха ирча...
Цундела ас нигат дина,
Хьо бийца со мел ю дийна!

Нохчийчоь – сан хьоме Даймохк!

Нохчийчоь, со хьобстуш кхиййна ага,
Хазалла хьан йийца дош тоац цха а...
Делахь а, иэшац и арахьа лиэха,
Дагахьдерг дIадийца тоьар ду похIма.

Ламанаш, гуо бина, хьуна хехь лаятта,
Iаламан кузаша кхелина хьаьтта,
Хьан хьаннийн IиндагIехь
шовданаш зиэрза,
Хьо гучохь, беркате ойланаш серса.

Хьан Iалам – сан деган безаман шовда,
Со гушшехь, делалой, декхалой хьаьвза...
Хьан суьртахь дуьненан хазалла евза,
И суна, нурдашо малх хуьлий, лепа.

Хьох яьлла геналлехь, цха кIеззиг зама
Ас текхча, буоберах тарьелла, цхана,
Дуй биьна кхин хьобха ца къаста цкъа а,
Со цIехьа йирзира, Дай баьхна Латта!

Генарчу туьйранех Iехалой хийла,
Ирс лаха боьлху нах хийрачу махка...
Ирсе вац, хилла вац я хир вац цха а,
Ша доггах хьостучу
Даймахках ваьлча...

Дас, нанас шайн цхана доьзалхо санна,
Марзоша езаш, тIеэцна нус санна,
Сан даго, тIехьезаш, шена чу эцна,
Тхан хьоме Нохчийчоь, яхалахь гIоза!

Керла цІерш

БЕНО Самира
(Иордани)

Со Раизан Микаийлан Самира ю. Тайпана – Бено. Нохчийн мухІажарша йиллинчу юьртахь, Сувайлехь, ехаш ю.

Сан денден да шен доьзалца Нохчийчуьра 1907 шарахь араваьлла, Туркойн махка кхаьчна. Сан да шен ворхІ шо долуш Йордане веана, шен да а, ваши, йиша а цигахь дІакхелхича.

Сан иттех шо долчу хенахь, сан да а, нана (Дала декъалбойла уьш), дуьххъара ДегІастана боьлхуш, ас цаьрга элира: «Суна нохчийн абат Іамо жайна дезара», аьлла. Иитта, айса во-вшახбетташ, болх бан гІоьртира со.

Жималлехь дуьйна ишколехь тхуна ингалс мотт Іамабо. Цундела, нохчийн а, Ингалсан а абаташ цхьаьнадеттарна, дукха гІалаташ дан йолаелира со. Хетахь Іаддитира ас вайн маттахь яздар а, дешар а.

Диь шо хьалха ФБ-чохь дуккха а нохчийн доттагІий хили сан, цаьргара кез-кеззиг Іемаш, дика хІума Іеми суна. Ас гІо доьхуш дуккха а бара. Пай-денна хилира уьш суна.

Google-чохь нохчийн «сайташ» чуйолуш, нохчийн фольклор, байташ, гІиллакхаш, кицанаши, кара мел кхочург доьшуш, иитта алсам пайда бели суна.

БерхІитта шо хьалха хІусамда дІакхелхира, тхан ши бер жима а долуш. Цу хенахь айса Іаьрбийн маттахь язйина лазаме ойланаши нохчийн матте гочъан гІерташ, ши шо хьалха йолаелира со вайн маттахь яздан.

Кхин цхьа а болх беш яц со, Дала делла ши жовхІар а кхобуш, цІахь Іаши ю-кх со!!

Сан даг чуьра зезагийн беш хІинца а ехаш ю!

* * *

Ткъес масазза туху, суна моьгту, хьан ши бІаьрг бу, сан бода бойуш, кьегарг.
Стигал масазза кьевкъа, суна моьгту, и ву сан неІ еттарг.
Цундела деза суна хьо, хІай Іа, ахь сихо ехьа!!!

* * *

Тахана сайн дог хьо вицван доллий хиьча,
Пхенаш а хедийна, шен меттара бухдоккхур дара ас!!!

* * *

Сайн ницкъ кхаьчча, вайшинна юккъехь пегІамат-зезагех тІай туьллур дара ас.
Юьхь – хьо волчахь, ткъа чаккхе со йолчохь а йолуш.
Пе яздина: «Дихкина ду, полларчашна бен, кхечунна юххе ваха, я тІехула дехьа-сехьа вала!»

* * *

Вай даларх стенна кхоьру-те?!
Вайна ца евзачу Делан къайленех?!
Я Делах эхь хеташ, вайн кьинойн дуьхья?!
Я юха а вовшийн кхин гурдоочу дІакъастарх,
Бехказлонаш а я салам-маршалла доочу кепара къастарх?!
Я юххехья вайна безачийн
яьххьяш йоцуш, цІеххьяшха даларх?!
Вай кхалхарна, яьсса ларчанаш айина!!!

* * *

ХІай боккхачу лаамо йийсаре дина, сан дог!
Аса хьо лардо, яхана хенаш юхайогІур ю бохучу мерзачу ойланаша Іехадарх!!!

* * *

Стигалний, лаьттаний юккъехь беши безаман мотт.
Суьйренаш а ю самукъадаьлла.
Баьргана гушдерг хаза ду,
Амма дагна гушдерг кхин а хаза!

* * *

Со цхья а лобхуш цахиларна, хьо карийча, цецъяьллера со.
Хьан карахь болчу кІен буьртигах зІок тоьхна, тІема даьллачу хьозанах тера
бу безам...

Самукъадаьлла, дІаевддачу минотех тера; баьгна, стиглара чубоьжна седа санна.
Вайшимма ала кечдина, алаза дисина дешнаш дукхадеза суна, чІерий санна
бес-бесара лепаш, вайшиннан цІий лелачу пхенаш чохь.
ХІинца, хьобга кехат яз деш, со сайн пІелгашка хьаьжча, пхи хьоза хилла, уьш
тІема довлуш ги суна!!!

* * *

Ас ойлане яьлча, Деле хьох лаьцна дуккха а дийцира:
Сан дог хьан дагах дихкина ду,
Хьо сан синан ах дакъа ду! – аьлла,
ДоІа дира, хьан дагах хорам, я лазам я Іовжам ма хьакхалойла! – аьлла...
ХІора а садаІарца могошалла,
Баьрг- неІар мел туху самукъадалар лойла хьуна! – аьлла...
Фирдовс-Ялсаманехь цхьяьнатохийла вайшиь! – аьлла.

* * *

Шен хазачу къамелаца...
Хьан лазамашна дарба деш хилларг, со хьобца цхьяьна ву, бохуш...
Хьобца вуй-те и хІинца а?!

Я деноша хийци-те, и цѣххъана дохковолуш, хъан гѣйгѣнан бѣаьрхишна я лазамна бахъана хилла хЮтта?!

Дукха хъолахъ жобпаша чевнаш йо вайна.
Делахъ а, вайна дуккха а хУманаш Јама а до!

* * *

Ахъ ала, безам бахначуьнгара бехк боккхуш волчуьнга:
«Хъо безамах къруд а бина, чам баьккхина вацахъ, тхо Јаддадита!»

* * *

– Дийцахъа хъайн деган хабарш!!
– Сих-сиха хъо дагаоху цунна...
– Маца?
– Даима а, со цхъа-а хетачу хенахъ. Ткъа суна со даима а хета цхъа-а..!

* * *

Ас лоху хъо гучеран бѣаьргаш,
Царна чохъ хъо гур вац-те, олий, сатосий !!!

* * *

Вовшийн дуьхьалкхетча,
балхам шина бѣаьргаца бо.
Со цунах кхета. Цунна а хаъа, суна хЈун лаъа.
Ас сайн шина бѣаьргаца олу: «Со елла, сатийсам совбаьлла!»
Цуьнан бѣаьргаша шайна и хууш хилар хоуьйту!

* * *

Сакхталла яц цаьргахъ,
буьйсана хьокхуш болчу мелачу махах тера хилар бен. Бакъдолуш, цул а кѣда-мерза бу уьш!

Вон а дац цаьргахъ, сан дог, уьш гучубевлча, тохадаларрий, сан са цара дѣадахьаррий бен!!!

* * *

Хъан юьхъ тѣра велакъажар гича,
Сан бѣаьргаш чохъ доврдоцу нур къегира!!
Тпаккха со тийшира хазалла цхъайолчу хенахъ кхочушхиларх..!

* * *

Велакъажа!
Дахаран комаьрша лерам бе, хъайн балдийн делакажар сагѣйна даларца!
Хъуна ца хаъа, стиглахъ ткъес тоьхна, мархаш кхерийча, юха цаьрца догѣа до-
уьйтий, хъоьстий машар а бой!!

Велакъажа.

* * *

ХІорда чу кІа а дийна, цунах даьккхина дама ас юьртана декъча а: «Демал а дика хир дацара, бепиг декънехъ нахана?» – эр дара цхьаболчара!!!

* * *

ХІара са ду сатуьйсург хьобга,
ХІара са ду хьобга сатуьйсург.
Хьо дІаваха, хьайна къастар дезаш санна,
Вайшинна юккъехъ дерг цІергахъ дага а дитина.
И са ду и, и са хьобга сатуьйсург!!

* * *

Хьо а, со а тІамах а, машарх а тера ду:
цхьаьнакхеташ дац я дІаса а ца къаьста.
Вайшиннах хІора а вовшийн лохуш а ду.
Вайшинна юккъера машар кераюкъахъ долчу гІенех а, дІа ца йийшалучу бай-
тех а тера бу...!!

* * *

ХІай баьПаш бийнарг, ахъ царех зезагаш лахьор дац, царна къемат-де хІо
тталц хи дилларх!

* * *

Марзде шайн дегнаш, шен лаамца шух къаьстинчарна тІаьхьа ца делха. Шен
лаамца шух къаьстинчо шуна лазам бар хаьржина хІуьттаренна!!

* * *

Массаьрга а: тхуна безаш а, тхо ца дезаш а болчаьрга:
Цхьа де догІур ду шуна: тхо дезаш а, ткъа тхуна шу ца дезаш а!

* * *

– Алахьа, муха ду хьан хьал?
– Хьуна сагатдеш...
– Дийцахьа, хьайн могошаллах.
– Хьо дагавар дарба ду сан лозучу коьртана.
– Бераш муха ду, вайшиннах тера дуй уьш?
– Даккхий хилла бераш, вайшиннах тера ду.
– Ткъа хьан гІора?
– Цкъацца гІорасиз хуьлу, юха, йобдий, бералле юхайоьрзу...
– Хьан хьоме зезагаш муха ду?
– Даима а лепаш...
– Хьалха санна, кофе езий хьуна?
– ХІаь, хьуна езаш ма-хиллара, мерза молу ас и, делахъ а, цо хьо цахиларна
сагатда кураллайо.

– Иийда муха хуьлу шуьгахь?

– Хьо д'авоьдуш, шен ларчаш а эцна, хьобца д'адахана тхан Иийда!!

* * *

Цо элира доьхначу дагца:

АллахIа йоуьйтура кхоаца кхане,

Я АллахI, хьобгар ю-кх серло

Тхан синошна синтем луш, кхетарг!!

* * *

Хьо лелачу новкъара зезаг дийначаьрга: «Сан даг чуьра зезагийн беш хIинца а ехаш ю!» – ала ахь.

АЛИЕВА Зарина

«Дийцахьа хьайн деган хабарш...»

Дуьненчохь тIабьхарчу заманахь гушдолчу ирчачу суьрташа Iадаво: яьржаш йолу кьизаллаш, дIабобьлху тIемаш, мехкаш дIалобьцуш, хIаллакдеш адам.

И дерриге гуш долуш, кхаььнаш хеза: техникин прогресс ю дIайобьдуш, цивилизацигахьа адамаша кхиамаш бохуш. Массо ваха, ца вала кечвелла, сих ваьлла, хьабдий, веддий ву, дуьне карадерзо, толам баккха гIерташ. Дог, са, боху синмехаллаш хьашна, хьулийна. Амма йобкхано дакъдина, даьттIачу лаьтгара, цьханьбара боьжначу хин тIадамо зIийдиг хецийтина, малхе кхевдинчу зезаго, хьан са юхадерзадо, ойланаш меттахйоху. Оцу зезагах terra ю хаза оила. Хазачу, Дала дика диначу адамаша бен кхолла йиш яц, адамийн дегнашка кхача йиш йолуш йолу сирла ойланаш: «Хьан серло хьуна, аьлла, яц-кх, ахь кхечунна елларг бен, кхечо хьуна ма-яллара... декъашхо воцучу ирсах ирсе а мила хилла-кх...»(Бексултанов Муса) Дала шена делла дика – похIма хуьлийла иза, синхаам я цIена оила – декъахо воцучу хила йиш яц, шена гондхьадерг къаго, денда луш ю и серло. «Хазалла массеран а ю» (Бексултанов Муса).

Хазачу ойланаша ваха дог доуьйту, сатийсам кхуллу: хIан-хIа, дIа ца даьлла дерриг а, долуш ду, хир ду, теша веза. Теша веза адамех, цIеначу ойланех, дерриг дика хиларх.

Эльдин Микаила, яздархо, поэт, гочдархо сан гергара стага зIе туйхи-ра соьга, «Орга» журналана керлачу цIарца совгIат дан лаьа шена, аьлла. ЧIогIа дика, поэтически ойланаш йовзуйту хьуна ша, автор Самира Бено, Иорданера яхархо ю.

Хазахийтира, журналан авторийн географи шорлуш хиларх. Схьакхечира

йозанаш. Дийшира, аьлча а, тӀеххула бӀаьрг кхарстийра, ойла а кхоллалуш: «Юха а хӀара безамаш... зударшна кхин хӀумма а язъан хаа а хаьий-те, безам боцчух ойла ян а йой-те?», – аьлла, юьстах дехкира.

Цул тӀаьхьа дикка хан елира. Цкъа айса дешна йозанаш дагадаьхкина, юха а схьайцира. Боккъал дийшира, хӀор а аз, элп, дош – поэзи, исбаьхьалла, сих юлуш аьхна цӀеналла, шен цӀена ойланаш ма-яьра дӀаязйина, цхьа атта, ницкъ ца беш дешнашна а, шен ойланашна а, амма даггара, са маьрша, паргӀат а дуйтуш, цундела юххера, хӀоранна а: «Сайн ницкъ кхаьчча, вайшинна юккъехь петӀамат-зезагех тӀай туьллуь дара ас.

Юьхь – хьо волчахь, ткъа чаккхе со йолчохь а йолуш.

ТӀе яздина: «Дихкина ду, полларчашна бен, кхечунна юххе ваха, я тӀехула дехьа-сехьа вала!».

Безам – шина стеган ирсе кӀайле, шина стага вовшашна туьллуш долу тӀай; полларчий, зезагаш санна, экаме ойла...

Безаман а шен цхьа хан ю, аьлла хета, – бӀаьсте, даима хьо синъайамехь латтош волу, хӀора мел догӀу де малх кхетта догӀуш – жималла, кӀоналла, хиш шайн бердашкара довлу хан. И хан дӀалестича, ваха Ӏемича я Ӏамийча, дахар беса доьрзу, сатийсамаш лагӀбелча, хиш шайн хорша доьрзу... Амма цхьа ойла я ойланах хилла мукъам, цкъа цхьана хенахь хьан са хьистина, хьуна хезча я хаабелча, дог тохало, дерриг а карладокккхуш. Самирин ойланаша дагалецамаш карлабоху, хьан деган бӀаьсте юхакхуллуш, безаман хан а, доза а, юьхь а, чаккхе а цахиларх тешаво. Хазаллех, цӀеналлех кхиаво.

Бексултанов Мусас безамах иштта аьлла: «Хазалло кхуллу гӀайгӀа». Самирин ойланаш евзича, тӀаьхьаюьсург «хазалло кхуллу гӀайгӀа» ю, вайца даима ехаш йолу синкӀоргенехь. Дала тӀаьхье беркате йойла, хьан, Самира! Марша йогӀийла хьо, «Орга» журнале!

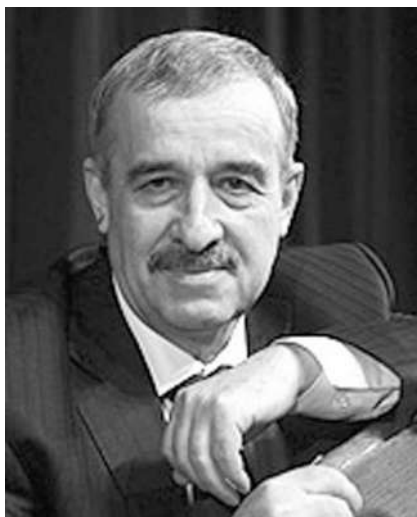

Проза

АХМАДОВ Муса

Кхаа дашах дийцар

XIX бешарахь, ткъе пхеа шарахь лаьтина Кавказан тIом дIабирзича, ламанан къабмнийн дуккха а нах Хонкара Туркойн махка, дIабахара, паччахьан Iедална кIел совца ца лууш. Царна юккъехь бара нохчех пхи эзар доьзал а. Туркойн доьзал дехъабевлча, ламанхой цхьана ханна эрначу арахь совца дезаш хилира, шайна цигарчу Iедало гуттаренна а даха меттиг билгаль-яккхалц. Цкъа кавказхой севцначу цхьана туьшахула схьавогIучу цхьана туркойн Iедалан стеган тидам хилира, уллехь воккхачех цхьа а воцуш, волавелла лелачу ши-кхо шо кхаьчначу кIентан. Юх-херчу нахе цу кIантах дерг хаьттича, гучуделира иза да-нана дIа а кхелхина, масех де хьалха байлахь висина хилар, шена уллехь доладан цхьа а гергарниг а воцуш. Оцу хьабкамо и кIант шена дIавигира, шен бераш санна, хьоме а хеташ, хьала а кхийира. Дикка воккха хилча, оцу кIанта хаьттира ша кхобучу туркочуьнга, шен бакъдолчу дех-ненах лаьцна. Къеначу туркочо дийцира, шена и мичахь карийна а, муха карийна а. Цо иштта элира:

– Суна хьан дай-наний мила хилла-м муххале а ца хаьа, ура-атталла хьо муьлхачу къомах ву а ца хаьа.

ТIаккха оцу кIанта аьлла, шена хаа лаьа ша муьлхачу къомах ву, шена довза лаьа шен орамаш.

Туркочо аьлла:

– Бакъду иза, орамаш доцуш дитт ца лаьтта ирахь. Иза дакъало... Иштта оьшу хIора стагана а шен орамаш. Со хьожур ву хьуна цу тIехь гIо дан.

Хьо суна карочу хенахь, мотт Iама воллуш вара. Хьайн дас-нанас буьй-цуш хиллачу маттах цхьа а дош дагадогIий хьуна?

– ДогIу! – аьлла кIанта. Ши дош дагадогIу суна: дех дада олура, ненах нана олура ша.

И дешнаш-м дуккха а метганашкахь ду. Уьш доцуруш, кхин хIун дешнаш догIу хьуна дага?

Кхин кхо дош дагадогIу шена – элира кIанта – хи, цIе, сискал... Церан маьIнаш-м ца хаьа шена.

ТIаккха и къена турко хьалха а ваьлла, Кавказера баьхкинчу нахана тIехIитта волавелира и шиь. Чергазий болчу а вахара, абзой болчу а вахара, лаьзгий, жIай, абхазой болчу а кхечира. Амма кху кIанта дуйцу дешнаш

девзаш нах бацара царна юккѣехъ. Эххар а нохчий бехачу цхъана туьша кхечира и шиъ. Озаца довзийтира кІанта шена жимчохъ дуьйна дагахъ дисина дешнаш.

Хазахетарх кѣгира туьшахъ бехачу нохчийн яххъаш. Царах воккхачо элира:

– И дешнаш нохчийн меттан дешнаш ду. Хи молуш дерг ду, Дала догІанца лаьтта доссош дерг а, ломах чууьдуш дерг а ду. Цѣе иза хІора хІусамехъ дІа ца йойтуш, хІор а нохчийн доьзалехъ Іалашъеш ю, цуьнца хІусам йохъеш я кхача кечбеш пайдаоьцу. Сискал – иза хъаьжкІийн ахъарх бина нохчийн кхача бу, иза малх санна горга хуьлу.

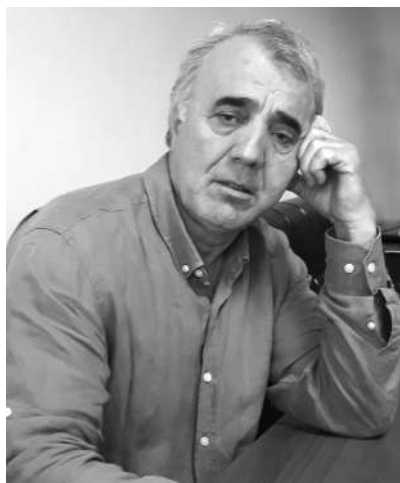
Самукъаделира оцу кІентан а, и хъалакхийначу туркочун а: и шиъ шаьшшима лобхучу Іалашоне кхаьчна. Царна хиира и кІант нохчи хилар. Таккха цигахъ бевзинчу нохчийн гІоьнца аьтто хилира кІентан гергара нах бовза а, цуьнан орамаш билгалдаха а.

Оцу ширачу дийцаро гойту, мел деза, мел мехала ду нохчийн меттан хІора а дош, мел чІогІа лардан деза уьш хІора а нохчичо, кху дуьненан букъ тІехъ доь доцуш ца ван, шен орамаш довза. Шен дай баьхначу латтах а хаьдда, цхъацца бахъанашца хийрачу махкахъ Іиэн-ваха дІаваханчу стагана къаьсттина чІогІа хаа деза иза.

БЕКСУЛТАНОВ Муса

Дерказан Джокълал

*Обарг воцуш, лам а ца хилла,
къу воцуш, буйса а яц
ламаройн алар*

Гура ялла гила борз хьо ю, ма бохура, ва Джокълал, махца къуйсу сухара леча хьо ма дуйцура кху ламанца, гуьржаша элийн кад хьуна тIера ма ийбора – шайн мостагIчунна тIера, – сел кайоцуш, хьан вий-кх хьо, сина дуйхьал са доцуш, хьан йобхки-кх хьан Южалла, мила тийши-кх чагIалкхах, дешан да хьан Iехий-кх... ву, бохуш, декна иллеш, хилла бохуш, ма доьлху хьох, и бохь лекха ламанаш тезетахь ма лаьтта тахана, хотерачу къорачу хьаннаша хьан Южалла ма тийжайо, дош даьккхина теший-кх хьо, хьох дешан да веш, я дош делла, Iехий-кх хьо, хьайн дешан меха дош хетта... Джокълал, хьо къу ма вара, къера къу ма вара хьо, къал¹ доцург, кхин бахам а, хьал а доцуш, буйсий Iаьржа, майраллий – хьайн сай – дегI вовшах дузуш, динан бергаша некъ гезбеш, ира бIаьрса цIарах догуш, и гуьржийн ламанаш дийнахь пхий баьккхича, буйсанна кхоь боккхуш, кера юккъехь дуйсург бен, зорханна рицкъ ца дууш, некъан шакарца ойла идош, динан йорганца хIонс хьобгуш, буйсанах доттагI вича, Дзобдорих ваша вина, кога акха лела цIокъ ма дара хьо, Дерказан ва Джокълал... «Пхьу – берзан, ваша – вешин», – кицанна юьйцу берзан буйса, каш санна, таьлна ма хIуттура цу бохь ира лаьмнашца, докх санна, юьжущ, лаьхьа санна, тебна. Буйса накъост вара хьан, Джокълал, Iаьржа латта санна, тешаме ваша, деган доттагI Дзобдори а волуш.

Дзобдори кхечу къомах вара, лам-керста вара Дзобдори, тIулгана корта бетгачу пхейн махкара лам-керста, бераллехь кхунна вевзина, кхуьнца къийсавелла, летта, вилхина, кхунна цкъа а къарвелла воцу тешаме ваша, нийса накъост, Тпуйшан Воварга сий деш волу пхейн воI-ваша Дзобдори.

Дас – Дерказа – шеца къолах кхуьйлура кIант, жа маьхьарца тIаьхьара лахка, къуйн декъа а ца вуьгуш, барзо шен кIеза санна, къуйн къу ван, къал Iамо, воI къалах дIаволийта, хало лайта, са дезийта, Южаллин букъа тIе цкъа байн ког ца левзича, хIонсан кхаж цаболийла шен воIанна дIахайта.

Къал хала дара, тIом санна, хала, герз буйнахь дан деза къал, кIелонах са идош, орцанна тIом юхатухуш, некъан бохалла некъ маьрша боцуш, дей-буйсий вовшах а ийна, мацалла а, хало а ловш, даьхнийн дайн тоьпах ваьлча, Iедалан гуру лоцуш, моттабеттачийн меттанаша хьайн цIийнах а, цIарах а воккхуш, хийла майра кIант Южална воьжна, лаьхьа санна готта

ломан некъ ша йиллал тешаме боцуш, накъост вуйш, галволуш, дой терсаш, гор оьхуш.

КІанте некъ ца балора, цОратЮьрмиг чкъураца ийна, беран бос банза волчу цуьнга ца дахалора лекха ламанаш, кЮрга Іаннаш, хала ирхеш, муцІар ира охьенаш а.

Да кІанте ца хьожура, дас тергал а ца вора кІант, дена шен кІант ган а ца гора.

КІант хийлазза вовра тІаьхъара, гІенакхоьлахъ жа лобхкуш, некъан бохалла набарна тхьуйсуш. Ша меттавеъча я меттавогІуш – динан берг кІаг чу кхетча, – кІантана ша нуьйрахъ гуора, нуьйран хЮььнах къуышлахъ цхъамма чЮрбалца², къовлуш, дІавихкина, кІентан аз тІехъара дайча, бІарлагІийн мукъа вахний а хиьна.

КІентан бералла къуйша шаьшлахъ, дех – Дерказах – къайлакхоьхъура, хиьинчохъ набарна вужуш, кІант сих-сиха леха дезар.

Дас тесина вуйту шен воІ, да цуьнга цкъа а вист а ца хуьлу, дена шен воІ ган а ца го, я коьртах а ца воккху цкъа а, кхиадоблла кІеза барзо санна, тІекІавар а, хьастар а доцуш.

КІентан дог дузура тІаккха, шех дузура, ден тешамах, ша мила ву кхиа гІертарх, кхета воларх, кхетарх шех.

Цкъа цхъана буса, догІий-дохк цхъана таьІначу Іам-Баьрчан лам буххьехъ, хьалхе талла хьалха ваьлла, цхъа накъост воь кхарах, кІелонна тІе а нисвелла, хъан, муха вий а ца хууш, цу къаршехъ³ къематан.

Шедалой шаьш майра нах бу, хаьштиг санна, тІахъаьлла, бЮкъяжор, кІадо а йоцуш, шайн вежарий, бацой санна, цамгарца йогІу Южалла санна, къуйн лорах луьра тІаьхъабевлла, шайн даьхний ца дигийта, юхадерзо, тІамца схьадаха, кхарех стаг вийний хиъча, берззане а юхабоьрзур а боцуш.

Дакъа новкъа хуьлу, сов хуьлу дакъа, докъо некъахьовзам бо, накъостална – тІамна доцуш, динберей, дин дІалоцуш, оццул хала бан беза некъ, масеххаза маса лам боккхуш, чІаж хедош, буйьса хуьйцуш.

Йоцца кхеташо, хаттар хилча, дагадовлар, хьесап эцча, дакъа хьулдан деза, олу, цхъамма, жагІашлахъ къайладоккхуш, лар яйа, жа тІехула лохкуш. Кхечо – докъан ден хиллачу дина тІе, дакъа дІа а дихкина, дин эккхо беза, хазадо, дин некъах ца туьлуш, цІа кхочур бу, олий. КхозлагІчо – кІентан дас Дерказа – нуьйран кхуьй а бухка къовлуш, дакъа нуьйра чу бергал дехка, дуьрста чЮрбалца яхъй, и кІента-хЮма дІахьалха яккха, язделлачунна дуьхьало а яц, цадоьгІанарг хир а дац, олу.

Дейттар ваьлла, пхийтта дерзаза, церг-кхела хийцар бен, юьхъ тІе чо тохаза волчу Джокъалан дегІ хоршах хьоду, ден жамІах кхетам кхиъча – дийнахъ лечкъаш, буса некъ беш, бацойн лаьмнашкара Нохчийчу кхача везар шен бІаьрсинна дуьхьалхЮьттича.

– Джокъал! – ден аз хеза кІантана бусаЮьйккъехъ, эрна ламанца, каш санна, таьІна дохк а долуш, серий санна, долчу догІанехъ дазделлачу жана юккъехъ ша лаьтгаш.

– Со ву! – вистхуьлу кІант, кхерамо Іадийна шен йишхаьлла аз а стамдеш.

– ХIара лам чу а баьккхина, хих волуш – некъ цхьаь бен бац хьуна, – дуьхьларчу лوماх хьалавирзича, урх нуьйрах дIа а ехкий, дин паргIат биталахь, хьуо тIехьа а волуш. Дин сецначохь – сокур хьо, дин болабелча – вола а ло, тIера бIаьрг а ца боккхуш, хIунда аьлча дин карча там бу, дин керчича – нуьйр а керча.

КIант шолгIачу буса кхочу цIа.

Буйса Iадош гIотту кIотар, дехьа-сехьара герзаш дуьйлу, стаг вийнийла хоуьйтуш, велла а воцуш, наха вийнийла.

Кьал цIа а кхачча, хIонс йобкьуш, докьанна ши кхаж ло: кьуьн дакьий, байн дакьий – бер, зудий дуьсу вийначун.

Шедалойн юрта, ламанца, божала чурьа буса дин бостуш, хIусамда гучуволу, карахь цхьа гIаж а йолуш. Ворган чу тоьпан бух тухуш, вожа а вой, тIаккха гIаттош, хьалхавоккху.

ХIорш цIа чу лилхича, чохь зудий, кхо бер ду, гIеметтакхьиьна, цхьа кIант а волуш.

КIант дечиг-пондарах пIелг туьйсуш Iа, тIаьхьа узам а балош.

Массо а цIенкьа охьахааво, когаш нийсса схьабоуьйтуш, гIаттарна ка йохийта.

ХIусамден кIанте, пондарах пIелг тасахь, олу Дерказа, мукьам ма хаза бара хьан, олуш. КIанта байн мерз хьабо пондаран, гIийлла мукьам а балош тIаьхьа. Дерказа, чухула дIаса а волалой, кьуьдан серлонехь халла кьаьсташ, дечиган кедахь гучу нехчанах шозза-кхузза церг тосу. Шедалочо – доьзалан дас – орца кхачча санна, кхачь боккху шен доьзале шайн маттахь, оцу сохьтга хьала а обккхуш.

Кьуьшлахь цхьамма, тIечевхаш, лога кIел топ хIоттайо цунна.

– Тхуна шайгахьара кхин кьал а я зулам а дан бакьо яц шун шайн Iадатехь, – олу шедалочо, – сан хIусамехь юучух кхетта шун воккхях, – олий, шен доьзал хьала а гIаттош.

– Тхо хьуна муьлш ду, хIета, шун Iадатехь? – хотту Дерказа.

– Суна хIинца хьеший а ду, сан махкана кьуй а ду, – олу шедалочо, – хьеший хиларна, лардан а деза, кьуй хиларна, кьал ца дойттуш, махках даха а деза, – олий.

Дош дашах тешош, шен хIусамехь кхачанах а кхетуьйтий, шедалочо кьуй новкьабоху, ша тIехиьна дIайигна говр – хIорш лачкьо гIиртина йолу – Дерказна совгIатна луш, кьуйн воккхох лерина.

Дерказа шен шаьлттий, патармех юьзна гIапгий кховдайо шедалочунна, коча веа-кх хьо шена, олуш, иза шен воIан метта нисвеш.

Де батте, шерашка кхийдаш, шен зама кьоьжалле леста йоьлча, дас кIентан тидам бо, кьуйн баьччанна воьгу-ца воьгу талла хьоьжуш.

КIант майра ву, тIахьаьлла, собарца вац, хьесапца а, кайоьхначохь кхане йоцуш, мIаьргонан майраллица бен. Кьуйн некьаш тайпа-тайпана ду, берзан санна, йиш тайначохь – тIелеташ, ца тайначохь – кханенга тоттуш. «ХIун хаьа», бохург, дац кьуьнан, «чекхдала мега» бохург а, «чекхдер ду» ала йиш йолу цIенна гушдолу букьсурт бен.

Дерказа шен кІант зуйш, масех къл юхатотту, даррехъ чекхдердолу къл: цигахъ, дІогахъ шек ву ша, кІелонаш хила мега, олуш.

КІант кхехка, сийна цІе санна, массарлахъ марсавуьйлуш.

Дас тидам а ца бо, ца гуш санна, Іадда вуьту кІант, хІара-важа, аьлла, юхабохьучу новкъахъ цуьнга дош ца олуш.

Цхъана гурахъ, бацойн жаш Іаьнна кечдала новкъадовлуш – жаш дукха ду, Іаламат дукха, – уггар а тІаьхъа новкъаболу жамотт лоцу турмало. Виъ Іу ву, ши говр, вир а, жен-жІаьлеш а соьцу тІаьхъа, механ хьожанашна корта а уьйлуш. Жа тІаьхъуо долу новкъа, малхбузарал генна тІаьхъа, буьйсанна совца меттиг харжа ши Іу хълх а охъа а воьдуш, говраш, вир а оьций.

Жеца ши Іу вуьсу, шина гІожаца, гуш герз а доцуш.

Кхара жа юхадерзадо, ирах хъала, ламанца, пурх новкъа лобхкучул, лакхара охъалохкуш хилча, лам бацбан атта хилийта.

Буьйса юкье юлуш, ши Іу юхавоуьйту.

ЖІаьлеш дІа ца доьлху, жаца Іемина жен-жІаьлеш.

Сахуьлуш, орца герга гІурту, кхара дуьхълара лам тІебоккхуш. Орца дукха ду, итт-пхийтта стаг, кху веанна дуьхълал дукха. Лам шуьйра бу, готта боцуш, цхъа-цхъацца волуш, орца декъалахъ, кхеран дан хІума а доцуш.

– Вай, жа а дитина, тІамна кечдала деза, жа лаьхкина дахалур дац, орцано лоцур ду, – олу Дерказа, – сан сихачохъ са дезна, вай виъ стаг бен вац, лам буьххье ши-кхоъ веза, дехъа-сехъара орца юхадаккха, дукъ лардан а, жеца кхо стаг а хила веза... жа а, ваьш а кІелхъара довла, лата деза вай цкъа хълх а, тІаккха хилларг гуш хир ду-кх, – олий.

– Кхаанна метта орца сацо со ларор вара, Дерки, шу кхаанга жа кълйладаккхаделча, – олу Джокъала шен дега, дуьххъара шен ден сацам шеконе буьллуш.

– Со говраца жана юьхъ лалла хълх а волу шуна тІаккха, цхъамма юкъ ларъе, вукхо жа тІаьхъара лахка, – Дерказ кхин вист ца хуьлу, шен дагахъ тІаьххъара, аьлла, кІантах бІаьргтохар бен, дагца цунна кьинтІераволуш. ТІом болало.

Бахло тІом, дехъа-сехъа дуьйлу герзаш а хезаш, тІом беш цхъа бІо болуш санна.

Жа дикка дІа генадаьлча, да юхавоьрзу кІант волчу, герзан тата лахлуш а хезна, шен кІантах хилларг хаа.

КІанта орца къахкийна го, белшех хилла чов а йолуш.

Цигара шаьш цІа дирзича, Дерказа шен къл дуьту, воІ кхиьний а хууш шен, ша къолана къанвеллий а.

– Схъавийнарг – дІа а ве, маьршачу стеган са а ма даккха, къл юха а ма дерзаде, хъайн воІ кхиьча – къано а хила, – олу Дерказа шен воІе, шех дуьсург ша цунна дуьтуш.

Дерказ Делан Іожаллах ле, дагаволлучарна хорам а хуьлуш, Джокъалх къуйн баьчча а хуьлу, нийса накъост Дзобдори а волуш.

Дзобдори суй бу, хаьштиг санна, доьвнна ира, мостагІчунна дІаьвшах

Іаьткъаш, доттагІчунна – вешил герга.

Къал юха а долало тІаккха, хьалхачул луьра, дехъа-сехъара, цхъана бекхамна, девна санна, къал доцург, кхин некъ а боцуш, я декхар а, Іалашо а.

Джокъалан цІе сардамца йоху, іэс эзар Іожалла йоьхуш, Гебарга а, Гуьржех чу а, ДегІастана а яьржина цІе.

«Бе сов кІелонах, вен ца вуьйш а ваьлла ша, ворхІаза топ а кхетта шена, – олу бохура Джокъола, – лечу дийнахъ ка йоцуш валарна а кхоьру-кх», – олуш.

Ка йоцуш, вен а вoь.

Дохк таьІча, дахкарца уьйш, догІа дилхича – татол хуьлуш, хила йиш яц, аьлла хетачохъ, къал а дина, вахна каравеш, божал чуьра дин боккхуш, лам тІера стерчий дубгуш, метта-меттара жа лохкуш, я цІаро а, тоьпо а, Іожалло а ца лоцуш, Джокъала шаьш холчухІоттийча, нах бохкуьйта кериста наха Джокъална тІе хатгар дохьуш:

«ХІун мостагІалла ду хьан тхoьца – тхан нах хьан доттагІий а хуьлуш – хІун чІир йоллу тхoх хьан, хІун хатгам бу хьан тхoьца, хьуна тхoьгара хІун деза?» – олуш.

Джокъала шена Іам-баьрче цІе йолу лекха лам беца, олу, шен махкахъ – МІайстахъ – юрт йилла, хьовха, аха латта а, хьакха цана а я даьхнина дежийла а яц, ша цундела къал деш а ву, шен тайпанна сискал яккха.

Кериста наха кхеташо йо, цхьаболчара лам дІабала беца, олуш, кхечара дуьхьало юьйцуш, вукхара – берриг а мохк гІаьттина а – Джокъал вен дуьйцуш.

– Моссазза вийна вай иза, шай-шай вийна, бохуш, топ а моссазза тоьхна, цІий карийча, дакъа доцуш, дакъа карийча, Джокъал воцуш... кьонаха вуьйш ма ца хуьлу, цхъана чІиран дуьхьал бен, Джокъал кьонах а ву, къу велахъ а – кьонах, кьонаха бен, къу а ца хуьлу... вайна бахъана хаа деза, цо лелочу некъан бахъана, и бахъана цхьаъ а ду – лаьтган къелла, – дерзадо воьалгІачо. Дукха-кІезга кьийсинчул тІаьхъа, лам дІабала сацам хуьлу, вийча, Джокъал вуьтур а вац, кьонах вен там а бац, олуш.

Кьийсам мел боьду – схьакхетта малх дІабуззалц, – цкъа а вист а ца хуьлуш Іийначу бІаьрса доцчу кьеначу бацочо, шен шина куьйган пІелгаш хьалхахьахъ хьала а лоцуш: «ХІара пІелгаш санна, Іам-Баьрчин басешкахъ хьалагІерташ жен-даьхнийн маІаш го суна... Іам-Баьрче бала йиш яц цхьа кериста дийна а волуш, – олу, – кхин меттиг ала деза, церан дозанца йоцу меттиг, вайн мехкан дегаюккъе...»

Алазани цІе йолчу хин ахк къастадо, юрт йиллал меттиг яла.

Джокъала шен цІийнан нах – ворхІ дех охьадогІу гар – цига дІа а хьовсабо, меттигана шен цІарах – Джокъалан-Юрт – цІе а туьллуш.

Къал дІадоьрзу, биьна дуй а, йина чІагІо а йоцуш, дуьххьала дош далар бен, чІагІонал а, дуйнал а деза – кьоначчуьн сил деза дош: «Сoьгахъара, сан тайпанехъара, сан тайпан махкара дІа – гуьржийн мехкан лаьтта тІехъ кхин къал хир ма дац!» – олуш.

Къал дирзина ахшо гергга зама а яълла, даъхни Іаьнна чудирзича, Дзѳдорис Джокъале:

– Тхѳбѳгахъара къал дерзарх, шун мохк ма бу вайшинна маърша, биъна дуй а я делла дош а доцуш, ойла акха лаьтга-кх сан, чуерза ца туьгуш, шеран коьртехъ цкъа-шозза мукъна а къал деш ца хилча, цѳехъхана бита хала букх шерашкахъ идийна некъ, – олу шен доттагІчуьнга, – цхъана-шина-кхаа шерачохъ наг-наггахъ араволуш хилийтахъ вайша, – олий.

Джокъал резахуьлу, гуьржийн махкахъ ша мел дина къал дага а догІий, тахана ша Дзѳдорис бохучунна тІе ца тахъ, ша харц хир вуй а, доттагІа шеца эгІа там буй а хууш.

Бацара шайн кхозлагІа волу накъост схъа а кхойкхий – нохчашна ша къал юхасхъаэцнийла ца хайта, – шеца бацой, пхе⁴ волу Дзѳдори а волуш цхъаьна, Сандакъа къолах воьду Джокъал, сандакъойн лам боккха буйла а, церан стерчий хила дезий а хууш.

Новкъадовла кечлуш:

– Кхуьй а цхъаьна ма хъаштдоцуш доьлху-кх вай къолах, – олу бацачо, – цхъаь мукъна тІаьхъа ца соцуш, шиь вехъ, чІир эца а.

– Вер-ваккхар ма хъехаде, – ца дезало Джокъална, – тахана санна, кечам боцуш, къал дан воьдуш вац-кх со, – олуш.

«Шен цІийнада, шех тера воцуш, иштга бос хъаьшна ца гинера шена цу Іуьйранна санна», – олу бохура Джокъалан цІенанас а цул тІаьхъа.

– ТІаьхъависинчо къабстинчех чІир оьцур-кх вай, – аьлла хиллера Дзѳдорис, – бакъду, шу тола ца толахъ, сан чІир шуьга Туьшан Воварга кхочуьйтур мѳьттуш-м вац со, – аьлла.

Малхбузале сандакъойн ламанца совцу къуй, турмалца кІотарш толлуш, бежана-хІума хъенан-хІун ю, дукха-кІезга мичахъ ю, хѳжош.

Цхъана кІотарарчу гІалин пенах карраш хѳькхуш стерчий го, цІен, бордагІ⁵, Іаьржий, тайша⁶ басахъ кхин шиь а болуш.

Къуй боданца герга гІурту кІотарна, стерчий мича чу лохку хъажа – кхай чу я гІали чу.

Стерчий гІали чу лохку, тІѳьхлахъ, шоллагІчу гІат тІехъ Іаш хІусамдай а болуш. ГІалин ши гІат дуйла хаьа кхарна кхаанне а, тІера охъа чу а, бухара хъалаволуш а тІали⁷ дуй а хууш.

Буьйсанан цхъа дакъа чехк а даьлла, шоллагІа дакъа юкъе долуш, гІалин гІуй боккху къуьша.

Стерчаша вовшашна маІаш Іуьтту, шайна хъаьвда дохъуш стаг вогІу мѳьттуш. Цхъана старе мохъ болу, лакхарчу гІат тІера доьзалан нана сама а йолуш. Стерчийн тем бов, цабевзачу нехан хѳжанны меттахъхъуьйш, когаш бохуш, мерах шок етташ.

Зуда тІалех болчу лами тІехула охъайолало, стерчашка хъажа къуьда а соьгуш.

Къуйх бІаьргкхета зудчуьн.

Зудчуьнга мохъ болу.

Зуда дІалоцу къуьша, тІалих хъала топ а хъажош, гучуваьллагІунна тухур

юйла хоуьйтуш, хаам а бой.

Къуй чІагІло гІали чохь, шашь чохьадевлла гІалин неІ цу гІовгІанехь хІусамдас къевлина гича, кхин юхадовла некъ а боцуш.

Юрт гІотту. Доккха сахуьлу. ГІалина ха тосу гуобоккхий, чохь верг Джокьал вуй хиъча, дехьа-сехьара орца а доккхуш.

Нах гулло, ловзарга баъхкича санна, масех кІотарара зударий, бераш, баккхий нах.

Кхел-хаттам болало дІаса, де делкъанга долуш. Сандакъоша герз схьадоьху Джокьалера, герз арадайта шайн, шашь хьох ца теша, хьо къу лелла стаг ву, олуш.

Джокьала дош кхийдадо, дош ло ша, бохуш: сандакъой сонта нах бу, даьхнишца сонта, хьолаца а, тешнабехк бан гергахь а болуш.

Джокьал ца теша, сандакъой шех кхоьру бохучух, масех юрт кхаа стагах, гуобаьккхина ха а долуш, герз карахь хІогтийна лаьтгаш.

Чуьра стерчий Іеха дуьйлало, нехан гІовгІанна карзахдуьйлуш.

Стерчий Джокьала арахоьцу чуьра, цхьана хІумана-м йохуш санна, маІех уьрсаца шохьттигаш⁸ а йохий.

ГІалин гонаха йол тосу, тІе хьаьрдаш а, чІемаргаш⁹ а йохкуш, цІе тесича, кІур балийта.

ЦІе латайо.

Чуьрчу зудчуьнга мохь болу, са дукъдай ма е ша, бохуш, хІусамдега маьхьарца кхойкхуш.

Зуда арайоккху Джокьала, шадерриг а хІара гушдерг гІенакхьолахь долуш санна хеташ, ша гІенаш гуш волуш санна, самах шеца хила йиш йоцу иштта Іовдал гІенаш.

ЦІе ца лета, ца йогу цІе, цІе дІайов ша-шах.

Цхьа Іелам а валаво тІаккха сандакъоша, шайн дешан тоьшаллина, шашь дешан дай хІуьттуш:

– Ахь шайн долу герзаш арадайтахь, хьо а, хьан ши накьост а, зен-зулам доцуш, тхайн махкара дІаваллалц новкъа а воккхуш, шун герзаш дІа а делла, юхадобьрзур ма ду тхо, – олуш.

– Дашах а, сих а дезох муьлха ду хьуна? – хотту Джокьала сандакъочуьнга.

Сандакъочо, дош дезох ду шена, олу.

Джокьал юха а ца теша, ша гІан гуш вац, бохучух, цхьа де а, доьналла а долуш лелла волу стаг кайоцуш лийр ву, бохург, хезна волу.

Шен къоман нахаца вер-ваккхар ца дезаш (оццул ша къал деш, цхьа маьрша стаг вийна ца хуьлу Джокьала), накьостий ларбан а, юхяхьабаьллачу некъан цІа маьрша верзар а некъ дика хилар ду-кх, лобьруш, сандакъочуьн дашах а тешна:

– Дешан да вехийла-кх, хІета! – олуш, шен а, шен накьостийн а долу герзаш арадоуьйту Джокьала, жима шаьлтанаш тІаьхьа юьтуш.

Джокьал хьалха араволу, ши накьост тІехьа а лобьцуш, шаьлтан маьрарна тІе куьг а дуьллий. Нехан беснеш бос баьхьна гича, Джокьална шен герз дагаобьккху, шен гІалатах кхета кхиале, накха обьккхуш санна хеташ, – герзаш

цхъабосса довлу, кхо накъост цѣла а керчаш, шаълта а юьссу озийначохь, шина пѣлгалц баттара йолуш.

Сандакъочо, накха бохош, дог схъадоккху Джокъалан. Дог тѣхь чо болуш го, гуобаьккхина нилха чо баьлла.

Сандакъо вегаво, шех хІун хир ца хууш.

Тпуьйллахь ваьхначу Тпуьшан Воварга – Дзюьдорин доттагІчо – Дзюьдорин чІир оьцу, ша вийначу сандакъочуьн куьг, Дзюьдорин дайн гІалех дІатоха, пхейн махка дІа а хьош, ша лехнарг Дзюьдорин чІир юйла махкана дІахоуьйтуш, Джокъалан, бацочуьн чІир леха къонахий йохье баха.

Джокъала шобттигаш яьхна хилла долу стерчий сандакъочуьн докъа тѣхь дойу, Джокъала иштта лийрича санна.

– Сан да Моьсаг ваха, и куьг сайн бІаьрга гина ма ву хьуна со цу гІалех дІатоьхна доллуш, – олу бохура тхан дас шега Моьсаган Бисанс, – болшевикаша дІадаьккхинера-кх, советан Іедало чІир эцар ца магадо, олуш, юа и куьг нохчичо пхечуьн чІир лехна куьг дуйла шайна хиьча, Тиблисе охьа а хьош, – олий.

P.S.

Суна – авторна – кху дийцарна чаккхенан дош ца карадо ала, къонахий – къонахий бу-кх, ца аьлча, кхин ала хІума а доцуш.

Къонахий бехийла-кх, къу а, Іелам а бен а воцуш, дешан дай болу къонахий... кхин хІумма а кху дахарехь, дешан меха – цхьа хІума а.

19.02. 2018 шо

-
1. Къола;
 2. Нуьйрах мохь чІагІбо бахтар;
 3. ДогІа, дохк, бода цхьаьнайина хан (*диал.*);
 4. Хевсур;
 5. Цѣн-кІайн;
 6. Ал;
 7. Бухарчу гІат тІера шоллагІчу гІат тІе хьалавала йитина еса меттиг;
 8. Уьрсаца маІана тѣхь еш йолу билгало;
 9. Даьхниша тІера патарш дІадиьча, гІодмех юьсучех чІемаргаш олу (*диал.*).

Тайниг

Ненан йоI цхъаь бен яц. Нанна шен йоI дукхаеза.

ЙоIана шена а еза ша дукха.

ЙоIана ша чоIа дукхаеза, уггар а чоIа, массарначул а дукха а езаш, ша цхъаь бен йоцу дела.

ЙоI цхъаь бен ян а яц, хIара санна йоI – хIара цхъаь бен.

ЙоI ВУЗ-ехь доьшуш ю, хьалхарчу курсехь, хIинц-хIинца ишколера дешна а яьлла.

ЙоI жима ю, ши чоIаба а лестош, хьаж тIехула Iаьржа мас а хьаьдда, жима хаза мара а болуш, боккха-боккха – стигал басахь, – боккха сийна ши бIаьрг а болуш.

ЙоI доьшуш ю, йоккха а хилла, йоIана ша-ма жима хета, хIинца а жима, жима бер санна, ловза лууш, гутгар а ела, полла гича а, ела хьодуш, малх хьаьжча а, доIа тоьхча а, ло деъча, а хаза хеташ.

ЙоI «Газель» тIе хуу, деша яха, куьг ийда, пхеанаш даха, ела, йоккхае.

ЙоIана ша IиндаI хета, IиндаIах йича санна ша, цхъанна а гуш а, хезаш а йоцуш, ша шен ойла йолуш санна, ша ешйолу хаза ойла, полла а санна, заза а, мохехь леста зезаг а.

Цхьамма дIатотту, юха вукхо, кхозлагIчо тIе ког боккху.

ЙоI юткъало, хеба, жимло, цигиган кIорни санна, дIалачкъа лууш, ган ца гайта.

– Бехк ма биллалахь! – аз хеза. Важа а ву вистхила дагахь. КхоалгIаниг бIаьра хьожу.

ЙоI тайниг санна лаьтта, боккха ши бIаьрг а биллина, ши бIаьрг бен, ша гуш а йоцуш, зIаьнарш санна, лепа ши бIаьрг.

КIентий буьсу хьаьжжичохь, баганаш а юьсуш йиллинчохь, гIан гуш санна, самах гIан.

ЙоI охьяюссу социьлехь.

«Газель» кхунна тIаьхьа хьобжу; дитташ а ду мохехь лесташ, машенийн «пIап-пIип» хеза, гаишникан шок а къарло, аййинчохь гIаж юьсу... дуьхьал воIург – йоI тIехьяьлча – йоIе хьажа юхавоьрзушсехь, тIаьхьа тIевоIург цунна тIекхета...яппарш хеза, багаатар: «совца, хIай!» – нехан гIара.

ЙоI йоьлу букьтIехьашха, йоьIан юьхь тIехь малх а боьлу, дуьхьал доIу адамаш а доьлуш, кIентан куьг лаьцна йоIу йоккха стаг а.

Йоккха стаг соцу:

– Бабиниг, хьо хьенан ю? – хотту йоIе йоккхачу стага.

ЙоI елало, беснеш тIе ши кIаг хIуттуш, шен ненан цIе а йоккхий.

КIант йоIана бIаьра хьобжу.

КIентан марахь машен ю, маьIан цIен машен.

– Баба-а, Баба, – кIанта бабин куьг дIасадетта, – баба, и эцахь суна... и тайниг эцахь...ас машен тIе а хаййна...

– Бабиниг, нехан тайниг ма ю хIара, вайшинна юхкур ма яц цара... хьо

хІинца а жима ву и тайниг ловзо, – олу бабас бер хьостуш, кІентан кІант маравуллуш, обанаш йохуш, юха йоблуш, цуьнца лахлуш, охьахиъна, юхажуха а кІант хьобстуш...

... йоІ дІайобду, ша-шеца ловзуш, ши чІаба а ластийна шен, малх а, дуьне а – массо а стаг шега хьобжий а хууш, йоблуш, беснеш тІе кІаьгнаш уьдуш, кІайн цергаш а кьагийна шен, нах тилош, уьш Іехош, бералле буьгуш шайн, тІаьхьа хьежарца – йоІана тІаьхьа, – дакха-даккхий синош дохуш: «Дависа хьо дуьненан!» – хезаш...

ЙоІ, йобду-у-уш, нехан ловцашца, тІаьхьа хьежарца, дайчу узаршца, дегабаамашца, сатийсамца, кхочу-кхочу-у-ш ВУЗ-е кхочу... йоІана шен ВУЗ хазахета, и даккхий бІогІамаш цуьнан, хьалхахь Іуьллу сийна бай а... цунна массо а хІума хета хаза, дерриг а шеца кхолладелча санна, бІаьсте яьлча – бІаьсте а кхуьнан, Іа тІедеъча – кхуьнан дуьхьа деъна, гуьйренан гІаш а – хІара хьобстуш... студенташ тІаьхьа хьобжу йоІана, ша бен, кхин ца гучу кхунна, кхунна боьлуш, бІаьрсица хьобстуш... зудабераш марадеттало, шашь кхуьнца дуйла хоуьйтуш, кху йобІаца, уггар а хазчу, кхунна уллера дІа ца довлуш, куьг а лобцуш, марайобхкуш, бесни тІе обанаш йохуш, патарша, зезагна санна, кхунна гуо беш, дуьйлуш, ловзуш... кІентий бу – кхуьнан курсера, – дуьхьара санна, хІоразза а, генна-геннара, кьайлаха хьуьйсус...

... йоІанна уьш ган а ца го, цхьа а ца го, шен ойла бен, кхечо шех еш санна хета, кхуо ша-шех ешйолу ойла...

Хьехархо вогІу чу, де дика дарца, кафедре дІа а хІуттуш.

Кхунна хазахета, лекха, товш волу хьехархо, Іаьржа кІужал а, ши мекх а Іаьржа, сирла кьіэга ши бІаьрг а цуьнан, хаза балдаш а – деладелла хьуьйсу, шарула кІайн, кІайн цергаш а, доккха шуьйра хьаж а цуьнан, цуьнан кьамел а, вистхилар а, аз а цуьнан, иза – верриг а, шаверриг а, ша а цуьнца хІордашкахула, гІамаршкахула эмкалшца, дуьненан йистте цхьа – цхьа а воцчохь цуьнца ша – дІаяха езаш санна хеташ, гІан гуш санна, гІенахула шашь цхьаьний дІадоьдуш...

... иза кхуьнга хьобжу – хьехархо, – хІара бен, цхьа а воцуш санна, дерриг а кхунна дуьйцуш санна, ларамза санна я леррина, вицвелча санна, лацалуш, йилбаз бІаьра вахча санна...

... йоІ меттах а ца хьовш Іа, цхьамма диллина сурт долуш санна, бІаьранегІар а ца тухуш, хьалхарчу шина церга тІера горга ховха балда хьала а дедда, жимма гІаьттина бага а гуш, хьаж тІехула кІозарш а кхозуш, куьг чІениг кІел а лаьцна, маьлхан зІаьнаре цецдаьлла хьобжу цигиган кІорни санна...

... йоІанна хІумма а ца хеза, цхьа хІума а – цо дуьйцург, иза гар бен, шега хьобжуш, ша цуьнга а, шашьшиъ цхьаьна, цхьана кхечахьа – хІурдан гІайрешца, баьцарчу хишца, зезан хьаннашца, юха яккхий отелаш, сирла гІаланаш буьйсанна летта, экватор санна нийсачу боккхачу новкьа машенахь, мохо шен месаш идочу тхов боцчу кабриолетахь...

... горгали бека, гІан хадош, хьехархо тІаьхьара хьобжу, ларамза санна я кьастарца, цу хьажарца дерриг а олуш, ала луург, цаалалург а, цаькетарна кхобруш санна, доьхуш санна, шех кхетарна...

... сигналаш, машенаш, тIаьхьа хьобжуш, соьцу адамаш, гуьйренан мела денош, байчу мохехь леста патарш, дуьне цхьа хаза – хаза туьйра, мерза комар, цIен цIазам...

... сарахь ша, шен меттахь, буйса Iаржълча, новкъаялча, бехчалган бедакIорница, можа зIок, кIайн месаш а йолуш, цу кIорнига «цуьй-цуьй» бохуш, иза хьобстуш, маракъуьйлуш, цуьнца ловзуш, дагарадуьйцуш, хьехархо хьоттуш цуьнга: «ас хIун де, ша хIун де, алахь ахь, гIо дехьа суна... иза даим соьга хIунда хьобжу, цо хIун боху дийцахьа суна, цуьнан бIаьргаша, веларо цуьнан, юха тIаьххьара гIийла хьажаро...

.....
...

Хьехархо а, кора хьалхяхь, ойланашка вахна, Iаьржачу чохь, седарчийн стигла а хьобжуш, дехьа чохь йижина зуда а йолуш, и йоI гуш, стиглахь цуьнан сурт изьхалуш, бIаьра хьалхара дIа ца йолуш, и тайниг, и тарсал, и кхорбIаьлг, жима буйхьиг, синкьераме меран буйхьиг цуьнан, зIаьнаре къега боккха ши бIаьрг...

... маржа, сел сихвелла, хIу хадарна – цакхиарна – кхоьруш санна, ткъе итт шо а кхачале, цхьана-шина шарна Iадда ца Iаш... дависарг, ца хилча санна, дIадицдича, дIадолуш хилча ма тара...

.....
...

... иза гуттар а – алахьа соьга, – и гуттар а соьга хIунда хьобжу, сан кIорни, суна цхьа эхь ма хета, тIаккха, зудаберашна хьалхяхь, хьехархо сайга хьобжуш, даим соьга, кхин цхьаьнгге а... цхьа къайлаха эхь хета-кх, даг чохь сайн, юха чIогIа-чIогIа хаза а хеташ, иза сайга бен, кхин цхьаьнгге а, цкъа а цхьаьнгге а ца хьобжуш... цхьа воккха-м хета иза, юха воккха а воцуш санна... иза сайга хьаьжча, юху-кх со, суо нускал а долуш санна хеташ, кирхьана тIехьа цуьнан нускал... и хIун ду-кх, ва-а кIорни, иза сайга хьаьжча, сан дог хIунда тохало-кх, дегIе цхьа тулгIе хьодуш, бIаьрсерло кхулуш санна... цхьа тамашийна ма хьожу иза, цхьа эсала, геннара, тийна, сайн ойланаш йобшуш санна суна, сан дагара дуьйцуш санна... и хIун ду, сан кIорни, ахь мукъна а дийцахьа суна... хIара буйса а хIунда ю иштта, къарьелча санна, тийна, тебна, седарчех юьззина тховса, сахиллалц дIа ца юьжу хIара буйса а кху буйсанна, дерриг а са цецах луйттуш, ойла яржош, пана кхоьхьуш... дадахьа, сан кIорни хьо, дадий-дадий, цуьнан коре а хайй, сан сагатло, алахьа цуьнга, со цIарах йогу, алий, сан цунна чIогIа-чIогIа сагатло боху, алахь, сахиллалц наб а ца кхеташ, юха сарралц дагалоьцуш, тIаккха сарахь а – сахиллалц... сан кIорни, хьо мукъна а, ахь мукъна гIо дехьа суна... суна цуьнга ала эхь ма хета, суна ала а ма ца хаьа...

ДЖУНАИДОВ Аюб

Жима хилаза цхьа а ма вац

/дийцар/

Кхойтта шо Сибрехахь а даьккхина, ца дирзира нохчийн къам. 1957-1959-чу шерашкахь дукхахберш ца кхаьчна, глеххьа дIатарбала а ларийра. И кхойтта шо зама ГиргIизерчу Чаувай юьртахь а яьккхина, баьхкира Пехьа-ирзернаш а. Тутаран некъен цхьаберш, ца ма-богIура Гуьмсехь севцира, ткъа масех доьзал ГIансолчохь севцира баха.

Нохчийн мехкан куц-кеп, кIотарийн хьожа евзина, Иаламан а, хIаваан а шатайпа чам тайна – дерриге а карладаьлла, гIадбахара нах. ДогIмашка а, синошка а гIора деана, гIуллакхна-балхана чIогIа сугардаьлла, де-буьйса ца тоьуш, юхацIиндаларна чудуьйлира адам. Биэнойцчу кога хьешна латта энжаде хетара, къинхетам ца бевзачу куьйгашца кхоамза цистина Иалам эрчадаьккхина дара. Дайша кхоьллина, шайн цIершца Иалашдина шовданаш, къулланаш, пха букъуш, лакъийнера. Хьаннаш сакхт йинера, ирзош хьулделлера. Къух хьийкъина мохк шен дайн куьйгашка сатесна дара. Къацахетаршкахь йисина Нохчийчоь кхемано Иийшинчу гомашан неIарх тарьеллера. Дан дезарг дукха дара. Еххачу заманчохь хьастаза, догъэцаза болу Нана-мохк, дай юхабоьрзу ларбеш, сингаттаме Iуьллура. Шен бакъволчу ден ховхачу куьйге сатийсина мохк, гIайгIанехь Iийна, билхина, худабеллера. Човхош, тухуш, Iуттуш, дIавахийта дийзира кхайкхаза веанарг. Доггах а, дегаза а «Нухь битIаги!» бохуш, дIахьийсийра «хьеший». «Некъ дика хуьлда шун!» бохург дара иза церан маттахь. Цхьаболчара, «гена мел девли а» олий, тIе а тухура. КIотарахь йитинчу дукхайолчу хIусамийн чираш бен ца йисинера, хьайбанийн ур-атталла цхьа маIа а, цхьа берг а ца карайора. Ткъа цIерадохуш хIор хIусамехь йисина ахьарх юьзна сайранаш, гарсех кхозучохь дисина дакъийна лахьанаш, черманаш дуьзна цу, кхораш, хIусамашкахь йисина йийбар, берийн аганаш, дешначу нехан жайнаш, Къурьанаш. Царах хилларг дийца стаг валлане а ца велира.

Хан-зама ца етгаш, жима-воккха ца бохуш, массо а, юкъ йихкина, арavelира. ГIаж таккхол мел хилларг доггах хьийзара. Диттина, моданаш цIандина истанг санна, самсабелира нохчийн мохк. Доссо дуьгу нускал санна, кечийна дIахIоттийра Нохчийчоь.

Пехьа-ирзера Тутаран некъен нах а бара хIайт-аьлла тохабелла. Юьртахь долчу гIуллакхна катухуш, тIаккха, меттиг баьл-баьллачу хенахь, Уьди-ГIала ирзошка дIабоблхий, цигахь куьгIуттуш, шайн ма-хуьллу цIинбала, нахах тарбала Герташ, сацам-тем боцуш, хьийзара уьш. Олуш ма-хиллара, аганара мел доьссина бер а хуьлура юххедокхий. Сибрено къиза кадиттина, нохчийн

къам жимделлера, белхан куьйгаш ца тоьура. Ткъа дан дезарг, дагардина цаваллал, дукха дара. Иштта, муха дели а ца хууш, масех шо д'аделира ц'а дирзинчул т'аьхьа. Керлачу дахаран новкъахь д'ашаръелира Т'ехьа-ирзе а. Пачхьалкхан белхан меттигаш к'езиг яра, цундела даьхни кхабар а, латта лелор а дара, коьртачу декъана, адамашна рицкъ латториг. Етт-бежана а кхобуш, кхоь-хьаьжк'а а, г'абакх-картол а юьйш, тоьал шайн амал беш, когах'Иттира нах. Амма ч'ог'а къахьоьгура. Кегийчу берашна а дазделлера белхан дукъ. Й'оькханечу дийнахь, са мел го, мукъа ца дуьтура бераш: асарахь я жехь-бежехь хуьлура. Амма йочане де, самукъане де хуьлий, д'ах'Иттура берашна. Буьйсанна самаваьлча я Гуьйранна г'аьттича, арахь т'едогу дог'а хааделча, берийн долу самукъа дийцина вер а вацара. Сада'а а, ловза а хьогий хуьлура безачу балхо х'Иттийна бераш.

...Масех дийнахь-буса т'едеара дог'а. Эххар а, делкъхан хуьллуш, мархаш екъа а елла, царна юкъара сехьабаьлла, дуьненна къежа болабелира малх. Аьхкенан хенахь, иштта марш баьт'а денош, берашна дукха ца дог'ура. Даима а санна, д'аса маьхъарий а тоьхна, юкъа-кара шакаршца вовшийн т'едехна, За'аре д'агулделира бераш. Воккха-жима ца къестош, массо бер а арадаьккхира къегинчу малхо. Басах чу сацкъарш кхуьссуш цхьаберш хьийзара, поппарх йина чхьоппалгаш лелхийта вуьш х'Иттира. Юьстахбевлла, т'асеьх ловзуш баккхийнаш а гора.

Д'адоькхургех ловзуш, вовшашна т'аьхьахьоьлхуш, гора кегийнаш. Маьхъарий хьоькхуш, йоккха г'овг'а эькхийтира цара.

–'а-а-а-ай! Схьало сан шок! Схьало сан шок! – бохуш, жимачу к'анта хьоькху мохь хезара.

– Собардехьа, цкъа-шозза лакхийтахьа!.. Сир даларна-м ца кхоьру хьо?! – боху хезара кхечо.

– Схьало сан шок! Схьало сайниг!.. Хьайниг лекхахьа! – мохь хьоькхуш, т'етийсалора жиманиг.

– Д'асацаехьа и хьайн цубуу!.. Ахь х'ун йо, гай яьт'ча санна?! – олуш, кхоьссина, За'аре-басах чухийтира к'ентан шок. – Хьайн ги йоллахьа хьайн яхкаелла шок! – олуш а хазийра.

– Хьуо санначух лата, хьуо стаг елахь! – аьлла, шен шакарна т'аьхьа басах чухьаьдира жима к'ант...

Моллин кертан сонехь долчу доккхачу б'ара к'ел гулбелла, цхьаь деш бохкура уггар а баккхийнаш: Байсалу, Билал, Паша, 'аьнди... Шаьш церан хенара доццушехь, царна юкьаг'ертара Соьли, Парукъ, Наиб... Сиражди вацара цаьрца тахана: иза Гуьмсеьх доьшуш вара. Церан 13-14 шераш дара. Шайн-шайн ловзарш берийн. К'отаршкахь берашна дукха хьара ловзарш: гала-г'ожамех, куьлланех, буьрканех, шовзткъа г'ожах, арсех, лечкъаргех, лаьнганех а ловзура. Цул сов, масалла уьдуш, гена кхиссалуш, т'улг гена кхуссуш, вовшашкахь къуьйсура. Масане дара уьш!..

Ботт хьокху тапчанаш лелош бара баккхийнаш. Сирникаш т'ера схьадоккхий, саьмгал чу а духкуш, юлура цара тапча. Цхьанхьа йоьзан бирг'а а карайой, цунна дечиган мукъ бора. Банкин нег'арх даьхна доьхарш а тухуш, кегийчу хьостамашца макъарна т'ехь д'акъовлура бирг'а. Цхьанхьара

ахча карадора сирникаш эца. Ттаккха, биргана чу саьмгал а духкий, цунна те ондда кехаташ чу а таладой, кхуссура тапча. Тхо, кегийнаш, къайлах, тебаш, гергадоьлхура, цара дечуьнга хьовса: кестта тхуна а оьшур ма ду иза. Сихвелла воллура массо а: сирникаш тера саьмгал доккхуш, цуьнца биргана юзура, ттаккха шортта кехат чу а дуллий, шен ма-хуьллу чоьгана саьмгал датадора, дечиган чу бирганан бертехула чубетташ. Мукъа волчо кхечунна го а дора.

Иаьндин тапча яра, чоьгана оьккхуш ю аьлла, глараяьлла. Цо те ботт хьокхучу хенахь, дитташ тлехьа дла а ловчкий, лерга пелгаш духкура оха, лерга паттарчий ца хиттийта. Тапчанаш лелхийта буьйлабелира уьш. Шайн ловзарш а совцийна, царна гергаоьхура кегий бераш. Хеттахь схьакхаьчна Дехьа юккьера Аммагеран Иалавди а воллура шен «бирданг» юлуш.

– Иалавди, хьобгахь маса ботт сирникаш ю? – хаьттира цхьамма.

– Ас хун юо сирникех? – аьлла, шен коьртара узбекиьн биьсаболу пес лаьтта аркъал а йиллина, чиэтара цхьа хума схьайзо хюьттира иза. Цо лелочух ца кхеташ, хуьйсуре берриге а. Ца кхоош хьерчийначу газетийн йоккха бог четара схьаяьккхира Иалавдис. Яьстина ваьлча, аркъал юьллучу песа чу охьайиллира цо и бог. Цу юкхьахь бакьдолу тоьпан молха дара. Гонаха болчара шен молханах тамашбар тайна, Иалавди, сихвелла, тапча юза хюьттира. Иалелай!.. Тоьпан молха хеттахь атта карош ма дацара!.. Берашна муххале а!..

– Иалавди, хьуна мичара даьлла иза? – хаьттира сакламделлачу берех цхьамма.

– Стиглара даьлла-кх... Хиаь!.. Хинца хьуна дийца-м ца деза ас?!

– Аммин лачкийна деанера цо и-м: церан Иаппин хилла, дан ма ду цаьргахь молха, – айкхвелира кегийчех цхьаь.

– Ас оцу шина кога юккье тапча тухур ю хьуна, ахь суна моттохахь, – аьлла, кант човха а вина, бирган чуьра молха дато хюьттира Иалавди.

Тапчанийн глара-тата хаза юьлча, Юдара ваьлча санна, веана Даштар а длахюьттира.

– Даштар, хьо жехь вацара тахана? – хаьттира Пашас.

– Хьахь-хь-хь!.. – аьлла, шеха-а велавелира иза.

– Ас сийсара рагI шуйга дла ма еллера?! Жа а дитина, цла веана хир ву хьо?!.. Иаладина и хаахь, ма декьаза ву хьо, – бала кхьаьчна, юха а хаьттира Пашас.

– Со-м, хьуна ма-моьтту, Ювдал ваций!.. Шу цингаш детташ лелачу хенахь, шуна хьалхара же со хунда лела?!.. – дагахь хума доцуш, даима шена марзълла забарш йора Даштара. – И хьан рагI-м Апина коча юьллира ас: малх хьаьжначу дийнахь шен ваха йиш хир яцара аьлла, тхобга рагI еха веанера иза. Шега и елча, цхьа чоьгана хазахетта, давахара Апа, – сихвелла, дуьйцура цо.

– Къанвелла волу Блаета хьажийна хир вара ахь же-м, хинца дуй биьча?!

– И-м хабар дара!.. Со хьо ву-м ца моьтту хьуна?.. Хьо лелар ву, хьуна, же!.. Со Ювдал ма вац: Иелас, Куржас, варийлахь, ма дешалахь боххушехь, аса-м сайн хеннахь дешний... – забарш йора Даштара. – И дитийша!.. Шайн Делан

дуюхъа, цхъамма кхоссийтийша соьга а и «бирданг»! – бохуш, тЕвирзира иза.

– Хьо ваьхъар вуй ткъа кхосса? – хьовзийра иза Байсалус.

– Тимергериев, цо со вехъ а, хЛумма дац-кха, кхоссийтахъа соьга... вайша цхъаьна парти тЕе хууш а ма вара, – хьесталора Даштар.

Байсалу цуьнга тапча кхоссийта сих ца велира.

– Оццул бАьрмециг ма хилахъа, хЛай Байсалу!.. Хьо муха ву-у?! Шун сирачу виро ослик йина аьлла, ас кхаь баьккхинчу хенахъ а, цхъа хЛума ца елира ахъа-м суна... – бохуш, тЕегЕртара Даштар.

Башха Даштарна деза гЛуллакх хуьлуш дацара. Иаьндис а ца кхоссийтира. Иалавди а шениг юлуш воллура. Иалавдица кьовса дагахъ лаьттара Иаьнди. Таро йоьхна, дЛасахыйзара сакЛамделла Даштар. «Цхъадика, гена гЛур ма дац шун хЛара «бЛов», хЛинца гучу ма-девлли, цхъамма лохкур ду... Дала мукъалахъ. Дависа, Иела велахъара тахана цАахъ!.. Шен гЛуллакх доцчухула дукха лелий иза-м, балхахъ хилча а!..», – бохуш, массарна а оьГЛазьоьхура иза. Массарна, Даштарна а цхъаьна, хаьара, и вон ловзар дуйла, цундела баккхийчех озалора бераш. Тешна а, тахана директор Иела цАахъ цахилар тосаделла хир дара берашна а.

Берашна оцу тапчанаша чевнаш йина меттигаш а яра. Цкъа Мовладис ботт хъаькхча, мукъ буйнахъ а буьсуш, дЛаяхана цуьнан тапчин бирГЛа-м кхин кара а ца йира. Ткъа Соьлис, ша арентЛа хьошалГЛа воьдуш, пеша чуьрачу ширачу кехаташ юкъа дЛалачкыйнарг, кхано, гуьйранна пеш латийча, иккхинера, аьчкан пеш а ятЛюш. Саьмгал даточу хенахъ, схъа ца баккхалуш, тапчанна чохъ бисина болу шифаран хьостам, пешана Гуьрг а доккхуш, аратоьхна, хуьлбаллалц пенах чубаханера. Вон герз-м дара-кхий иза...

Иалавди тапча юьйлина велира. Юха а цунна тЕвирзира Даштар:

– Иалавди, хъайн Устазан дуюхъа кхоссийта соьга и тапча: хЛокху ТЕхъа-ирзерачу нахана йоккха топ яьлла моттуьйтур дара ас, – кьар ца лора Даштар.

И кьарцалойла хиьча, Пашас тапча кхоссийтира цуьнга.

– Ботт нийса тЕхъакхалахъ... Цкъа хъаькхча, ца ялахъ, шозлагЛа кхоссуьйтуш яц, хьуна, ас, – аьлла, чЛагЛвира Пашас иза.

– ХЕ-хЕ-е-й!.. Нана ма дала хьо йинчун!.. Тимергериев! Лерга пЛелгаш докха: ас и лергабад ятЛор ю хьан хЛинца!.. – олуш, ша шалха а воьдуш, тапчанна тЕе ботт хъаькхира Даштара. Тапча ца елира.

– Э-э-э, велла ма вала хьо дела-И!.. – цунах там хилла Байсалу вела хЛоьттира. – Берашна ма ца хаьа герз лело!..

– Дала Вазвинчу Элчанора, Паша, дош ма дацара, хЛара хьан яхкаелла тапча цЛерга ца кхобссича! ХЛокху ТутарГарна хьалха юьхьЛаьржахЛоттий-кх ахъ со! – моха еанера хЛинца Даштарна. – ИадЪе шу, цкъа Сиражди цАа вайита аша: цо суна Гуьмсера поезд тЛера бирГЛа йохьур ю аьлла, тЛаккха хьовсур шу!.. – уьш шех хьего гЛерташ, доцург дуьйцура Даштара.

Пашас, Даштар хьовзо дагахъ, ботт хьокхучу тЛилтЛиг юкъа сирник ца йоьллинера. Ткъа Даштар-м ша цу балхах ца кхийтира. Жимма иза хьийза а вайтина, Пашас юха дЛаелира цуьнга тапча.

– ХЛинца мукъане а ботт нийса хъакхалахъ, велча санна а ца лелаш, – элира Пашас.

– Са ма гатдехъа, мой Пашка! Со-м Шелара Телхаг вай!.. – деза детта велира Даштара.

– Даштар!.. И мила ву... Шелара Телхаг?! – юкъаиккхира цхъаъ.

– Ца хаъа суна... Да тхан Еле хаттахъа: цо даима а вуьйцуш ву-кх иза... цунна хаъа-кх и... Шелара Телхаг, Шелара Телхаг аьллачохъ висина-кх иза... Шелара ишколан цхъа директор хир ву-кх иза а... – биэндоцу жоп кхоьссира Даштара. И дуйьцучохъ ма вац иза хИинца!..

– Валахъа, лелий!.. Витийша иза тапча кхосса!.. – маЫ-маЫера аьзнаш хезара.

– Дала Иалашве хьо, Пашка!.. Ма кІант йина-кх оцу ХІубис, ян-м ткъа!.. Тимергериев!.. ХІинца хъажалахъ, Кампос хъайна хІун до?!.. – аьлла, тапчан тІе ботт хъаькхира Даштара. Тапчано даьккхина тата, Йокъалнехула дІа а дахана, варшахъ дайра. Там хиллера Даштарна оцу балхах.

– Дала Иалашве хьо, Кампо, ма кІант ву хьо!.. Иале-е-е-лай, цо динарг!.. Шуна хезарий?! Ма чІогІа елира иза, яла-м, ткъа, хІай!.. – там хилла, дІаиккхина вахана, юстахваьлла, хьобжуш Іачу шен доттагІчунна Билална тІекхийтира иза: «Бикеш, хьо кхера-м ца велира?!» – аьлла.

Іалавди тапча юьйлина валаре хьобжуш, тІехІоьттина лаьттара Іаьнди...

– Іалавди, цкъа юззал молха лохъа суна, – дийхира цо. Тоьпан молха муха оьккху хъажа сакІамделлера Іаьндин.

– ДІавала, дІа... суна сайна а тоьий ца хаъа хІара, – реза ца хилира Іалавди.

– Суна сарралц кхийса ма деза хІара!..

Юха а дийхира Іаьндис.

– ХІай, Іаьнди, хІай!.. Ас санна, цІера дахъа хъайна а, шун БІаьчакан цхъа пачка юьззина молха ду, хьуна... хьуна дуй а хаъа, – ца делира Іалавдис, юха а дехча.

– ХІахІ!.. Цунна со гучувалахъ, хІун хир ду хаьий хьуна?! Юха цунна ган ца веза со?

– Гучувалахъ, суна хІун хир ду, хьуна хаьий, тІаккха?.. Сайгахъ дисахъ, лур ду ас, – цхъаъ аларан дуьхъа, элира Іалавдис.

Массо а вара тоьпан молха дагадохна, ткъа царна массарна деккъал Іалавдигахъ дацара и.

Іуьллучу Іалавдин песа чохъ гуш цхъа кана хиллал дара молха. Цунна хІун дагадаанера хаац, цу тІе а лоцуш, шен тапчанна тІе ботт хъаькхира Іаьндис. Тапчанан тата хІинцалцчул шозза чІогІа делира: цуьнца цхъаьнайнера иккхинчу песа чуьрачу тоьпан молханан тата а. Массарна а лерга паттарчий хІиттош, чІогІа делира тата. ДІа катоьхна, шен пес схъаййцира Іалавдис. Оцу минотехъ песан юкъ яьгна яьллера, гонаха цхъа хІоз бен ца буьсуш. Цхъаболчарна новкъадеара иза, амма хІинца дан хІума дацара... Іаьндин шен а чІогІа чамбайра: и дагахъ ца тоьхнера цо цу чу тапча.

– ХІан!.. Хъан гІуллакх хІинца дІанисдели?.. – аьлла, Іаьндига хъаьжира Іалавди. Цо кхин бехк ца баьккхича, гуттар а чІогІа Іалавдина хъалха бехкалавахана хъаьвзира Іаьнди. Вовшашца уьйр-марзо чІогІа йолуш а вара и шиь. Цул сов, Іаьнди шегахъ цхъана а тайпана юхахъаралла доцуш, эсала кІант а вара. ХІинца а ву иза иштта. Жималла яра хІорангахъ а, кийра буьззина... тІех а Іенаш...

Жима хилаза цхъа а ма вац!..

– Илавди, гой хуна... соьга тапча кхоссийта ца мегара ахь?.. Со хИнца хьобгахьа хир вара, хуна, – накъостах дог а Иавьжина, шена хуьучу кепара цунна там бан юххевелира Даштар.

– Оцу Иавндегахьа хилахьа, хьайна ма-луьу... суна хИумма а ца хуьлу, хуна... – тГетайра Илавди.

... Бикъин Ахьмад гучувелира шайн кетларчу зларехь.

– Молла ву, шуна, дАловчкьае тапчанаш!.. – мохь белира Парукъан.

– Да витахьа... цунна-м хИумма а хаза а ца хезара... – элира цхьамма.

– ВаллахI, хеза, хуна, цунна, буйсанна хьечаш даа беша девлча-м... Охъавоссал хИнца!.. – олий, дитта буха дАхИутту-кх, – дуьйцура Парукъа, Билална хезаш хилар дицделла.

– И маца ду?.. Хьо маца ваьлла моллин беша, тхуна а ца хууш? – аьлла, хаьттира юххерачех цхьамма.

– Къемат-дийнахь дАатакха хала хир ду шуна... Стенна лечкьадо аша Вашин хьечаш? – аьлла, массаьрга а бехк боккхуш, вистхилира юхахьаралла ца девза Билал. Цхьаьнгга а кхин жоп доьхуш а дацара цуьнан хаттар... – Хьовсийша, кьа ца хета шуна Илавдих... цо хИун дина шуна? – балда ийзо велира, вас хилла, кьевкъина Iен Билал...

Илавди-м башха воьхна хьийзаш а вацара, делахь а, Билала шегахьа гЮ даьккхича, дог дешира цуьнан. БилалагIаргахь элпаш Iамош а вара Илавди хIетахь...

Вовшашка кIеззиг «иь-миь» а дина, и «дов» чекхделира...

Моллех кьайлаяьккхина шен тапча четара схьа а яьккхина, ботт хьаькхна, эькхийтира Байсалус. Илавдис а изза дира. Тпаккха Парукъе элира Байсалус:

– Парукъ, меллаша четара схьа а яккхий, кхосса хьайниг а!.. Четахь эьккхяхь, цо и гай-тЮьрмиг ятЮр ю хьан!..

Парукъа а, ботт хьаькхна, эькхийтира тапча.

Цкьачунна и «тIом» чекхбелира...

Делкьа-ламазан хан хилира. Курсума шега мохь бетта а хезна, Билал а ламазна дIаваха гIаьттира.

– Илавди, хьастагIа Юнуса Гуьмсера еана узбекиьн цIена пес ю сан, ас и лур ю хуна... Вало!.. – аьлла, Илавди тIевийхира Билала. Накъостан дог эца гIертара иза.

– Билал, тIаккха, ваьшшиь цхьаьнакхеттачуьра, таханенна догIу элпаш а деший вайша?! – тГетайра Илавди.

Ша динчунна (аьлча а, шайтIано шега дайтинчунна) чам байна, ша хЮьттина, цIехьа волавелира Иавьнди. Билггал бакьдолуш, Илавди, шайга а вигна, кьинтIераваккха дагахь вара Иавьнди. И Билалца дIаволавелча, чIогIа вас хилла, дIавахара.

– Иавьнди, тхо дIадогIу хИнца: Хьаваэ вайна хIоадуттургаш яйталахь! – аьлла, генавалаза волчу Иавьндина тIаьхьа мохь туьйхира Байсалус.

Паша, Соьли, Парукъ, Байсалуца цхьаьна – ЗаIарехь бисира...

«...Сан хИун гIуллакх дара и дан?!. Топпан молханна бIаьрмецигвалар бен, Илавдис суна цкьа а вониг ма ца дина... Кхин-м дийр дац, хуна, ас цунна ишттаниг, – холчахIуьттуш, гIийла воьдура Иавьнди. – Церан Аммас-м

хГумма а эр доцийла, хаъара суна. Мел генаяълча а: «Галавди, ахь и тоьпан молха деллехъара цунна, хГумма а хир ма дацара, – аьлла, сокур яра иза-м. Хъаваъ Ийр яц-кх, со велла дАваллалц, и дуьйцуш, дов деш бен... Блячакна хаарх Дала ларвойла... Цо ду, хьуна, кит хьаллалц, доьхка деттар суна... Лазаварх-м, шеквер вацара со... вуьшта, Блячака сайна цхьаъ дахь, новкъадогГур ду-кх... Ца детта а мегий цо-м!.. Жима хилаза цхьа а ма вац...» – ойланаш кегаелла воьдура Гаьнди...

Иштта и ловзар ширделира, аьлча а, кГордийра...

– Насин беша воьдагаш яа воГург суна тГабьхаЮтта!.. – аьлла, мохь а тухуш, Найбарха бердашкахь Насин беша охъаведира. Тхо, кегийчийн арданг, тГабьхаьадира. «НецаГеран баьллаш даа «йино-о!» – бохуш, берийн цГогГанаш а дара хезаш.

Маситта дийнахь йочана лаьтташ, кхин тГе стаг кховдаза дара Гаьржа хьечийн дитташ. Кхиьначу стоьмаша саттийна, Гункар а даьхкина, кхозура гаьннаш. Ианаяхана воьдагаш яра тГехь. Тхайх йиссалц уьш а йиьна, Наси-берда йисте схьадаьхкира тхо. Дуткъа серий а даьхна, царна буьххье а духкуш, хоттан овголгаш кхисса дуьйлира тхо. Цул тГабьха сацкъарш а кхиссира, гена кхосса къуйсуш. Берда кГеллахь, Инал дехьахь ехаш йолу Найпроз а, Пирдоз а орцадаха елира:

– Ва-а, ма кхисса и тГулгаш!.. Дала къардарш, дГадовла эццера!.. – бохуш.

– Оха шун беша кхуьссуш дац хГорш!.. – элира тхох цхьамма. – ХГорш тГулгаш ма дац, хатташ ма бу! – кхечо а элира.

– Уьш бамбин цуьргаш елахь а, ма кхисса, боху ас!.. – тхо къахко Гертара уьш. Диканиг дохьуш тхо ца даьхкинийла хаъара царна.

Хьера юххехь, АмхьадаГеран хиллачу цЕношкахь, пхьалГга яра. Гаьндара веана Хъаьбиб, цЕстапхьар, вара цу кертахь Гаш. Иза карзах ца ваьккхича, дГа ца дахалора тхо, цкъа Наси-берда тГе даьхкича. Хъаьбиб, юьртарчу нахаца тар а луш, церан гГуллакхе а хьожуш, ша Гаш вара. Масех шо дара иза юьрта веана. ЦЕстан пхьегГаш йора цо: гГумГанаш, тесаш, шаннаш, кГудалш. Йоьхнарш тГеяьхьча, эшахь, йома а латайора, гГумГанна цГуза, кхабина тГам буьллур. Юьртахь оьшуш стаг вара иза. Шайн Гаьндийн меттан хотГе а теЮш, буьйцура цо шена шера ца хуу нохчийн мотт. Ткъа, тхайна и беламе хеташ, тхан цунах дийла дог догГура. Тхешан жималло кийрахь гулдинарг дассо меттиг болура-кх тхуна... Жима хилаза цхьа а ма вац!..

...Оцу муьрехь юьртара кхиьна богГучу кегийрхошна цхьа хГума дара марзделла: «финка» олуш долу арсаш лело р. ЧЕпачу кевнах, я болатан эчиган кийсиках дора цара урс. Шина агГор дуткъадеш, куьйгахьовзочу чорха тГехь юьхьиг ирйора, тГаккха ялпаран кехат а хьоькхуш, шардора. Цхьаверг-м цхьана кГиране а волура урс шардеш. Цул тГабьха, шогачу истанга тГе а хьоькхуш, къагадора. МаьГан мукъ бина, кечдича, чГогГа товш хуьлура «финка». Дечиган ботт йой, цу чу а дуьллий, четахь я кисаныхь леладора. Урс дан гГирс кГезиг бара: ондачу эчигахь ца дича, хатт санна, буьйда хуьлура урс.

Байсалу, Сиражди, Паша, Даштар – берриге а «финканаш» долуш бара. И шена а дезаш бГарзвелла лела Парукъ (царах уггар а жима вара иза) цхьана дийнахь, массарах а лечкъина, Хъаьбиб волчу гГоьртина хиллера, цуьнга

шена «финка» де ала дагахь. ЗIарал чохьа иза ма-воллура, вуно доккха, месала жIаьла чухьадира. Цунах ведда, берда тIе юха хьалавелира Парукь.

– Ва-а, Хьаьбиб!.. Ва-а, Хьаьбиб!.. – бохуш, ша баккхийчех ву моттийта гIерташ, аз стамдина, мохь бетта хIоьттира Парукь. Хьаьбиб вист ца хуьлура: левси кховсуш, варзап етташ, къап-къарс эkkхийтина, хьийзаш хуьлура иза. Бехха мохь биттира Парукьа, Хьаьбиб кхин гучу ца волуш.

Цунах кхин гIуллакх хилла а ца даьлла, ша хирг-хир аьлла, гондIа лехна, карийна мокхазан гIулг кхоьссира цо пхьалгIин тхов тIе. И тогIе а ятIош, йоккха гIовгIа яьккхира гIулго. Чехка араиккхина, Хьаьбиб цIенна тIехьа гучувелира.

– Мила да тIулигаш кхийсаш дариг?! – аьлла, дикка оьгIазвахана, мохь туьйхира Хьаьбиба.

Цунах кхаь хилла, кхин дагахь хIума а доцуш, Парукьа сихха цуьнга дуьхьал мохь туьйхира.

– Ва-а, Хьаьбиб, со хьо волчу вогIуш вара, цхьа гIуллакх долуш, хьайн жIаьла дIадехкахьа, – аьлла, хьаставелира Парукь.

Амма Парукьана моттург хила доллуш дацара: гIам-гIим деш, гIовгIа эkkхийтира цIестан пхьеро. Жимма яппарш а йина, юха хаьттира цо:

– Хьан хIуьн гIуьллакх яра соцай?! – аьлла.

– Ва-а, Хьаьбиб!.. Ахь суна «финка» дийр дарий, ас ахча делча?!. Со Хьал-тIера Парукь ву, хьуна!.. – и чувахале аьлла, сихвелла, шен гIуллакх дIадийцира цо.

– Перукь, дIадала... дIадала сона гуьчара, Перукь... со пинка деш дац... Со гIумагIина-а цIуза-а дуьллу-ш ду... – бохуш, телхинчу стагах тарвелла, шен гIовгIанца къайлавелира Хьаьбиб. Урс дезаш сакIамделлачу Парукьана, ша арадаьккхинчу гIуллакхан цхьа йист ца йоккхуш, дIаваха ца лиира. Юха а, ласттийна, тIулг туьйхира Парукьа пхьалгIин тхов тIе. Хьалха санна, гучуиккхинчу Хьаьбиба мохь туьйхира берда тIе хьала а вирзина:

– ДIадала, Перукь!.. Ма кхойса тIулагиш!.. Хьан ворхI валлайла хьакхайца!.. – бохуш, гIовгIа йора цо. ОьгIазьохура Парукь. Делахь а, чIогIа шена «финка» дезарна, къарцалора иза.

– Ва-а, Хьаьбиб, «финка» дехьа суна... ас хьуна ахсом лур дара!..

– Перукь, масайза ала деза хьога?!. Суна пинка де ца хаа... Ас сайна а Мончига дейтина пинка... Мончига дейта хьона пинка!..

– Ва-а, Хьаьбиб!.. И а ца бохуш, баккъаленна а, дехьа суна финка!.. Вайша ши доттагI а хир ма ву!.. Со хьуна левси кховса а вогIур вара!.. – хьаставелла, дийхира Парукьа.

– Хьадола, далахь, Перукь, ас пинка дера да хьуна, – аьлла, резахуьлучуха, Парукь охьакхайкхира Хьаьбиба. Самукьадаьлла кIант, ког лаьтташ ца кхеташ, берда-басах чутилира. Хьера хьалхахь долчу шен жимачу ринжехь лаьттара цIестан пхьар, Парукь ларвеш. ЗIарах чохьа а валийтина, иза схьалаца гIоьртира Хьаьбиб. И-м бакьдацара, аьттехьа а!.. Парукь лоцу Хьаьбиба?!. Схьа-м муххале а ца лецира цо, оьгIазвахийтира-кх. Карараваьлла, дIаиккхина Парукь, бIаьрганнегIар тохале берда тIе хьалавелира. Ин чуьра ша даьхьна тIулгаш пхьалгIин тхов тIе кхисса велира иза:

– Ва-а, Хъаббиб!.. Финка дой ахь суна?! – бохуш.

– Перукъ!.. Цкъа сан керадагIур да хьо!.. – бохуш, орцадаьккхина Хъаббиб а хыйзара...

Парукъ юхахъара вацара... цхъацуьрг а... Жимма декъаза вара иза.

Цул тIаьхъа оха, берда йисте ваьл-ваьллачо, пхьалгIи тIе тIулгаш кхуьссура:

– Ва-а, Хъаббиб! Суна пинка дехъа!.. – бохуш.

– Перукъ, цкъа сона керадагIур да хьо!.. – бохуш, дуьхъал мохъ беттара цIестанпхъеро хIоразза а.

Берашна синкъерам болура, ткъа бехке Парукъ хуьлура... ХIумма дац, иза-м жима волушлераниг дара... Жима хилаза цхъа а ма вац!..

Цул тIаьхъа дикка хан яьлча, ишколера цIа догIуш дара бераш. Хъера хьалхахъ шина керта юккъехъ некъа тIе дIахIоьттина лаьттара Хъаббиб. Цунах бIаьрг макхийтти хиира Парукъна, цо шена гура боьгIнийла. Чехка ког боккхуш, тобанна дикка хьалха а ваьлла, майрра Хъаббибна тIе волавелира иза: башха, юхъ-сибатца цунна вевзаш а вацара Парукъ. Хъаббиба хьаттира цуьнга:

– Перукъ милхарниг да? – аьлла.

– И дIо-о-гарниг, сийна хеча юьйхинарг, ву-кх Парукъ, – аьлла, тобанна хьалхахъ вогIучу Цакина (Хункарпаша ю цуьнан бакъ цIе) тIе пIелг а хъажош, дIаиккхира Парукъ.

Цициган кIорни санна, эсала волу Цака, кхин дагахъ хIума а доцуш, хъаьккхина Хъаббибна гергавеара. Катоьхна, схъалецира цо Цака. КIентан цхъа пхъарс а лаьцна, цунна, шен гIаж а уьйуш, хичаш ян велира цIестан пхъар:

– Сан керадеай хьо, Перукъ!.. Ас лецанай хьо, Перукъ!.. – бохуш.

Хуьлучух ца кхетачу Цакин бIаьргаш хье тIе девллера. Ткъа Инал дехъавала ларийначу Парукъа схъа мохъ беттара:

– Ва-а, Хъаббиб, нехан кIант дIахеца!.. Парукъ лаца иштта атта дац, хьуна!.. Со хIокху меттехъ ву, хьуна!.. – бохуш.

Доллучух а кхийтира цIестан пхъар.

– Перукъ, схъадола!.. Ас пинка дера да хьуна! – бохуш, тIевовхура цо кIант.

– Ас Мончига дойтур ду сайна «финка»!.. – бохуш, дуьхъал мохъ а бетташ, Парукъ дIавахара.

ХIинца а, тхайца Парукъ воццухеьхъ, иштта и болх а бина, Наси-берда тIера дIадахара тхо...

...Тхо IамархагIеран беда болччу кхъачча, цхъа мерза хьожа кхийтира, израш санна, мацделла догIучу тхуна. ХIубигIеран баба (Эсимат) яра нохчий-пешахъ хьокхамаш доттуш. Тхуна дезий хууш, тIе а кхайкхина, цо хьокхамаш делира тхуна. Тхъашна даа довха хьокхамаш нисделча, цIа дахар тхуна кхин дага а ца деара.

ЗаIаре хъалакхечира тхо... Базе-гу тIехъ бара баккхийнаш. Цхъа говр-бере а вара цигахъ гуш.

– ТIаьхъависинчо еттина пхьид яййла!.. Цаведдачо кхехкийна зу яййла!.. – тхъаш Iемминчу кепара къевсина, уьш болчухъа дIахъаьлхира тхо.

Къайсаргеран Ийса вара говрахъ веана. Тахана Цюьнтарарчу базарахъ эрсаночуьнгара шайн дас эчна ю, бохура цо, и говр.

– Беа аттах луччул ахча делла хЮкхунах, – бохуш, говр хестовелира Ийса. Ян а яра иза хаза говр: буткъа-беха когаш, гГезан санна, деха лаг а долуш, хохку говр яра иза.

– Цунах хъан ло оццул ахча?.. Ши бГе туйма дала говр ю иза?.. Лаг деха хиларх ца хуэлий говр-м!.. – Ийсан дог этЮ хИттира цхъаберш. ХЮъа дича а, Ийсас говр хохкур яцара-те бохуш, шайн дагахъ, и кЛамвеш бохкура уш. Цаьрга ла ца дугГуш, Ийса дВавахара. Амма бухабисинарш бара говраш хахка кЛамбелла.

... Баргол а тоьхна, бай тГе яжа лаьллина йолу БАьчакан говр схъаялийра Байсалус. ДегГана жимо елахъ а, чоГГа хуьнар долуш яра цуьнан говр. Колхозехъ дохнан лор вара ШахИд (гергарчара БАьчак олура цунах). Генарчу ярташка ша балхана дЛасалела веза дела, говр диканиг лелайора цо. ЧоГГа хаза йоргГлахьохкуш яра цуьнан говр.

– Ас Ийсан говрах лур яцара хАра, – элира Байсалус, ша тГе ма-кхоччура.

– Биъ етт белла бохуш, ца хезира хуьна цо?.. Хъайчух-м лур дац эса а, – Байсалу кЛамвичъхана тоьуш, тГевирзира Даштар.

– Хъайчух-м лур дац, хуьна, и котаман кЮрни а, – къовсам болабала гПертара.

– И-м хабар дара!.. Сайниг-м, хъайчунна юххехъ, эмкал санна, говр яй, Байсалу!. Хъайниг санна йолу говр-къечЛалгаш, итт тЛабхъа а тесна, оцу дукъах хъалаер яра-кх сайниг... БАьтЛас онда говр бен цкъа а ма ца лелайо. Хуьна хууш ма ду иза?!... Сайчунна гай кЛелхула а ер ю хъайниг... Говр бу иза?! – меттахвелира Даштар.

Цхъаь хастош, важа аьшнаш еш, къовсам марсабохуш бохкура гонахаберш. Дукха бах ца белира къовсам. Даштар говр схъаяло цЛа вахара. Доккха дегГ долуш, паргГат говр яра БАьтИниг. Ворда-готанна а южуш, ургЛал такхо а юьгуш, гЮра долуш яра иза.

... Зафарера дЛа Базе-гу тГе хохкуш яра говраш, ткъа иза-м эзар гЮлч хиллал бен юкъ яцара. Итт ботт сирникаш яра юкъаехкина. Даштар схъавогГушехъ аьлла, Зафаре дуьхьалвахара Байсалу а, цуьнца кхин масех а. Хъаькхначу сиз тГе дЛа а хИттийна, Пашас шиннен а дирстанаш дЛажийцира. Ши говр дЛайккхира. Яхъелла лаьттинчу йочано баьккхина хатт, чхъапалгаш санна, лелхара говрийн бергашна кЛелахъ. ДЛа ма-оьккхура, каде йолу Байсалун говр, дикка хъалхаелира. Говран ленаша тЛехъакхуьйсучу хатташа Даштар тЛабхъаваха ца вуьтура.

– Хе-е-й Тимергериев!!! Ма бетта и хатташ... и нийса дац, хуьна!.. – бохуш, мохъ оьхура Даштаран. Хъаьки-беша кхаьчча, йолалуш йоккха ирхонан лерг яра. Байсалу ирхонах хъалаволалуш, Даштар ДикалугГеран кетЛажула сехъайккхира. Ирхонан лергехъ Даштар Байсалун дикка тЛекхира, делахъ а, гу тЛехъ хъаькхна долчу сизал Байсалун говр хъалха дехъаелира.

Баккъал а, гена хаькхина, ницкъьбича санна, говраш дЛасайизо бевлира кегийнаш. Говраш хохкучохъ ишттаниг гина, куц дара, царна.

– И нийса а дац... и, данне а, лоруш а дац!.. Стенна бетта ахъ хатташ?! –

бохуш, арздан велира Даштар. – Вуьшта... Къемата-къиг йогҮш а, говр аьлча а, оцу хьан Іаспаро сайниг юьтур яра тІаьхьа?! ХІара-м ломмал говр яй-й!..

– ДІаяккхяхьа дІа... И хьан ІонтІаз !.. Ас бехира хьобга, ма хахка... ХьаьжкІаш яорах ма ца тоьа... дегІехь гІора ца хилча, – Байсалу а ца Іара.

ДІасадиттира... кега а дира – хаьржинчу кхааммо а Даштаран говр тІаьхьайисина лерира. Шена юьхь дубьхал хатташ ца биттинехьара, ша тІаьхьавуьсур вацара бохуш, Даштар реза-м вацара. Делахь а...

– Хьан маца хилла сайниг эшо я говр а, я кхин хІума а?! Стохка, хеца а делла, сан Барза шун юккье деанчу хенахь хьан толлу-зуд, кхераделла, дедда, дукьал тІехьадаьлла, цул тІаьхьа доьшан тІе дан ца даьхьаш, Іийна дагадогІий хьуна? – кьар ца лора Даштар.

– Делахь-хІета, хІинца сьхабалабехьа и хьайн кенийн палс. Хьайчо эшадахь, ас хьуна ло-кх сайниг... Давай!.. Сьхадаладе!.. – сихвелира Байсалу.

– Суна-м ца оьшу сегалша диьна хьан муцІа-зуд... Ас далор ду, хьуна, Барза-м... ТІаккха, хьожур хьо...

Байсалуниг, цкьа доьхкуш, тІаккха достуш – иштта лелош жІаьла дара. Ткьа Даштарниг, даима а беданна юххехь дихкина кхобуш, доккха жІаьла дара. Доцта аьлча, вовшахлатийта мегар долуш ши жІаьла дара и ший.

Хьаьки-бешахь лотуьйтуш дара жІаьлеш. ЗаІаре ма-кхеччи, мохь бетта велира дарвелла воьду Даштар:

– Ва-а-а Тимергериев!.. Охьадаладе хьайн кьорза зуд, – бохуш.

Байсалун дог дегІадолу хІума лело гІертара иза. ДикалугІеран кевнашна юккье нисвелла воьдура Даштар. Доккхачу жІаьло дІайизавора иза. «Барза, ахь со юьхьІаьржа хІоттавахь, ас, топ тоьхна, и йоккха корта, кхобьссина, дІайохуьйтур ю хьан!.. Хезаш дуй хьо?!», – бохуш, жІаьлега а луйьш, дІа сихвелла воьдура иза.

– ХІе-е-ей, ТІехьа-ирзера тутаргІар!.. Ларлолаш!.. Дерриге а дитташ тІе хьаладовла!.. Ас хала сецош ду, шуна, хІара Барза!.. Шайн харанашна чудуола!.. ХІара сан карара хецалахь, хІокхо дерриге а цоьстур ду шу!.. Шайн Делан дуьша, бераш ара ма довлията!.. – мох санна, чехка догІура Даштара доху орца...

Тхо, кегийнаш, билггал кхераделла, дитташ тІе хьаладевлира. Маситтаза жІаьлеш леташ гинера тхуна. – Эрча сурт хуьлу цигахь. Цул тІаьхьа буйьсанна вижа а кхобура: гІенах а жІаьлеша хьийзавора...

– ХІара ду хьан майра Барза?.. Доьша дайиний ахь хІокхунна?.. – хобьтура Байсалус.

– Сьхяхьовсал дерриге а!.. – элира хьуьхьвоьлла сьхакхьяьчначу Даштара. – Сайчо Байсалун хІара жІаьли-кІанцІар ехь, со бехке вац, шуна... Ас дІабоху, шуна, шуьга... Варийлаш, суна тІаккха, тІуртІагІар-тутаргІар бохуш, хабарш а юьйцуш, чІиэІа ма хІитталаш!..

– ДІаяккхяхьа дІа, жІаьла бу и?!.. Диларийн гуй!.. Цо сайниг эшадахь, ас, шуна а гуш, топ туху-кх сайчунна... Тобий хьуна?.. ЗІенаш кочахь а йолуш, лотуьйтий вай?.. Сьхадаста!.. – сихвелира Байсалу.

Кочара зІенаш дІаяьстина, латийта барт хилира.

Юкьа цхьа дечиган юьхк кхобьссина, «Суй!.. Суй!» аьлла, чуччатесира

ши жӀаьла. Летира и шиь, вовшаш кенаш а туьйсуйтуш. «ГӀарх-гӀирх» деш, вовшашна кӀомсарш етташ, хьерчара ши жӀаьла. Тхо, дитташ тӀехь дерш-м, чуоьзна са дӀахеца а ца даьхьаш, дӀатийнера: сайн ворхӀ шарахь суна гиначех уггар а иэрча сурт дара иза. Хьерчара ши жӀаьла, тӀекӀелдуйлура... Багара цӀийш оьхура. Вовшийн кардигаш туьйсуйтура. Ткъа жӀаьлеш лотуйтурш шек дӀа а бацара.

– Жулбарс... Давай, Жулбарс... давай, схьэца цуьнан бат, – бохуш, хезара цхьаь. – Барза, катоха!.. Лерг лаца!.. – бохура кхечо. – Кийра дуола, схьаяккха цуьнан дог-пах!.. Суй-суй... суй-тӀекхета!.. – марсадохура ши жӀаьла.

Лиэтар жӀаьлеш... ЖӀаьлина латар делла!..

Эххар а Даштаран Барзас Байсалун Жулбарсан лерг лецира. Дарделлачу Жулбарса Барза бухадиллира. ЦӀеххьана, Жулбарсан лерг дӀа а хьоцуш, тохаделла Барза юха хьаладелира...

Дукха кыйсира, муьлха ду тоьлларг ца къаьсташ: лерг лаьцнарг тоьллий, бухадиллинарг эшний бохуш. ЖамӀ дан хаьржинчара ший а жӀаьла цхьатерра лерира.

Летта даьлла ши жӀаьла шайн-шайн цӀехьа дӀасахьаьдира. Тоьлларг муьлха ду, шайн жӀаьлийн терзан тӀехь оьзча, цаьршинна шаьшшинна дика хуучух тера дара: вовшашна кхин «гӀигӀ» дар а доцуш, дӀасаделира и шиь. Байсалу шениг дӀадехка вахара. Шен жӀаьло цхьанна зулам дахь а аьлла, шечунна тӀаьххье ведда, Даштар а ЗаӀарел тӀехьавелира. Бухабисинарш и гӀуллакх дийца хӀиттира. Дитташ тӀеранаш, цхьацца вуссуш, охьабиссира. ЖӀаьлеш леттачу меттхь, бай цӀийбина, Ӏенна цӀийш дара гуш.

...И хӀума дечул, куьлланех я тӀассех ловза ца мегара?!.

Дикка хан елира цул тӀаьхьа. Малх а хаьал лахбеллера: суйре яра гергагӀерташ. Дийнахь сарралц тӀехьа-ирзе маьхьаршца сийсош хилла бераш а дӀасадевллера. Тап-аьлла дара куьпахь. ЦӀеххьана и тийналла йохош, ЗаӀарехь юха а Даштаран мохь белира:

– Ва-а-а Байсалу!.. Ва-а-а Байсалу!.. Сан нӀаьнх латийта майра нӀаьна юй шун юккхьехь?.. Кечье шайн нӀаьна, – аьлла.

ДикалугӀеран кетӀа кхаьчнера Даштар. Пхьаьрса кӀел йоьллина йоккха нӀаьна яра цуьнгахь. Иза схьалаца гӀерташ, хьевелла хиллера кӀант. Хечин кисанашка доьхкинчу хьаьжкӀан буьртигаша волавала новкьарлойора. Юха а мохь туьйхира цо Байсалуга. Сарралц бераша лелориг гуш-хезаш Ӏийна Хьавраь дуьхьал йистхилира:

– Ва-а-а Даштар, хьо хӀунда вогӀу?!.

– Дера вогӀу, Тимергериевн нӀаьнх мас тасийта, боргӀал йохуш! – дуьхьал хазийра Даштара.

– Дашта-а-а-р, ма волахьа, нанини!.. ХӀуна бохуш, лелош и цхьаь бен яцара Хьаваин нӀаьна... ХӀокху «телхинчу» кӀанта хӀаллакхойтур ю сан иза... НӀаьна цӀахь а йитий, волахьа... хьо дика-а вара!.. – дехаре елира Хьавраь.

Важа-м и къамел хезачохь вацара!

– Хе-хе-е-ей! ТутаргӀар, кхераделла!.. Кхераделла шу!.. – там хиллера Даштарна Хьавраа аьллачух. – Схьалаца, ала, Байсалуга шен, нӀаьна аьлча а, и бероза меь!..

Веана, уйтIа схьакхечира Даштар. Хъавраъ, хъастаелла, дуьхьал елира.

– О-о-ввай, Даштар, дIавала... ХIокхунах лата нIаьна-м хIокху махкахъ а хир яц!.. ХIара-м нIаьна хилла а ца Iа!.. – бохуш, цецьюьйлу сурт хIиттадора Хъавраа. нIаьнеш летийтарна дуьхьал яра иза: кхераеллачу нIаьнин хIу духу олуш дара. Дохнан лъоран болх беш волчу ШахIида а олура иштта.

– Хъавраъ, шуна хIун моьтту?!.. Сан Барзас шун Жулбарсан лерг муха дии?!.. Ас хIинца хоуьйтур ду, хьуна, шун нIаьна хIун ю а!.. ХIара-м Гирбинскера ЗармангIеран бурунашкара Куржас еана ногIийн хIух йоккха нIаьна яй!.. – шена марзделлачу кепара, орца дусуш, деза деттара Даштара.

– Даштар! Наниниг!.. Суна гуш ма ю иза. Оцу хьан нIаьнех бIаьрг ма-кхийтти, едда, тIап-аьлла, хи чу тесча санна, яй-кх и тхан нIаьна... Суна хаь-кх, оцу хьайчунна цкъа кхаллал бен яц, хьуна, тхайниг... ХIокху махкахъ а тоьлла нIаьна ма ю хьайниг, – кIант леван гIертара Хъавраъ.

Цу къамелах там хилла, Даштар ваставелира. ЦIийна тIехьа цхьа гIуллакх дан хIоттийна волу Байсалу а, Iаьнди а схьакхайкхира Хъавраа. Царна томанна цхьацца забаре хIуманаш а дуьйцуш, бераш а эцна, тховкIел яхара иза. ХIинцца схьаевллачу далланийн текх царна хьалха а диллина, кхача баа ховшийра цо уьш. Церан ловзарш а дуьйцуш, самукъадаьлла, текхана гонаха гулбелла, цхьаьна хIума юуш бохкура уьш. Даштарна шениг дийца лаьара. Байсалун говро дуьхьал хатташ биттина дела, висира ша Байсалул тIаьхьа а, бохура. Шен жIаьла делкъана доьша дааза дара, хIетте а чIогIа летира иза, бохура. ТIаккха Хъавраа а, Даштар толош, хабар дуьйцура. Байсалун говре хьаьжча, Даштаран говр, лам санна хета, бохура Хъавраа.

– Хъажал, Байсалу: аса боххург боху-кх хIокхо а... Байсалу, хьол дуккха а хьекьал долуш ю, хьуна, хIара Хъавраъ, Дала Iалашгьарг!.. – тохавелира Даштар.

– ТIаккха ткъа?!.. И-м сол йоккха яй..., – Байсалу а тIетайра.

– Витахьа, Даштар, и Байсалу... Цуьнга хьуо ле а ца войтуш, далланаш яяхьа, шельялале... И кьарлур вац: цхьа хIума схьалацахъ, шен да санна, хала стаг ма ву хIара а...

ХIинца массо а Даштарна там лъохуш, хьийзара. Даштар массеран доттагI вара. ХIоранна – жимачунна а, воккхачунна а – дукхавезара иза: самукъане, догIена, цхьа а саьхьарло йоцуш, дика кIант вара иза. И волчохъ даима а гIара-гIовгIа алсам хуьлура: накъостий меттахбохуш, шовкъе хуьлура Даштар гуттар а. Дукхахдерг, бегашена леладора цо шен хIуманаш. Нохчийн маттахъ ден къамел а чIогIа «къена» хуьлура цуьнан. Иза дIаваханчу кертахъ синкьераме аьзнаш, беларш а хуьлура хезаш...

Тутаран цIийнах волчу ТIуртIин тIаьхьенах коьрттера вара Даштар: дукха генабовлаза цуьнан вежарий бара хIокху куьпахъ берш.

Жима волуш дех-ненах къаьстинера Даштар. Верасашка дIа ца луш, БIаьтIас шайга дIавигира иза: ненан метта хилла дIахIоьттинчу йоккххайолчу йишица, Куржанца, иза хилийтархьама. Жима волуш дуьйна дика бер дара иза. Бакъ цIе Мохьмад яра цуьнан, гергарчара Даштар олура. БIаьтIина а, Куржанна а (и ший доккха ши стаг дара) тIеобьучара, догъоьцуш, тIейзавора Даштар, шайца охьахийшавора. Цундела жимма экама кхуьура иза. Массара

а, дог оьцуш, вохвора. Юьртахь цуьнан нийсархойн дайша-наноша шайн берашка, Даштарца дукъ ма кыйса, олура. Шен йишин кIант волчу Јелица а жимма «хецавелла» хуьлура иза. Даштар ишколе волавеллачу хенахь дуйна, Јела ишколан директор вара. Нехан берашна хьалхахь кIеззиг кеп хIотгяхь а, Јелас даггара лорура шел дуккха а жима волу шен ненан ваша. Иза а Даштарна шера хьара. Цундела, цIахула дар-дитар меттахьхьадича, Јелас бинчу хьехамна «инкарло ян» а тарлора Даштара.

– ХIай Јела, хIай, ЈадъIехьа... Хьо директор хиларх, суна хьуначул дика хьара: со-м хьан ненаваша вай!.. – шеха забарш йора Даштара.

Йишин кIанталла тIехь долу Јела-м, «Маржа, Даштар-я!» олий, велалора.

Шен ма-хуьллу, хIинца берийн «кьовсам» дIанисбеш йоллура Хьавраь. Далланаш йиьна бевлла, гIевтира уьш.

– Хьавраь, оцу Веза-сийлахь волчу Дала, Джебара-сагIа санна, кьобал хуьлийтийла ахь даьккхина сагIа. Тахана Јуьйранна дуйна юучух цхьа цинц кийра бахана ма бацара суна: хьуна ма-гарра, болх сиха бара... ХIара Байсалу лартIевало Дала бахьана дойла кхунах, – аьлла, вукхьарга бIаьрг а таIош, бехкбоцчу Байсалуна «коча вахана», юха а уьш белйира цо. ДIаса а хьаьжна, тIегуьйхира:

– ХIан, хIинца сан нIаьна схьалол, Јаьнди! Кампо дIа ца водахь, тхан куп яьсс-сса лаьтгаш ю.

– Делахь-хIета, дIа а гIой, хIинца хьайн куп юза ахь, – элира Јаьндис.

– Байсалу, тховса шаш Охьа-чу кино долхахь, тхобгахула довлалаш, Курже со а воьхуш, – аьлла, шен нIаьна пхьарса кIел а йобллина, Даштар, хIайда-аьлла, дIавахара...

Шеко йоццуш, хIокху чекхдаьллачу дийнан «турпалхо» хилира Даштарх... Кхане хьаьнгахь ю а, кхана хуур ду-кх...

ХIор дийно шен-шен цхьацца «турпалхо» кхуллура тхуна юкьахь. Шаша хила гIерташ, кьа а хьобгура. ТIаьхьа ца виса гIерташ, цхьана хенахь, ма-хуьллу, хьийзира со а, Аба а. КIеззиг бахьана охашимма лелийчахьана, турпалхо а хуьлий, дIахIуттура тхойшиь тхешан заманахь. Кест-кестта хьаха а вора, куьпахь цхьа доьхнарг ма-делли, муьххале а. Хьаьки-шовданера ной чуьра хи бехдича а, Килаб-Аба олура; шовданехь дашийта доьхкина Ажин черманаш басах чудевдча а, тхойшиннан цIе йохура; Бабин я Жима-БучIин наьрсийн хеса тIекIелдаьккхина карийча а, Аба-Килаб олий, дIадоьдура. Куьпан зIар диллина карийча а, цунна тесна болу хIоз байча а, куьпал чохьадаьллачу дохно цанаш йохийча а, изза олура; цхьаннан коран бIаьрг боьхнехь а, лулахойн котаман ког бойнехь а, тхойшиь бехке вора... Шайна а хIунда ца хаьа, оццул болх дIакхехьа шиь ларор воцийла?! Доккха хIума а ма ду и-м: Башлам тIехь аькка ло даша доьлча а, Аба-Килаб ма олу хIокхара-м?! Тхойшиь хьалакхийчхьана, бахьана делира тхол баккхийчарна: шаш доьхнарг дан а дой, и тхойшиннан коча дуллора. Ткьа шаш, масс-маликаш а хуьлий, дIахIуьттура. ТIекхьоссинарг ловш, дIахIоьтира тхойшиь. Тхан а хIун бехк бу, хетий: тхойшиь а вара-кх цара Јамийна... Хаттал, делахь, цаьрга – бешар а бац хIинца!.. Кьобьжачу коьрта пес а тиллина, можах ка а хьобкхуш, кара суьлхьанаш а эцна, Јасан тIе а тIеIаш, кетIарчу гоьрга тIехь хиьна Јачо

хИнца аьттехъа а дуйтур дац и: доцург ма дийца бохуш, хьо кьарвийр ву-кх. Да-м иштта дара иза!..

Дагадаийта, делахь-хIета!..

Техъа-ирзерачу Дадин кетIахь лаьтташ йолу, хИнца а йина ялаза йолу, колхозан бугIанийн ворда Iинчу хьан хаьхкинера?.. БугIара чутюьхна, Iаьршаш-м, дера, кегдинера!.. СоврагIаьрга веана Iийса валаза а волуш... Iаьлвин ирзора элан хюьлах цIе хьан теснера?.. Моллин пурхара телатан цIена эткаш а лачкьийна, уьш а ягош, ЗаIарехь буса лечкьаргех муьлш левзинера?.. КIуьро батош Iаржйинарш шолгIачу дийнахь Iуьйрре, шайн модашца схъа-м лийцира!!! Цхьадика!.. Тхойшиннан коча догIур дара иза а... Со а, Аба а буса аравала а ма ца ваьхъара хIетахь... ХИнца шайн цIерш яьхча, лата гIертар бара... Лата гIертачул, шаьш лелийнарг дагадаийта!.. Уьш-м... кхин-кхин а дарий!..

Iуртарчу колхозан стюьмийн бешан хехо делкъа-ламазана дIахIутту а ларвина, цуьнан меракIелхьарчу дитта тIе а ваьлла, гаьннаш лестош, ношдалаза Iежаш охьадегийнарг мила вара, ткъа?! Схьадийца!.. Хехочунна тIеххула кхозучу гаьннаш тIера Iежаш охьадегийнера, цуьнан букъах а детталуш. «АллахIу Акабар! АллахIу Акбар!» – бохуш, ламаз тIехь воллушехь, цо барта орцадахарх, дIа а-м ца сецира. Хехо тIехсуйпа стаг вара. Цо ламаз юкьахдоккхур доцийла хууш вара «зуламхо». Хехо ламаз дина валале аьлла, дIаиккхина, вахара. Амма ша ламазан салам делла ма-велли, катюьхна, шен ши этка схъа а эцна (тоха кхин хIума люьхуш Iен йиш яцара), цунна тIаьхъахьаьдира хехо. Кертах дехъавала гIертачу кIантана тIаьхъалестийра цо шен эткаш. Оцу ворти чу кхийтира цхьаь. Тентаквалаза висина зуламхо, кертан Iуьргах а иккхина, дIавахара. Хехо шен эткаш люьхуш висира. ОьгIазвахана, вехъаш волчу хехочо:

– Суна хьо мила ву хаахь, хюьл декъаза са дац-кх, хьуна, хIокху лаьттан букъа тIехь... Иймансиз!!! – бохуш, кIантана тIаьхъа яппарш йора.

– Ахь, хьайга хаза дехча, луо-кхий Iежаш!.. – бохуш, дуюьхал а луюьйш, кьайлавелира кIант.

И мила вара, ткъа?!.

ШолгIачу дийнахь, Охъа-чу, эвлаюккье а вахана, кегийчу берашка шех тамаш байта гIерташ, ша цадинарг а цхьаьна тIедетташ, дийцинера. Кино юьйцуш санна, тIамарш а лестош-м, дера, дийцинера. Дукха хан йоццуш ша ешна «Тимур а, цуьнан тоба а» боху Гайдара язйина йолу киншка а хьехийра. Цу тIера юяхъара хиларца билгалваьлла кIант Мишка Квакин хила Iемаш вара ша бохуш, бераш инзардаха гIиртинера. Цундела, шолгIачу дийнахь, хаза нехан санна, дика бишка а кхеттера-кх. Черий люьцу бой хьарчийча санна, винера воккхаволчу вашас, дукха букъах сара биттина... Кьар-м ца велира, хIетте а...

Бакъду, бишка-м кест-кеста тхойшинна а кхетара... Цкъа Жима-БучИин хесан чу ваьллера со а, Аба а... цхьацца-шишша гижу а даьккхина, аравала дагахь. Гижуш дара хуталшна юккьехь, ведаршкахь схьалахьюьл, цундела бIаьрмецигваьлла хир ву-кх тхойшиь!.. Тхойшиннал тIаьхъа тIуртIин жа дахана, моьттур дара, хуталш юккьехула.

Жима-БучИина, шен бIаьрг ма-кхийтти, хийна хиллера, арз хюьш хьенан

керта яха еза... Бишка кхийтира суна. Тхан беда болччу яьлла, сан шийла мохь а хезаш, д'айоьдучу Жима-Буч'ас, юха а хьаьдда, тхан ненера схьа ца ваьккхинехь, г'ибавоккхур вара со... Хьажахьа... Башха адамаш-м ду-кхи и кьена зударий!.. Хьалха ша тхан нене арз а дина, т'аккха, хьаьдда еана, к'елхьарваьккхи со. Кхетар а вац нанойх!..

– Велха ма велха, х'умма а хир дац... кхин д'адуьйцур дац ас, – аьлла, кьайлаелира иза...

Дукха хан ялале, Ваваг'еран кертахь Нуржанан г'овг'а хаза юьйлира. Вагийча санна, Абас доху шийла орца а дара схьахезаш.

– Дики!.. Нехан хеса а ца кегош, лад'ийнехь, тоьллера!.. – дагадеара суна. – Хьо-хьуо ву бехке... Со атто дина мимша ду-кх, хьуна, со хьобца кхин ловзахь...

Иштгачу «г'уллакхна» т'ах-аьлла накьост вара Аба, жима волуш. Дохьнарг дан кархдолура тхойшиннан, амма и хьулдан х'илла ца тоьура. Х'илла ца тоьура аьлча-м, башха нийса а хир дац иза. Кино ваха шена ши шай я эппаз эшча, б'аьрган нег'ар ца тухуш, Аба ша айкхволура-кх тхойшинна.

Саг'еллаг'еран Зубайр вара оцу х'уман т'ехь бег'ийла накьост. Дохьнарг дича, айкх ца волура иза, ала ца воллу со... Х'ан-х'а!.. Ахь мел корта лебарх, ахь мел лерехь зурма лекхарх, иштганиг дан берта ца вог'ура иза, цундела даза дуйсура дохьнарг... «Валохьа, Зубайр, вьоду вайша», – шега аьлча, «Д'авала, со ца вог'у!.. Аба вигахьа, и вог'ур ву, хьуна», – олура цо...

Гутгар а зуламна арадовлий а ца хуьлура тхо. Шеран коьртехь, цкьа мукьане а, мегаш дерг а долура тхоьгара...

Цкьа цхьана гуьйренан дийнахь Загарехь ловзуш дара тхо: жима а, воккха а – дерриге а. л'аьдиз вара шайн бешахь, цхьаь деш, волавелла лелаш. Аьтту куьйга суьлхьанаш а хьийзош (уьш цкьа а охьадохкуш а дацара цуьнан), аьрру куьйга хьаьжк'ийн л'одигаш лехьош воллура иза. Д'аиккхина вахана, керта юххе а х'юьгтина, л'аьдизе вистхилира Парукь:

– л'аьзи, хьо х'ун дан г'ерташ ву?..

– Хьаькхначу хьаьжк'ийн, х'ара баххаш д'адаха г'ертара со-м... Х'инца ахка йоло езаша яра беш... Х'умма дан-м ца ло соьга, Парукь, – аьлла, вистхилира воккха стаг.

– л'аьзи, т'аккха, оха бухьяха ца мега уьш? – хаьттира Парукьа.

– Мегара, хьаха, дукха мага-м!.. Хьаьа яха а-м, дера, мегара.

Парукьа д'акхайкхира тхо.

– Уьйт'ахула-а дуйла! – бохуш, л'аьдиза мохь бетташехь, керта т'ехула а лилхина, беша даьржира тхо.

Баккхийчара бух'юхуш, кегийчара керта юххерачу ор чу кхоьхьуш, сихделла, хьийзира тхо. Оцу балхах воккхавийна л'аьдиз кьежначохь висинера. Олуш ма-хиллара, толкхачу стага «хьамц» алале, бертал куьзга хьаькхча санна, шарийна, ц'анйира оха л'аьдизан беш.

Дукха самукьадаьлла, дегадора л'аьдизан аз. Церан Моллин бешахь (л'аьдизан ваша вара Ахьмад. Оха Молла олура цунах) цхьа дика л'аж бара тхуна массарна а бевзаш. Цу бухара лахьийна долу, х'оин буьйра санна, можа даккхий л'ежаш делира тхуна л'аьдиза. Уьш цуьнан саг'а а дина, тхо тхайн

гПуллакхе дІадахара...

Бийца болийча, дукха бара хІетахь тхан куьпахь «турпалхой»: Найбарха, Мовлади, Наиб, Байтарха, ХанІела... Кхин баккхийчийн цІерш яха бегІийла ца хета суна... Ма-дарра аьлча, ца ваьхьа-кх...

ХІинца, тап-аьлла, ІадьІен деза дерриге а: гучудевли вай!!!

ХІумма дац!.. Дохковала ца оьшу: кегий долуш ма дара иза... Жима хилаза цхьа а ма вац!.. Оццу балхана елла ма ю и жималла!.. Жималлица цхьана а ден чІир ца хуьлу!..

... И хаза зама яра, олу вай!.. Бакь ду иза: ян а яра!.. Амма, аьрхачу, мерзачу жималлина дуьхьал шерийн стомма кирхьа узуш, гуттаренна а дІаяхана-кх и зама...

Тахана иштта дац. Тхуна юкьара цхьаберш Іожалло дІабаьхьна. Царна Дала гечдойла!.. Биснарш дика бохку, амма кьезбелла. Тхуна юкьара лобраш а, дохнан лобраш а, экономисташ а, механизаторш а, даьхнилелорхой а, гІишлошьярхой а, шопарш а бевли. Масех стагах инженер а хили. Іела кьарвеллехьара, иштта хир дацара. Хила ма-веззара директор вара иза. Дала сийдойла цуьнан!.. Ши-кхо молла а ву тхуна юкьахь... Сох, дагахь а доцуш, хьехархо хили. Сан Абех «министр землетрясения» хили. Лулахь, сан шуца, вехаш ву иза. Сан уьйтІахула бохург санна, боьдучу новкьа денна тарахторца дІасалела иза, мохкбегош санна, чІогІа цІенош а дегош. Цхьа хІума тергалделла суна: буйсанна кьаьсттина а чІогІа дегадо цо латта. И хІун ду аьлла, шега хаьттича, олу Абас:

– Чуйоьттинчу хІуманых дозуш ду иза: мехкадаьтта диканиг нисделча, ша тІехь салаз санна, гІара-тата йоцуш, йоьду тарахтор, бакьду, боьха мехкадаьтта доьттича, вовшахьяла гІерташ, латта дегадо кхуо...

Бакьдерг муьлха ду-м хаац...

Йисина хан ягарьеш, дІаІийр ду-кх!.. Дала ваьш мел дуьту...

Даима жима а хир ву, гуттар вехар а ву аьлла-х, даций?!.

Хьомечу жималлин сурт сих-сиха дуьхьалхІиттарна, ма-хиллара яздина ас.

Жима хилаза цхьа а ма вац!..

Ешاپан пенси дахар

/Туйра/

Тпаьхъара дарс чекхдаьлча, хъехархочо, у цандеш, класс чохь гуллакх де аьлла, сацийра Хъовраь. 4-чу классан староста хаьржинера йоI, дешарехь кхуьуш хиларна. «Дика ду», – аьлла, хъехархо паргIат а йитина, гуллакх дан хIоьттира Хъовраь. Сихха, уьн тIе тIуьна горгам а хъаькхна, кехат-хIума схьагулйна, гIанташ нисдина, лаьтта горгам а хъаькхна, малх санна класс серла а яьккхина, цIа яха кечъелира хIара. Цеххъана, корах цхъаь кхеташ санна, тата делира. Дахъаьжча, кхин хIумма а ца гира. Корах арахъаьжча, хаалуш хIумма а яцара. ТIаккха, дехъа корах кхийтира цхъаь. Хъоза детталуш санна, тата дара иза. Дехъаьлла, бIаьрг тоьхча, тамашийна кхоккха

гира корехь, цхъаннах кхерабелча санна, Iаш, алла бос а болуш, ишколан тхов тIехь дехачарех тера а боцуш. Хъовраана бевзира иза – хъуьнхара кьоракхоккха – киншки тIехь биллина гинера цунна хIара. Кхоккхина дехъа, кора кIелхула, букар а таьIна, гихь боккха ши тIоьрмиг болуш, дIайоьдуш йоккха стага яра. Сихха класс дIа а кьевлина, догIанаш техничке дIа а делла, араелира Хъовраь. ХIара яха езачу новкъа йоьдуш яра йоккха стаг.

Тпаьхъа а кхийна, йоккхачу стеган де дика дира Хъовраа.

– Схьало, баба, цхъа тIоьрмиг, ас гIо дийр ду хъуна.

– Далла йоьзийла хьо, йоI, Далла йоьзийла! Ма боккха мела баккха йоллукх хьо, дукхаяхарг! Хала йогIуш яра хъуна со. Некъ нисбелла... Э-э-э, баркалла хъуна, – бохуш, шегара цхъа тIоьрмиг кховдира цо йоIе.

Йоккха стаг ирча яра: коьртах хьарчийна доккха моккха чечакх йолу кортали, чух-чухула юьйхина кьорза халаташ, кучамаш, царна тIехула стомма, алла хуьтан пхьуьйшашдоцург, тIергIа пазаташ тIехула юьйхина яккхий ризянкин калош, тхов тIе кхоьссина жIоммагI санна, боккха мара, аьрру бесни тIехь йоккха чинт. Амма, хебаршкаихначу юьхь тIера бIаьргаш кьегаш дара, беттасина кIела хиьначу цициган санна. Уьш гича, дегIе вуз деара Хъовраана.

– Суна хьалха гина а ма яц хьо, Баба... ХьошалгIа йогIу хир ю хьо? – саготта хилла, хъаьттира йоIа.

– ХIаь, я-те. ЙоьIан бераш долчу йогIу-кх, царна совгIаташ дохьуш. Жи-махволчуьнан пхи шо кхаьчна селхана. Цо, машин эца бохуш тилпо егташ, амал кхачийна, кху сайн доцчу денца, схьагIерташ ю-кх. Вай, сан Дела Хьо! – саца а сецна, доккха садаьккхира йоккхачу стага.

– Муьлш бу уьш, хьан гергара нах, Баба? Юрт башха йоккха а яц, массо а вовшийн вевзаш ма ву.

– Дера, церан памили-м ца хаьа суна. ЙоьІан цІе Малкан ю. Цуьнан йоІ яц, виь кІант ву – уьш-м баккхий бу, гІалахь цхьаццанхьа болх беш, ткьа ас виь-цина жимахверг – Іалихан – ишколе вахаза ву, – дийцира цуо, цхьацца ког а боккхуш. – Иза хьуна вевзар вац, башха чуьра ара ца вуьйлу и. Даима тилвизар хьалха Іа, киношка хьобжуш. Къабсттана «Корпорация монстров» дукхаеза цунна, – ша оьрсичо санна, цІена мультфильман цІе яккхира йоккхачу стага. Иза тамашийна хийтира Хьовраана, кхидолу оьрсийн маттахь долу дош хала ма олурий цо.

– Эвла йистехь ехаш ю сан йоІ, – кхин дІа а дуйцура йоккхачу стага. – Іедало керла дакъа деллера царна, цу тІехь цІа дина. ХІораннан шен-шен чох а ю, массо хІума дина ца даьлলেখь а.

Луьйш-олуш, эвлах а бевлла, дакъошна юккъехь хьулбеллера хІорш. Нах хІусамаш йина ца бовлуш, кол а яьллера кхузахь, хьун санна, юккъа. Дина даьлла цІа наг-наггахь бен ца гора. Бабин а, шен а тІоьрмигаш текхош йогІу Хьавраь кІадьеллера. Йоккхачу стеган «хІинца дІакхочу, хІинца дІакхочу» бохучу къамеле ла а доьгІуш, йогІура иза. ЦІеххьана дитташ юккъехь керт гучуелира. Луьста кхийначу akkaзин керт яра иза, кІохцалш юккъехула хьоза а далалур доцуш. Кертал чоххьа леташ жІаьлеш а дара.

– Кхера ма кхера, Хьовраь, уьш дІадихкина ду, – элира Бабас, бІаьлланган серах дина зІара дІа а доьллуш. ЙоІанна дага ца догІура, ша цуьнга шен цІе йийцина хилар. Йийцина хир ю-кх, ца йийцича, муха хуур дара цунна? – аьлла, ша-шен тейира йоІа. – Чоххьяяла, хьейийр яц хьо, хІинца дІаюхуйтур ю, хьуна лаахь. Лаахь, Іен а мегар ду, – бохуш, уьйтІа елира Баба.

УьйтІе йоккха яра, можа бай болуш. Дитташ а, гІа мажделла, лаьтгара, арахь аькхе елахь а. ЗІенашца дихкина жІаьлеш малхехь Іохкура, цхьа а ІиндагІ доцуш. ГІуна тІехула даккхий, баьццара мозий хийзара, цу чохь уьшала йолуш санна. СадаІа хала дара кху кертахь. Юохахьаьжча, зІара ца гира Хьовраана – ерригге а кьохцалгийн керт яра.

– Баба, со дІаюьду, нанас сагатдийр ду, – аьлла йистхилира йоІ, тІоьрмиг лаьтга охьа а хІоттош. Цу мІаьрагонехь, тІоьрмигах ахарг а хилла, ирх а дахана, хІаваэхь дайра иза. – Баба! – елха ийзош, кхераелла, мохь белира йоІера. – Со дІаьхийтахьа!

Кира тоьхначу цІийнан дечиган лами тІехь сецира йоккха стаг. ХІинца-м башха букартаьІна яцара иза, тІах-аьлла яра, пхийтгараяьлча санна. Букъ нисбеш, хьала а таьІна, элира цуо:

– Схьайоьлла суна тІе. Хьуна хаахь, ирс долуш хилла хьо. Со мила ю ас дуйцура ду хьобга, елха ца ийзош, ладогІал. ЙоІ, елхар ца сацош, тІеера. Малхехь лаьттина йохьеллера иза. – Со Ешап ду, кхо бІе шо а ду со дуьненчохь деха. ХІинца кІаделла, кІорда а дина, пенсе даха лаам бу сан. Ткъа хьо сайн метта Ешапан дарже хаьржина ас. Шовзткъе итт шарахь ас Іамор ю хьо, цул тІаьхьа, ала дезачу ала а аьлла, хьо Ешап дІахІоттор ду. Реза юй хьо?

– Яц! Суна цІа яха лаьа. Хьо йоккха стаг ю моьттуш, хьуна гІо динера ас, ткьа ахь суна тешнабехк би. Дадас хьуна могуьтур дац, цуо бийр бу хьан болх, – бІаьрга буй хийзабора Хьовраа.

– Эс-сай! ЙихІ-ЙихІ, – аьлла, куьйгаш а ластош, ца ешаш, елаелира йок-

кха стага. – Хъан дадина а, нанина а вай цкъа а карор дац. ХIара меттиг, суна лиъча бен, нахана гучу а ца йолу. Кхуза тилпо ца кхета, тилвизар а ца гойту, интирнет а яц, хьокха хъала ца айбича. Бакъду, хъалаайбича, зIе дика-м хуьлу. Интирнет пхийтта мегабит хуьлу... ЛадогIахъа, Хьовраъ, ас вониг ма ца боху. Хъуна мел лиънарг хир ду хъан – ахча-бохча, могашалла, яха-ян маршо, хъайна мел луург дан, мел езнарг хила. Хьобга ца далуш хIума хир дац. Ткъа ахь дан дезарг хIун ду? Эцца, наггахь берашна а, баккхийчарна а юккъе питана тесч-хъана, хуьнах вахнарг тилийчхъана, дарже кхаъчнарг талхийчхъана яьлла-кх хьо. Ирс дац иза?

– Дац дера иза-м ирс! Суна сайн гергара нах ган лаба, цаърца яха а лаба. Ас бийр бац нахана вуон болх. Суна ишколехь деша лаба, доттагIашца ловза а!

– Ас уггар тIаьхъаяьлла компутар а, массо канал лоцуш тилвизар а, мерза мел долу даа-мала хуьлуьйтур ду хъуна. Хьуьнхахь мел волу хьехархо валийна, Илма Iамор ду. Дохкоер яц хьо.

* * *

Хьовраан нана, Кемси, кетIа а яьлла: «ХIара йоI ма хьеели», – бохуш, ойла еш лаьттара. Сахьт даьлча цIахь хуьлуш йолу йоI, кхоъ даьлча а янза яра. Жим-ма латта а лаьттина, меллаша ишколан агIор яхара иза. ДIакхаъчча, ишколехь цхъа а ца карийра. Цецъяьлла, Кемси Хьовраан хьехархо йолчу цIа яхара. Цул кIезга цецъяьлла яцара важа а, уггаре а дика йоI цIа янза ю аьлча. ЙоI лаха цхъаьна араелира ши зуда. Дукха хан ялале йоллу юрт яра иза лохуш. Хьовраан дас Ильяса а, нанас а, дог эkkхаш даллахь а, уьйтахь гулделлачу адаме «карор яра иза-м» олура. Iедал а деанера. Хьовраъ цхъана йоккхачу стагаца эвлах йолуш гира, дакъош долче яхара а боху, аьлла хабар а деара. Юьртарчу кегийчу наха сарале эвлайист теллира, амма лар а ца карийра.

УьйтIахь нах лаьтташ а болуш, чу а еана, охъа а лахьелла, коре хъаьжира Кемси. ДегIера гIора дIадаьллера. БIаьрахьалха Хьовраан юьхь лаьттара, селхана човхаяр Iеткъара, дагахь бала лаьттара.

Диллинчу коре кхокха хиира, алла къоракхокха. Иза бен шех кхеташ а ца хийтира Кемсина. Цуьнан бIаьра а хьобжуш Iара иза, олхазар эkkхо дагахь а йоцуш.

– Суна хаьа Хьовраъ стенгахь ю! – хезира зудчунна. Иза, тохалуш, дIасахъаьжира. Гуш стаг вацара. – Коре хъажа, – ас боху иза. Цец ма яла, дуьне ма ду хIара...

– Дела вала Хьо орцах! – хъалаиккхира Кемси. – Тиларчу йоьдуш ю-кх со.

Чу а беана, стола тIе хиира кхокха .

– Кемси, хан яц тиларчу эха а, цатешамаш кхаба! Хьовраана орца оьшу, цуьнан ойла ехъа!

– Со яла елла! Муха эр ду ас нахе, кхокханца къамел деш ю? Хьераьяьлла эр ма ду суна...

– Теша мел хала делахь а, хъан йоI Ешапо лен а йина, шен хIусаме йигна. Шен метта иза хилийта лууш ю иза, шен хьал-бахам а, шен бозбуунчаллин корматалла цуьнга кховдо Iалашо ю цуьнан. Хан кIезга ю, корта хьовзийна тIеерзаяхь, яйна яьлла иза...

– Вай, сан Дела, ас хІун дан деза?! Муха йоккхур ю йоІ цуьнан карара? Йоллу юрт гІаьттина, аре теллича, цхьа а Ешаш а, я цуьнан ков-керт а ма ца карий. Цул сов, туьйранахь бен ма ца хуьлу ахь юьйцу йоккха стаг, – Кемси, ша хІун дича бакъахьа хир ду ца хууш, чухула дІасалелара.

– Пхийтта шо кхачанза кІант ву Хьовраь кІелхьараяккха ницкъ болуш. Хьан кІант Акхберд ву ас вуьйцург, – элира кьоракхокхано. – Ас некъ гойтур бу, накъосталла а дийр ду. Цхьаьнгге а ма дийца. Же, маса кечве Акхберд, кхана делкъе хиллалц бен хан яц. Шийтта шо дуй цуьнан?

– Ду. Ас муха вохуьйтур ву кІант хІун ду ца хуучу бодане? ЙоІ яйна Іаш йолу со, кІантах а ялахь, хІун дийр?

Кхокха телевизор тІе хиира. МаьІачу яьшкех зІок тоьхна, стоьла тІехь Іуьллучу пультанна тІе хиира олхазар. Телевизор латочу цІечу тІеданна тІе зІок туьйхира. Ангалина чохь суьрташ гучудевлира. Кхоьлина чохь яра, мокха палс тІетесначу дечиган маьнги тІехь, йоьлхуш Іаш Хьовраь яра, цунна гонах хьийзаш Іаьржа циги а, кьена зуда а йолуш.

– Нана яла хьан... – елха озийра Кемси.

– Хан яц! – «ГІур» дира Кхокхано. – Схьавеха кІант!

– Муха кечван веза и?

– Кога яйн мачаш юхийта, дукха бедарш а ма юха, буйса ю алий. Кара чиркх ло, тилпо а хилийта, хи туху тапча а ло. Хина метта туьханан берам кечбе, дуткъа телат а ло, муш, шатлакхаш... Чувалаве и кІант, иза а ма ву вай лелочух тешо везаш.

Акхберд уьйгІахь вара, наха дуьйцучуьнга ладугІуш. Дукха нах гулбеллера кхеран кертахь. БІарана кІелахь баккхий нах Іара, царна гонах кегий нах лаьт-тара. Іедал а дара кхузахь.

ЦІеххьана гира Акхбердана нанас корехь лесто куьг. Сихха чувеара иза.

– ХІун боху ахь, нана?

– Акхберд, хьо воккха кІант ву. Ас бохучуьнга ла а доьгІна, Хьовраана тІаьхьа ваха веза хьо...

– Стенгахь ю иза?! – схьаьккха боллуш санна, шорбелира кІентан бІаьргаш.

– Хьоьга и дийца гІерта со, амма цхьаьнгге а хайита йиш йолуш дац. Сихха кечло...

Нанас дийцира кІанте, кьоракхокхано шега мел дийцинарг. Мелла а хан елира, Акхберд ца тешаш, ца кхеташ, амма, тІаьххьара а барт хилла, новкъаде-лира хІара шиь, мел оьшург эцна.

Эвла йисте волуш, Леча дуьхьалкхийтира, Акхбердан хенара вара иза, цхьа-на классехь доьшуш а, пул сов, Хьовраан хьехархочуьнан кІант а вара.

– Акхберд, ахь хІун до, стенга хьаьдда воьду? – хаьттира цо.

– Йиш яц, Леча. Цига вайн керта дагІо, со, хьен ца луш, юхавоьрзу хьуна.

– Йиша яйна хьийзаш вац хьо? Стенга воьду? Накъост оьший хьуна?..

– Ца оьшу, Леча! Сиха ву со, гур ду вай, – дІаволавелира Акхберд.

– Схьаваийта, кхерам даг чохь болуш вацахь, – гаьннашна юккъера аз хе-зира кхарна.

– И хІун яра? – аьлла, цецвелира Леча. Боданах кхералуш вац аьлла, цІе яхана вара и жима волуш дуьйна. Ткъа Акхбердна а накъост новкъа вацара. –

Стенга вайита боху цо?

– Леча, со йишина тIаьхьа вoьдуш ву, иза Ешапо ядийна. Кхераме ду хьуна, дийна юхавoьрзий а ца хаьа. Цхьаьнгге хайита а, орца деха а таро йолуш некь а бац ас арабаьккхинарг. Цундела, ас аьлларг хьайгахь а дитий, дIагIо. Хьайна со гира а ма ала.

– XIa-a-a, иштта цхьа ловзар хир ду хIара, – велавелира кIант, дIаoьхучу Акхбердна тIаьхьа а ца вуьсуш. –ТIаккха, хIета вoгIу со хьoьца. Сан нана а яра йoьлхуш, ша бахьанехь Хьoвраь яйна бохуш. Класс цIанъян ша ца йитинехь, хIумма а хир дацара, аьлла хета цунна.

Ши кIант, кьамел а деш, дакьoйн кулана юкьа велира, Кхокхано некь а гойтуш. Цеххьана Акхбердан белш тIе хьйна: «Собарделаш!»– элира цо.

* * *

Ешапан уьйтIахь хьаргIийн гIовгIа елира. Буьйсана дIахевшина Iаьржа кьийгаш, цхьамма кхерийча санна, маьхьарий хьекха юьйлира.

– XIa-a-a! ИтI-яI, мила ву-те доза сан хадийнарг?! – гIам-гIим деш, пенах тоьхначу кузана тIе йолаелира Жoьра-Баба, юург йо ша бохуш пхьегIаш кегош йоллучуьра юкьах а яьлла.

Куз, керчина, хьалабахара, кIайн пен, киноэкран а хилла, серлабелира. Цу тIехь масех экран хилира. Цара гойтура кертал араьх а, чохь а дерг. КIохцалийн кертана генавоццуш лаьтгаш ши кIант вара. ЙoIана галле, сихха куз охьабакхийтира йоккхачу стага.

– Ма бале а баьлла-кх и Кхокха, – ша-шена меркIела «бур-бур» деш неIаре йолаелира и. – Хьoвраь, елхарх юзур яц хьo. Яло, хьуьлла кедара картол цIанье. Со, хьецалуш, схьайoгIу.

– Суна ца еза хьан хIумма а, – элира йoIа, «хIиь-хIиь» деш. – Ас юур яц хьан хIума, мацалла лийр елахь а.

– И-м олура аша, – аьлла, тIе неI туьйхира Ешапо.

Учакь саца а сецна, мара махе а озош, хьаж тIе куьг диллира йоккхачу стага. Малх кертал тIехьа боьрзуш бара. Муьргийн мутт Iанийча санна, цIийеллера анайист.

– Помалг, – аьлла, кхайкхира цо Iаьржа цициге. Важа, когахь хьакхаделла, озаделла, лекхачу дегIехь, куц хаза йoI хилла, дIахIoьттира Ешапна хьалха. – КIордийна суна хьан кепаш, карахдолу хьа-м, – човхийра йоккхачу стага шен накьост. – Дитал хьайн ловзарш! Дало, цу берашна дуьхьал а гIой, тила а бай, чIоже бига уьш.

«Ур-р-йауу», – аьлла, резadoцу хичаш а йина, юха и цигиган хьесапе дирзира Помалг. ТIаккха, дедда-дедда, керта тIехула кхоссаделла, кьайладелира. Дукха хан ялале, юха а дирзина, элира:

– Кьoракхокха ма бу цаьрца, ва Баба, ахь соьга ала ма ца элира! – ша резацар гайтира ГIомалго. – Цуьнан накьосто, Ламан Лечано, йиттина зIок, хенахIоттам хийцалуш, хIинца а хаалуш ю суна.

– ХьаргIанаш ю хьoьца йoгIуш, цара гIо дийр ду. Леча генахь ду – ворхI ломал дехьа. Цуьнан йиша, речIано лаьцна аьлла, ас хабар дахьийтина, цига хьаьдда доьдуш ду и. Ма латта, сихо е!

Цициг новкъа а даьккхина, керта уллера бецаш гулъян хЮьттира Ешап. Ша баьхна нитгаш, гГундалГеш, чИмаш боги чу боьхкина, гГу чуьра хи царна тГе а доьттина, уча дГлахЮттийра. ТПаккха цИйнан маьПерачу Гуьргара моьлкъа схьабийхира:

– Гучубала, Моьлкъаз, гГуллакх ду дан дезаш!

Корта гучу а баьккхина, бистхилира моьлкъа:

– Де шелделла, суьйре ю. Шоьлаха ас болх ца бой ца хаьа хьуна? – бГьаьргаш беттара цо.

– Ас и моьлкъан ши бГьаьрг схьабоккхур бу хьан! – дера дистхилира Ешап. – Шу ма дукха лен девлла! Же! маса Тентак-орам схьаба.

Моьлкъаз кхин а чЮгГа цецбелира, бГьаьргаш кхин а баккхий хилира, баьц-царчу кедара охьабожжа санна:

– Це хала кху белхан! ХЮн дан доллу хьо цуьнах? Кхо бГе шо ма ду и меттахбаккхаза! Цунах мотт Юьттича, со а бу пхеа шарахь тентакбаьлла лелар...

– Ас хИцца хьо, лаьтте Ювдийтина, тентакбоккху-кх! Сацае хьайн бат! Къийго шозза «къа-акъ» алале, суна хьалха орам ца хилахь, хьайн дегГе ладугГур-кх ахь!

– Собарде, собарде, ва Ешап! Схьабохьу хИинцца, ма сиха ду хьо, ша ворхИ ломан паччахь санна, – олуш, Гуьргахь къайлабелира моьлкъа. МГьаьрго хьов-зале, багахь орам а болуш, «хе-елхар бал баккхий вай, ме-ерза пондар лакхий ва-ай...», – бохуш, локкхуш эшар а йолуш, гучубелира кеп хилла Моьлкъаз.

– Хьан омар кхочушдина, накьост кЮхцалийн керган инарла! ХГа-хГа-хИи-хИи, – аьлла, боьлуш куьг коьрте даьхьна, тГехьарачу когаш тГе хЮьттира хьа-далча.

Катохьна, Тентак-орам схьа а эцна: «ДПакхехьа хьайна!» – аьлла, учехьа дирзира Ешап.

– ЛадугГу, Ешапцалг! КЮмалг орам ца беза хуьна? – техка а техкаш, боьлу-ра моьлкъа.

– ПГуоц! хьан хотГана, – деладелира Ешап а.

Сихонца чу а еана, чИижарГан дечигах кГурз тийсинчу пешахь цГе а латий-на, яй тГехЮттийра цо. Цхьацца шабарш деш, бецаш чу туьйсуре. Тентак-орам буйнара дГа ца хьоцура. Хаьара, иза дехкашна мел чЮгГа беза а, охьабиллахь, цу минотана дГлахьур буйла а.

– Со цГа яхийта, – юха а дийхира Хьовраа. Йюьлхучура соцуш яцара иза.

– Ва йоГ, хьо елхарх тодала хГума дацара, соьга ладогГяхьа. ХИинцца ас чор-па йийр ю, тПаккха хГума а кхаьллина, ас хьо новкъайоккхур ю. Чувеана хьаша юучух ца хьохьуйтуш, вахийта аьтту ма бац. Ас бегаш бинера, со хьо йийсаре лаьцна Гаш а яц, жимма сатохахьа.

Хьовраь сецира, амма бабин къамелах ца тешара, теша лаахь а. Ткъа Ешап шен пхьор кечдеш доллура.

Дечиган маьнги бухахь шур-шур хезна, дГлахьаьжча, йоГана жима даькха хаабелира. ХГара дехкх кхьоруш-м яра, делахь а иза, пГелг а луьйцуш, боь-луш санна хетта, цец-акъ а яьлла, хьобжуш Гара цуьнга. Даькха, маьнгин кога тГехула хьала а баьлла, Хьовраана улле хилира, шех кхерало я ца кхерало а хьожуш. Юха куьг ластийра, шена тГехила бохуш санна. ЙюГ, кГадьелча санна,

пенах букъ а товжош, д'атаб'ира. Г'айби т'ехула х'ала а ба'лла, кху'ннан лерехъ бистхилира дахка:

– Ешапо еш йолу чорпа ма ялахъ, тентак а я'лла, айх'а х'ун леладо ца хууш, ийр ю х'о пхеа шарахъ. Т'аккха, юха а малор ю х'уна, иштта 50 шо дер ду, цу хенахъ х'о к'ан а лур ю. Вайн Ешап а ю кхо б'е ахб'е шо х'алха кхечу Ешапо ялийна. Ас х'инцца ц'ха буц йох'ур ю х'уна, ахъ иза чорпа малале яа, т'аккха цо х'умма дийр дац х'уна. Амма х'о тентак'я'лла мотгийта, цул т'а'х'а ц'ха'б дан х'овсур вай.

– Ахъ х'унда до суна г'о? – ха'ттира Х'овраа.

– Т'а'х'а к'архаш кху'ссуш, кху чохъ даха ца ду'ту тхо Ешапо. Мача то'хна, сан деваша а вийна цуо.

– Цициг ма ду кху чохъ...

– Ахъ х'умма а элирий? – а'лла, йо'ех'а дирзира Ешап.

– Цициг ма ду кху чохъ, бохура аса-м, – х'анна делахъ а, а'шпаш биттар дезаш яцара Х'овра'б. Нанас иштта т'амийнера, дадас боху олуш.

Дахка йо'ан ко'рта т'ех'а гуш бацара.

– И т'аржа цициг, т'омалг, башха цициг а'лла болх бац. Тамашийна экха ду иза, цу т'е, у'нт'епхидан жижиг бен дууш дац. Дика ду... Собарделахъ, буц сх'айох'у ас.

Бак'ийначу оччам чам болуш яра буц. Дукха цахиларна йиира иза Х'овраа, Ешап д'а мосазза дирзи, т'овша а т'овшуш.

* * *

Кхокхане х'а'бжжичохъ сецира ши к'ант. Геннара йох'уш ц'ха т'овг'а яра. Накхармозийн доккха вай декаш санна хетара. Улле кхочуш яра и т'овг'а.

– Беркема-м дац-те иза? – лерг оззийна, ладу'йг'ира Лечас. – Дитташ юкк'ех'м хеза и. Беркема муха дог'ур ду, генаш а хедош?

– Акхберд, сихха сх'а'эца т'о'рмиг чур'а телат, т'етаса вайна, – элира Кхокхано, к'ентан белш т'е а хууш.

Акхберда сихха, четар санна, даржийра шайна т'ехула телат. Дукха хан ялале, ц'оз санна яккхийчу чур'каша, гуобира кхарна. Т'еетталуш, телатах ц'ом чекх'яккха г'ертара у'ш, кхеран ц'ий мала.

– Сел яккхий х'орш мичара евла? – ши б'а'берг горгбина т'ара Леча. – И ма доккха х'ума ду, дийчича, стаг тешар воцуш.

– т'омалго якхийтина и чур'каш, – жоп делира Кхокхано. – Ахсах'т бен хан ца ху'лу церан, иштта яккхий йича, амма вайн ц'ий д'а'эца царна оццол хан ца о'шу. Вайн телат дукха ла'ттар дац, ц'ха'цанх'а т'ургаш дохуш ду...

– Сан телефон т'ехъ чур'каш к'ахкош ц'ха х'ума ю – ультро-аз. Кхарна х'ун дер-м ца ха'а, делахъ а х'ажар зене дац, – кисанара телефон х'ала'яккхира Акхберда. Ц'ха'эца т'еданаш а т'аййна, ладог'а х'о'ттира. Халла хаалуш, «ц'ур-ц'ур» дора цо. Чур'каш, ягийча санна, евдира кхарна уллера. Амма, минот ялале, юха а т'ег'ерта ю'йлира.

– Телатана бухара араяккха еза телефон, цо аз дика ара ца долуб'йтуш хила мега, – дагадеара Лечина.

Телатан ма'биг х'ала'айина, телофон арайиллира Акхберда, ц'ха чур'к и

къовзо а кхуьуш. Паккха хьераевлира чуьркаш. Вовшах, диттех егталуш, лелхара уьш, кийрахь тоьпан молха долуш санна.

Телат дIа а тесна, паргIат садаьккхира кхара.

– ЭхI, ма дика ду, уьш вайн кочара евла! – воккхавера Леча. – Акхберда, телефон тIе-м ца ехира ахь уьш?

– Кхузара хIумма а телефон тIе а, камер тIе а ца яккхало, – хайтира Кхокхано. – ХIара-м хIумма а дац, кхин а яккхий халонаш ю вайна тIе хIуьттур йолуш. ХIинца, катобххана, Iома йисте даха деза. Кертан догIа цигахь карор ду вайна. Акхберд, хIара патар чуьрко къовзийначу метте дилла.

Патаро сихха хьайира, лоппаг санна, дистина кIентан куьг.

ХIара Iам шина кIантана цкъа а гина бацара, жима волуш дуьйна кхузахь ловзуш леллехь а. Гобаьккхина тайп-тайпана коьллаш яра, пхьидаш екара эрза юккъехь. Хина тIехула лацабелла Iеха кхоларшкахь Iаьржа хетара. Iома йистехь уьнтIепхьидан бен гайтира Кхокхано. Памарна юккъехь бара иза, котаман бенал боккха а боцуш.

– Памарна кIелахь ду уьнтIепхьидан хIоаш. Сихонца кху бенна гонахьа серех, коьллек керт е, и цо муха йосту гур ду шуна.

Керт а йина, генавоццуш охьахиьна, тергоян вуьйлира ши кIант. Кхокха Акхбердан белш тIехь Iара. Дукха хан ялале техна-а сьхаера хIобийн нана. Керт а гина, ойлаеш санна, латга а лаьттина, дIаяхара иза. Ши кIант Кхокхане хьаьжира: «Вай хIун леладо?» – боху хаттар бIаьргаш чохь а долуш.

– Сатоха, хIинцца юхайогIур ю уьнтIепхьид, – элира олхазаро.

Важа ян а еара, багахь бецан хелиг а долуш. Хелиг кертана тIе Iоьттича, хила а ца хилча санна, къайладевлира серий а, коьллаш а. Буц охьа а кховесси-на, бенах хIун хилла хьобжуш йоллура нана.

– Сьхаэца и бецан хелиг! – Акхбердан лерехь элира Кхокхано.

КIант кхийтира, и хIунда оьшу. ХIара тIеволавелча, корта а, когаш а шен гIагIана чуоьзна, къайлаелира уьнтIепхьид, ткъа Акхберд, буц сьха а эцна, юхавирзира.

– ХIинцца Ешапан керта а гIур ду-кх вай. ЛадугIуш хила деза, цьхацца гуранаш хир ду вайна кечдина.

ХIорш пхонан хьунна юкъа буьйлира. Дитташа латточу IиндагIо бода букьийнера. Алссам охьаэгначу гIашна тIе байн ког боккхуш, вогIура ши кIант. Хьалхахьа а болуш, тIаьхьа а буьсуш, ха деш, Кхокха а бара.

– Дукха тийна ду. Сагалмат метгахьовш а ца хаало суна, – элира олхазаро.

– И-м суна а ца хаало, – велаелира Леча. Къоракхокха резабоцуш, хьаьжира цуьнга.

Мох цIеххьана хьаькхира, дитташ тIера гIа а эгош. Хьуьна юккъехь иштта мох хьакхар тамашийна дара. ШайтIан-мох хьаьвзира, шен кIуркIамане гIаш хьовзош. Хан мел ели а чIагIлуш бара и. Цул тIаьхьа кхин а, кхин а шайтIан-мехаша хьун яккхира. Акхбердан белш тIехь Iачу Кхокхано ша чета а боллий, лачкъабе элира:

– Со махо дIахьур бу, диттана букь а тохий дIохIотта ший а, сихха муьшца дIавехкало диттах.

Кху шимма, ойна ца еш, дира цо бохург. Кхин а марсадевллачу мехаша гІаш айдина, син тІадам ца гора, лаьттаь мел Іуьллу патар хІаваэ даьллера.

– Ешапан болх бу хІара, кхера ма лолаш, – бистхилира Кхокха. – ГІомалгин цІийзар хеза суна, вайна аьрру агІорчу диттан га тІехь Іаш ду иза. Акхберд, туьхан берам схьаэца тІоьрмиг чуьра, хи туху тапча цуьнца юла, цо ГІомалг улле доуйтур дац. Ткъа Лечига шатлакхаш дІало, хІинца шайтІан-махехь хьийзачу гІах бІобанаш хилла, вай схьалаца гІуртур ю уьш. Амма татанах а, цІарах а кхоьру уьш.

Олхазаро ма-бохху, кхоккха метр лекха а йолуш, инзаре ирча хІумнаш хилира доьжначу патарех. Ши ког а, ши куьг а долуш, пІелгийн метта генаш а долуш, ирча корта а болуш яра уьш. Дегаза «ша-ш-аш» деш, тІегІертара бІобанаш, кхеравелча а бехк буьллийла доцуш, хьал хІоьттира.

Лечас шатлакх латийра. ЦІерш етгаш гича, мелла а болар лахдира патарийн бІобанаша, амма ца совкура.

– ДІакхосса, Леча, карахь эькхар ю хьуна, – мохь туьйхира Акхберда. Вукхо сихха дІакхоссина шатлакх, уллерчу бІобина когаш кІела юьйжира. Саца а сецна, цуьнга хьоьжуш лаьттара иза, шен накьостийн боларо йохийна. Ши кІант а вара, Іадийча санна, бІаьрг биллина хьоьжуш, хІун хуьлу хаа лууш. Шатлакх иккхира, хьун екош. Иштта тата дер ду, кхарна а ца моьттура. БІоба, мохь хьокхуш, кхоссаелира, тІаккха хІаваэьх хІор а патар, ша-ша даьлла, лаьтта дуьйжира, вуьш, и сурт гина, кхин а сиха тІе юьйлаелира шина кІантана.

– Леча, катоххий дІакхиссалахь вуьш а! – мохь беттара Акхберда.

– Со суо-м вац кІадоян дагахь, – бохуш, сиха летайора вукхо шатлакхаш. – Со лара ца во, ахь а гІо де, Акхберд!

– Лараве! – элира Кхокхано. – Акхберд, ахь дитт ларде! Цуьнан бохь. Хьа-лахьоьжуш хила, ГІомалг лакхара чудуссур ду. И хьайна гахь, туьхан берам тоха цунна.

БІобанаша шатлакхийн гІовгІа ца ловра. Суй кхетча, ирхкхоссалора, тІаккха, яьржий, йовра. Амма, кхача ца луш, тІеоьхура.

«ГІур-р», – элира Кхокхано. Акхберд кхийтира: хьалахьажча, метр бен ца йиснера ГІогмалг тІекхача. Диттан хена тІехула текхана охьадогІуш дара, буьйса санна, Іаьржа цигиг. КІанта, шен герз хьаладерзийна туьхан берам туьйхира цуьнан беттах. «Юь-я-у-у!»), – аьлла, мохь белира ГІоьмалге. Чо а, чкьор а мерцира цуьнан, цІийелла эчиг Іоьттича санна. Мерцина хьожа а елира. Іодара даьлча санна, ирхдедира иза. Берамах масех тІадам Акхбердан юьхь тІе а буьйжира, амма, дуьра хилар бен, кхин хІумма а дацара цуьнца.

Ткъа Леча шен тІом дІахьош вара. ТІаьхьхара шатлакх чекх а яьлла, тІаьхьхара бІоба тІекхечира цунна, амма, Акхберда гІо а деш, лаьттара хьалаайбира цу шимма ча-кеп санна яйн йолу иза. Лаьттаца йолу соз хаьдча, ницкъ дІа а баьлла, бІоба йоьхна, гІаш охьайгира. ТІаккха доккха садаьккхира кхара. Муш дІа а баьстина, паргІатбевлира. Хааделира шашь кІадделла хилар, мацалло кийра бекош, мохь бетташ.

– Жимма садоур ду вай, амма набьян хан яц. Ешапан хІусам генахь яцахь а, кІелонаша хан йойур ю.

– Са-м доур дара, кхалла хІума елахьара. Шекар-м дара соьгахь, – вистхи-

лира Леча. – Нанас шекар эца туькана вахийтинчуьра вогIуш ма варий со.

– Юург хир ю, – аьлла, Кхокхано, «гIур-р» олуш, шен хьуьнан накъосташка кхайкхира.

Схьаеана ши тарсал, Кхокханца шабарш а дина, кьайлаелира. Лаьтта хиьна, зингятий а гулдина, царна а омра дира. Кьоркхокхий а даьхкира. Уьш а ижу лаха хьовсийра. Дукха хан ялале бочабIараш а, бIаьлланган бIараш а деара тарсалша. Зингаташа хьуьнан цIазамаш а, мангал-комарш а еара, кхокханаша – акха кхораш, Iежаш. Шина кIанта, резахилла, биира и кча. Ин чохь болчу IаьIан дегI хадийна, чуьра хи а мелира.

* * *

Ешаш кест-кеста куза тIехьа хьожура. ТIаккха: «Кхисс-с-хIай! ХIумма а дац, шайна луург-ам хир ма дац шуна!», – олура. Хьуьнхахь боьду тIом гора цунна. ГIомалг эшар а гира. Юха шен «чорпи» тIе йоьрзура. Цуьнан тидам а беш, маьнги тIехь Iара Хьовраь.

– Вокхачо бохург дан деза. Ишколехь а, цIахь а ца Iамийна хьуна? – олуш, йоIана хьалха кеда чохь балгаш ехкира Ешапо.

Йист ца хуьлуш, уьш цIанъян йолаелира Хьовраь. Амма урс тамашийна хийтира кхунна. Чохь са долуш санна дара и, чIогIа ира а долуш.

– Хьан цIий тIадам безаш ю Ешаш, – лерехь дехкан аз хезира. – Ларло уьрсах, тешнабехк беш ду хьуна иза.

– Суна хаьа, кхунна хIун дан деза, – олуш, маьнгин аннийн херонна юккье а доьллина, сатгийра иза йоIа. «Iа-а-ай!», – олуш, мохь белира уьрсан. Ешаш схьадирзира.

– ХIара урс мохь хьоькхуш ма ду хьан. ЛартIехь урс лохьа соьга, хIорш цIанъйта лууш хьо елахь! – аьлла, тахана дуьххьара елаелира Хьовраь, ша дуьххьара баьккхинчу толамна. ШоллагIа толам а бара дагахь – Жоьра-Бабин чорпа кхунна хIума дан ницкъ болуш цахилар.

– ГIо дан гIерташ-м яцара хьо, йолаелчахьана, – бохуш, гIам-гIим деш, урс а, кад а схьэцна, дехьаделира Ешаш.

Кестта чорпа кхихкира. Чам тобеш хIума тоьхна чорпа, бошхепаш чу а йоьттина, хадийна кIайн бепиг охьа а диллина, стол кечйира Ешапо.

– Схьайола, Хьовраь, хIума кхалла вайшимма, кампет-хIума а ю, Iаж-кхор а бу. Ахь аьларг, тилпо а тоьхна, схьа а йоуьйтур ю. Барзо лу доттур ду. Амма чорпа дика хуьлу лунан жижиган. Цхьогало, хьуна езахь, акха котам а мерц-халдигаш а дохьур ду, эльхьаьмцаш дохур ду кондарийн баххьаш тIера. Схьаала хьайна езарг. Пицца езий хьуна?

– Бен а яц суна-м кхалла хIума. Нанас юург хержа Iамийна яц со.

Кхин йист ца хуьлуш охьахиьна, хIума кхаьллира Хьовраа. Ткьа Жоьра-Баба кIелдIахула хьожура йоIе, цуо чорпа моссазза молу ела а кьежаш.

НеI туьйхира. Араелира йоккха стаг. Арахь, мерцана хьожа а йогIуш лаьт-таш, ГIомалг дара. Кога тIе а, тIаккха беташ а мотт хьоькхура цициго.

– Суна кIордийна и ши кIант а, хIара йоI а! – дера элира цо. – Уьш хIаллакбан пурба ло суна, кхерабелла юхабовла туьгуш бац уьш.

– Собарде, ГIомалг! Хьовраа чорпа йиьна, хIинца иза дIаюьжур ю,

хъалагъаттича, хУмма а дагадогУш хир яц. Паккха паргIатдер ду хьо. Ас хIинца Iаьржа-Хожига схъавола олу, цуьнан эрчонех хълхабовла ницкъ тоьур бац цу берийн а, церан накъостан Къоракхокхин а. Iаьржа Талун кхеташоно пелг ма Iотта аьлла Къоракхокхех. Серлонан БIаьхошца бина барт бу шайн боху. Вайшимма лелочунна башха реза а бац уьш, делахь а мелла малбелла, со мацца а цкъа пенсе яха езий хаарна. Дало, «Боккха Чхар» уллехь собарде, цига вогIур ву хуна Iаьржа-Хожа. Ларор ду шу, йиснарг йоккха хан а яц.

– Хъан чорпа а мела, йоI изсах юхуш хилча, вай стенна ларло цу берех? Iаддабита ца мега уьш, хIаллакбан йиш ца хилча?

– Ца мега! Ма де Iовдал хаттарш! Кхана шийтга далале йоIанна уьш гахь, доллу хУма дагадогIур ду, мел лелийнарг эрна хир ду.

Ешап чудеара, «цIа-акъ» аьлла, неI йоьллуш. Хьовраь хУма йиьна яьлла, маьнги тIехь Iара, юьхь тIехь цхьа а сингаттам боцуш.

– Дика йоI ю, бабин йоI ю, – делакъежира Ешап. – Наб йогIий хуна? Ас мотт буьллур бу, зезагийн хьожа йогIу кIайн мотт.

– Дера дика-м хир ду, наб тIегIоьрти-кх суна, –дуйхьал куьг лоцуш, бага гIаттийра Хьовраа.

Дехьа чохь биллира Ешапо мотт. Боккхачу маьнги тIехь кIеда гоь а, набарш а, стомма юргIа а Iуьллур.

ЙоI дIайижира, «буьйса декъала йогIийла!» – аьлла, араделира Ешап.

Жимма хан яьлча, хIусамехь массо а гIовгIа дIатийча – Ешапан боларан гIовгIа йоцург – дахка беара Хьовраан гIовле.

– Буьйса юккье яхча, Ешапо уьйтIа а йолий, гIу чуьра хи оьцу. Циггахь хи цIера тIехь кхехка а дой, чу кыйган месаш тосий, цу чу когаш бохкий, сохьтехь Iа. Могашалла чIагIйо иштта. Цу хенахь, набкхетий, хУмма а ца хезаш хуьлу Ешап, массо кьиг маьхьарца гIаьттича а ца хаало цунна. Цу хенахь ара-ялахь, Ешапна карараяла аьтто хир бу хъан. Сан воккхахволчу вешина хезнера, кертал арахь агIокхаша дуйцуш: хуна тIаьхьавогIуш хъан ваша Акхберд, цуьнца накъост а ву, хъан хьехархочуьн кIант Леча.

– Хьо соьца дIабогIур буй? Ас дика лелор бу хьо...

– ЦIур-цIур-цIур, – гIадбахана, белабелира дахка. – Со туьйранера дахка ма бу, сан мас шо ду хаьий хуна? ШоллагIа бе шо доладелла-кх. Сан цIа кхузахь ду.

– Кхуза мел йогIу йоI кIелхьарайоккхуш Iийна бер буй хьо? Ешап мацца а цкъа дIадала дезаш дац?

– Шек ма яла, дуккха а мехкарий бу хуна кхуза кхача лууш а, кху меттигна хьакъболуш а. Оьшург гучуьлча, суна хуур ду.

* * *

БIов санна ондачу, Боккха Чхарана, буьххье а даьлла, Iаьржа-Хожа боданехь гучуваларе хьожуш Iара ГIомалг. Шен букъ тIехьа мела хьобкхучу махе ладоьгIура цо. Евзачу хуьнан хьожанал сов, ши кIант а хаалора, цаьргара маьIа хIумнаш а, шишан чохь бисина туьхан берам а, когара мачийн неI а, ризянкин айраш а. Къоркхокхин хьожа яцара хаалуш. Цунна хаара и, ца хайолоуьйтуш, лачкъо. Буьйса юккье яхале хийцалур болуш бара мох, юьхь-дуйхьал богIур

бара иза, тIаккха гур ву Iаьржа-Хожа, цуьнан «IатIар-м» хьеннан мераIуьргаш зийзор йолуш дара. Буйса Iаьржа яра, бIаьрга Iоьттича пIелг а гур боцуш. Дитташ, кхераделча санна, дегадора, наггахь дужучу гIанна сингаттаме тIаьхьа а хьобжуш. Мох сецира, хIаваь лаятта доьжча санна. Юха лаяттара масех гIа хьалаойуш, ГIомалгана дуьхьал хьакхира. Тулга тIехьара меллаша хьалабелира Iаьржа-Хожин боккха кIунзал-корта. Боккха Чхар санна, лекха вара иза. Шен хийра йолу мокха цергаш можа юккьера гучуйоуш, велаькьежира и, ша Iадийначу цицигах самукьадолуш. Ча санна ваьлла, кIомалган кIадех тегна коч юьйхина, когахь тIаьрсиган кIархаш болуш вара Iаьржа-Хожа.

– Цкъа а ца дулу-кх со хьан хIуьмалгех, Iаьржа-Хожа, –тIулга тIера охьа ца дожа юьстах тасаделира ГIомалг. – ЛартIехь ван мегаш вац-те хьо?

– Дуккха хан яра со, сагатлуш, хьехахь веа, жимма бегаш бан лиьнера. Хазачу йоьIан кеп эцахьа, – воьлура важа.

– Гуллакх чекхдаккха ахь, тIаккха дуьйцуьр вай захало. Ца го хьуна сан юьхь тIехь цара динарг.

– Вай марах-м доккхур ду хьуна царна и.

– Марах-м соьга а даккхалур дара, Ешапо пурба деллехь. Iадо беа уьш. Толкхабаха а мегар ду, хьуьна юккье ца боггIучу хьоле. Ишттачу Гуллакхийн пхьар вац хьо?

– Цъа а проблема яц. Ю-туб чуьра тIаьхьара ролик гиний хьуна?

– Муьлха? – цецделира ГIомалг.

– Хьуьна юккьехь мотоцикл хаькхина воьгу стаг Iункар эккхаш ерг. Мотоцикл цъхана диттах кхеташ, тIехь Iаш верг вукху диттах кхетта, коьллаш юккье а воьдуш. Мел хаза ю хаьий хьуна?! – гIадвахнера Iаьржа-Хожа.

– Ма алалахь, айхьа цуьнан чкьурга юккье хьоккха боьллира?

– ХIаь, со вара и. Хьа-хьа-хьа-а...

– Хаза-м ду. Лакхахь дIахаахь, гIуда тухур ду хьуна. Дика ду, кхана хьожур ду со. Цкъа кхаьрца дерг къастаде вай.

* * *

Экхан тачанахула воьгура ши кIант. Кхокхано некь гойтура, вуьшта-м фонарик а яра кхаьргахь.

Тийналла ятIош мохь хезира, микрофона чухула воьлхуш а, воьлуш а цхьаь волуш санна. Ши кIант охьалахвелира, гIовгIано когаш лахийна.

–Iаьржа-Хожа сьхакхаьчна. Вайна дуьхьалвоьгуш ву иза, ГIомалг а ду цуьнца. Некь хийца беа. Леча сьхакхаччалц хан еза вайна, – элира Кхокхано.

– Со сьхакхаьчна. Кхачаза велахьара, хIумма а дацара, – вистхилира Леча, велааьшна дан а гIуртуш.

– Хьо ца вуьйцу ас, Леча. Олхазар, Ламанан Леча, ду иза, вайн накьост, Iаьржа-Хожица ларор долу. Боккхачу Чхаран тIе доьлхуш дара вай, ткьа хIинца аьтту лоцуш, гу буьххье а девлла, майдане дисса деза. Хьуьна юккьехь Лечина Iаьржа-Хожица лата хала хир ду, цундела шерачу ара бохур бу вай уьш.

– Iалелай, ма доккха хIума ду хIара! – цецвуьйлура Леча. – Тхан лулара Лечий, Хожий а ма летира стохка вовшех. Бакьду, и шиь-м мелла вара. Дажаллий, олхазаррий леташ кино чохь бен ца гина суна.

– И дов-м цхъанне а магерга хир ду хуна, – сингаттаме бара Кхокха.

– Цунна муха хиъна, вайна орца оыший? – шекваьлла, хаьттира Акхберда, хуьхъавоьлла, са а доьлуш.

– Ешапо аьшпаш боьттина, ворхI ломана дехъа дахийтинера иза, амма сан дехарца, Там-шера чеглардиг тлаьхъа а кхиъна, юхадерзийна.

Гу тIе довла хало дара, охъаэгначу гIаш тIехъ когаш шершарна. Са а кхачий-нера, делахъ а Iаьржа-Хожа ган ца лааро ницкъ лора берашна.

* * *

Ешапан пенах кхозучу сахъто I2-за «къа-а-къ» олуш, хан кхайкхийча, мет-тара а гIаьттина, неIаре йолаелира Хьовраь. XIара иштта атта хир доций йоIана шена а хаьара. КхозлагIа ког баьккхича, кога кIелахъ «тIох» элира. Хьовраь сецира. Иштта тата мино доккху, шена тIера ког хъалаайбича, эkkха бохуш, дийцинера берашна школехъ. ЦIа чохъ мина хуьлийла дацара. Ешапна, мел ирча елахъ, шен хIусам хьоме хир юйла хаьара цунна. Кхера а ца кхоьруш, кхин а цхъа гIулч яьккхира йоIа. ЦIехъана, мохъ тухуш, ша пожарни машен йогIуш санна, стогарш летира. Тхов кIелара чиллан бой Хьовраана тIе юьйжи-ра. Маьхъарца цу юккъе яхана йоллу йоI юха а дехко кIелхъараяьккхира. «Со хьобга ала биц ма белира», – бохуш, сихха цистира цо чиллан бой.

– НеIаре ма гIо, цигахъ а ю Ешапо кечийна кIело. Корехула араяла. Кора кIелахъ лаьтташ хин ведар ду хуна. Iана ма делахъ. Сонехъ лаьтта Ешапан четар схъаэца, хьо кьийгех ларийир ю цо. Ешапна чIогIа хьоме ду и четар, цунна тIехъ зил бан а яьхъар яц цхъа кьиг. Гали чуьра масех балг хъайн тIоьрмиг чу йилла.

– Дика ду. Балгех хIун до? – кор диллира Хьовраа.

– ТIаьхъа хуур ду хуна.

Мела мох юьхъ-дуьхъал хъаьккхира буьйсано. Меллаша, тата ца даккха гIерташ, араелира йоI. Лаьтта дIахIоьттира. Цу минотехъ кертахъ мел йолу кьиг маьхъарца гIаьттира, жIаьлеш лета дуьйлира. Ешап наб еш дара, когаш боги чу а бехкина. Сихха, четар шена тIехула а лаьцна, кертехъа едира Хьовраь. Шена тIаьхъа богIу дакха, катоьхна, схъа а эцна, кисана биллира цо. Керта улле кхаьчча, четар тIехула а лаьцна, охъалахъелира Хьовраь. Кьийгаш стигалахъ хьийзара, буьйса самаяккха гIерташ санна.

– Хинца хIун до вай? – хаьттира Хьовраа дехке.

– Хъан букъ тIехъа лергъяхаран бен бу. Лаьттах даьккхина шуьйра Iуьрг гой хуна, аннийн горга неI йолуш? Меллаша пIелг тоха цунах. ЧIогIа тохahъ, реза хир яц лергъяхар.

Яраш дIасатеттина, неI гучуяьккхира йоIа. Жимма ойла а йина, неIарх пIелг туьйхира.

– Мила ву цигахъ? – аьлла, резадоцу аз схъаезира чуьра.

– Тхо ду. Схъаелла неI! – аьлла, бистхилира дакха.

– Буьйса юккъе яхча, кертахъ мел йолу кьиг гIаттийна, цхъаь леладо хир дух ахъ, – бохуш, «бур-бур» деш, масех догIа даьккхира лергъяхаро.

ТIехъ копастан суьрташ а долуш, мокха бос болу пижама яра пхъагална тIехъ. ЦIен бIаьргаш лепара карарчу чиркхан серлонехъ.

– Лаа лелий шу? – хаьттира цо, «марша догГийла» меттана, чиркх коьртал лакха а боккхуш.

– ХIара йоI кертал дехъаяла езаш ю-кх.

– Суна Ешашца дов оьшуш дац, кхин некъ лаха шайна.

– Кхоьру хьо цунах?

Пхъагалан балда тохаделира. Паккха, соцунгIа а йина, элира цо:

– Кху кертахь Ешашан йоллу бакъо сан а ю. Сан ГIуллакх дац цунах кхера.

Цхьогалш, чагIалкхаш кху кертахь ян а яц.

– Оха мах лур бу.

– Мах? ХIун ю шуьгахь?

– Нисъелла балгаш ю-кх.

– Йиь!

– Шиь лур ю...

– Дика ду, схъало кхоь.

– Мегар ду.

Хьовраа шегара кхо балг дIаелира. Дехъаяла еза ГIуьрг готта дара, йоI ялалур яцара цу чухула.

– Са ма гатде. Парипийн (волшебники) кертахь ма ю хьо, неI пхъагало хIинцца шорийир ю.

Буйнахь перфаратор а йолуш гучуелира лергъяхар. Цецъяьлла, бага а гIаттийна, цуьнга хьобжуш лаьтгара Хьовраь. «ХIара-м сахиллалц болх бан йоллучух тера ду», – оила хъаьдира цуьнан коьрте.

– Хъа-хъа-хъа! – елаелира пхъагал. – Хазаета сунна, адам цецдоккхуш. БIаьргаш сайчул а баккхий хуьлу церан.

Перфаратор охъайиллина, шен тIодаш лестош, неI а, чох а шорйира цо.

– Чохъаяла. Дю неIарах араяьлча, кертал дехъа хир ю хьо, – аьлла, пIелл хъажийра лергъяхаро.

Хьовраь дехке хъаьжира. Кхуьнга гIийла схъахьобжура доттагI.

– Дависа, соьца дIабан аьтто белара хъан!

– ХIумма а дац, Хьовраь. Хьо дика йоI ю. Дика адам а хир ду хьох. Ган доьгIнехь, гур ду вай. Кертал дехъа ву хьуна хъан ваша а, Леча а. ГIомалгах ларло. Iаьржа-Хожа а, Ламан Леча а леташ гур ду хьуна. Цу юкъана Акхберд каро веза ахь. Кху панаро гIо дийр ду хьуна, – аьлла, жима фонарик кховдийра дехко йоIе. – Iаьржа-Хожа толахь юхайола пхъагалан неIаре, ГIомалган карай-оьдучул а гIоле хир ду хьуна иза. Марша гIойла!

Кертал дехъаьлча, бодане кхечира Хьовраь. БIаьргаш мелла а буйсанан боданах боьлча, аре а, цул дехъара хьун а хаалора. Кхуьнан дегI эгадора, гобаь-ккхина бIобанаш ю моьттуш..

* * *

Гу тIера чу а воьссина, хьуьна йистехь сецира ши кIант.

– Стенгахь ду Ламан Леча? – аьлла, хаьттина, Кхокхане вирзира Акхберд.

– Схъакхочуш ду, шен хенахь даьхки вай кхуза а. Бутт стиглахь латабе ала деза, – стигала а бирзина, шен кьора илли элира олхазаро.

Илли чекхдалале стиглахь бутт гучубелира, аре а къагош. Майданна юк-

къехъ, йоккха варзап белш тIе а йиллина, лаьтгаш Iаьржа-Хожа вара, цавашаран велар юьхъ тIехъ а долуш. Леча схьакхачаре хьобжура иза. Ткъа важа-м хьен ца делира. Дарц даьлча санна, мох тухура цуьнан кхо метр шуьйрачу тIемаша, Iаьржа-Хожа а когаш тIера галвоккхуш. Ши гIат йолу ца санна лекха дара, лаьтта доьссина Леча. Майраллах дуьзна дара бIаьргаш, терс-маймал тур санна ира яра зIок. Бакъ дацара, и гича, Iаьржа-Хожин дог тоха ца делла бохург.

– Iаьржа-Хожа! – кхайкхинчу Лечин озо дитгаш ластийра. – Хьан дIаваха аьтто бу, могошалла совъяьлла вацахъ.

– ТIаьххьарлерачу шина бIе шарахъ дегI лацаделла сан, меттахдаккха мостагI воцуш. Деттина олхазар даанза а дикка хан ю, хьо санна доккханиг, – аьлла, бIе шо долу поп санна онда варзап сара санна, лестайора Iаьржа-Хожас.

– ХIинццалц Iаьржа-Хожа вара хьо, кхин дIа Цхьа бIаьрг болу Хожа хир ву хьох! – олуш, тIехьаьддачу Лечано коьртах тIемаш тоьхна, лергаш кьардина, тентаквашкхира Iаьржа-Хожа. БIарзвелла, хьераваьлча санна, варзап лестош вара Iаьржа-Хожа, цIийзадеш, хIаваъ а хедош. Юха тIехьаьдда Лечано тIаьхьашха белш тIера лаьцна, лаьттара айвина, хьовзавина, лаьттах туьйхира шен мостагI. Лам иккхича санна, мохъ белира Iаьржа-Хожин кийрара:

– Бакъдац хьуна моьттург! Аьттехъа а дац!

Сихха когаш тIе а хIоьртина, варзап а лаьцна, дуьхьалвелира иза олхазарна. Цунна орцах дедда ГIоьмалгах шен бIаргкхетча, Лечина накьосталла дан хьаьдира Акхберд, цунна тIаьхьа Леча а.

– Ма гIо ши кIант! – бохуш, мохъ беттара Кхокхано.

Ламан Леча лахделла, Хожина тIелата кечделлачохъ, тебна, тешнабехкаца кхоссаделла олхазаран тIомах тасаделира, цIеххьана, лом санна, доккха хилла цициг. Цу мIаьргонехъ, ластийна вукха тIомах варзап тоьхна, дожийра Iаьржа Хожас Леча. Дог тIелделла лаьттах кхеттачу Кхокханах исбаьхьа хаза йоI хилира. ТIекхьачна вогIучу Акхберда шен тапчи чуьра туьха-берам беттара ГIоьмалган беттах, селханлера чевнаш Iийжош. Ткъа Лечас ша дечиках йина гоьмукъ Iаьржа-Хожина варех Iоьттира. Цецваьлла, юхахьаьжира важа. Ткъа цицигга-м маьхьарца, сардамаш а доьхуш, дедира.

– ХIара хIун зингат ду со кьийзош дерг?– элира Iаьржа-Хожас.

Баккхий бIаьргаш лепош, хьалахьобжуш лаьттара кIант, гоьмукъ дIа ца хобцуш.

– Схьавада, Леча, схьавада! – дIаозийра иза Акхберда.

– Акхберд, уьнтIепхьидан буц Ламан Лечин тIемах ца Iотгахъ, толур дац и! – мохъ туьйхира Кхокхано.

«ТIаккха, Ешапан керт ясталур ма яц соьга», – оила хьадира Акхбердан коьрте. Iаьржа-Хожас шен варзап олхазарна тIехула айбира. «Цхьаь дийр духъ», – аьлла, буц Лечин тIемах Iоьттира кIанта.

Ламан Лечина метгадан и кIеззиг хIума тоьира. ТIемаш охьа а кхиссина, лекхачу ондачу дегIехъ кьонах хилира цунах. Цуьнан карахъ гоьрда тур дара. Цеста йолийра цо Iаьржа-Хожин варзап, дечиг доккхуш санна, чIеш дIаса а кхуьссеуш. Ешапан ГIоьнчин бIаьрг тIаьхьа ца кхуьура лестоу туьрана. Хедийна, верина, мела цIийх вуьзнера иза. Стелахьаштиг санна, чехка тур хьаькхна,

Іаържа-Хожин біаьрг баьккхира турпалхочуо.

Ге ятІийначу гомашо санна, мохь хьобкхура Іаържа-Хожас. Шех кьинхетам бахьара бохуш, доьхура, кхин цхьанне а ша зуламе вер вацара бохуш, чІагІо а йора.

– Давала суна гучура, хьайн болх ахь буьтур боций суна хаьа! – элира Ламан Лечано.

Лаьтгахь цІийн тачанаш а юьтуш, Гюьмалган тІаьхьа дІавахара Іаържа-Хожа Ешапе шен чевнаш ерзаяйта.

Ши кІант Іадийначу йоІанна гонаха хьийзара, иза меттаяло гІерташ мох а бетташ. Певеана Ламан Леча вистхилча, елаелира Кхокха (цуьнан цІе иштта хиллера).

– Леча! – олуш, маракхийтира и цунна.

Ши кІант, цецваьлла, хьобжура.

– ХІара сан ваша ма ву! – аьлла, елаелира Кхокха.

– ХІа-а?! – аьлла, велавелира хІара шиь а.

– Акхбе-ерд! – генара мохь хезира кхарна. – Ва-а, Акхберд!

ДІахьаьжча, фонаरिकан серло а гира.

– Хьовраь! – сирла майда хадош, дуьхьалведира ваша. – Со кхузахь ву хьуна.

Дукха хан ца ийшира цу шинна вовшахкхета. Къевллина маравоьллира йоІа Акхберд. Біаьрхиш совца ца лора цуьнга:

– Дийцича, цхьа а тешар а ма вац... Хиь-хІиь, – бохура цо.

– Дерриге а чекхдели, Хьовраь. Вай хІинца цІа гІур ду. Собыца Леча а ву, Ламан Леча а, Кхокха а ю. Леча, стенгахь бу уьш? – хаьттира цо Певеаначу кІанте.

– ДІабаха, Акхберд. Ешапца и сурт хилла алий, баккхийчарна гІо ца деш ма Іе бохура.

– Со царна баркалла ала гІерташ ма вара.

– Цара, шайна хаьа, бохура.

Акхбердан тилпонан горгали беттабала буьйлира. Ягарийна цаваллал дукха жоп даланза горгалеш дара тилпо тІехь.

– Карийна, нана, цІа догІуш ду! – элира Акхберда.

Шортта фонарикийн серлонаш гира кхарна дакьошна юккъехь. ХІорш лохуш леларш бара уьш. Ткъа Ешапан керт яйнера.

ХІара кхоь серлонна тІе дІадоладелира, «хІумма а ца хиллера, йоІ цІа йогІуш, хьуьна юккъехь тилаелла хиллера», – ала барт а бина.

МОЛЛАЕВА Малика

Болатан дог

Таъхъарчу гуъйрено шен йочане амал а гойтуш, цъажимма сингаттам тосура даге. ДогІане, шийла яра тховсалера буйса. Лекха лаъмнашца лаъттара Бенара Стерч-кхерч це йолу юрт, бІаьргтоьхча, гобаккхина лекха лаъмнаш а, хъаннаш а бен кхин гуш хІумма а доцуш. Да а, нана а хъалхе дІа а кхелхина, кегий болуш шашь бисинера Гичикх а, цуьнан ваша Іеламсолта а, жимахйолу йиша а. Нана халла дагайогура жимахдолчу шинна. Да, МуцІар, дІакхелхина а дукха хан яцара. Гичикхина, хІора буйсанна бохург санна, дагадогура шен нанас шайна тІетесна тІергІан юргІа, нисдой, коьртах довха куьг а хьокхий, ша а, шен ваша дІавижор а, тІаккха, жимахйолу йиша мара а юллий, гІийла зуькар алар а, цуьнан дуткѣа аз хазаеташ, шена наб кхетар. Цо биначу кхачанан чам хІинца а хаалора цунна. Бераллин шераш дІадевлча а, тІулга тІе яздина йоза санна, дІа ца бовлуш лаъттара дагалецамаш. Дийнахь хІара гиначо цъаммо а эр дацара, Гичикхин дог иштта ду. Дог болатан ду-те, дегІ шокъали ду-те олий, хьовсура накъостий а, юртахой а цуьнга. Цъа ши де хъалха, шен накъостаца хиъна Іаш, дедда тІехьиккхира цІен-можа цъьогал. Накъосто Гичикхе элира:

– Хъажахъа, Гичикх, ма хаза цъьогал ду и!

Накъосто и олуш ма-хеззинехь, Гичикх, хъала а иккхина, цъьогална тІаьхъа велира. Накъостан бІаьрг тІехь а ца соцуш, шокъали санна, дІаиккхира иза. Итт минот а ялале, цъьогал а карахь, цунна тІевеара иза, цо куьйгах цергаш йоькхина, охъаоьхуш цІий а долуш. Цецваьлла хьоьжура цуьнга накъост. Тховса цъажимма лозуш бара цуьнан и пІелг. Дагаоьхура шен нана. Нанас Іалашво хан яра цуьнан. Дейтта шо дуьзна а дацара. Шен да а дагаоьхура. МуцІар чІогІа говза пхьар вара юртахь. Цуьнан говзалла схъаэцнера Гичикха. Пхьеран болх бора цо, шен дас шена ма-Іаммора говза. Ша чІогІа цхъалха хеташ ойла хилча, шена генадоцуш дечиган маьнги тІе дижина шен ваша а, горгъелла, чохь шийла хиларна, хьарча а хъаьрчина, шен йиша а гича, ша дуьненчохь цхъалха воций а хиъна, набаро дІатевира иза, гІийлачу дагалецамаша мара а къуьйлуш.

Гуьйре, малх а кхетта, хаза яра. Догмайрачу Гичикхан а, цуьнан накъостийн а шайн цъа ловзар дара, чІогІа къонахчалла, масалла а, майралла а оьшуш. Шен хене хъаьжча, тІахъаьлла а, майра а вара иза.

ТховкІел дІатесначу Іожа бос болчу говран букь тІе куьг а хьоькхуш Іара Гичикх. Цунна чІогІа дукхаезара иза, дас бекъа йолуш эчна йолу. ЧІогІа хаза говр хиллера цунах. Шен накъостий схъабахкаре хьоьжуш вара Гичикх.

Цара барт бинера тахана шайн ловзар дІадахъа. Говр едда йоьддушехь, бухк дІа а бостий, и юха дІатосура цара. Хъалхаваьлларг толамхо хуьлура.

Шайн говрашкхъа схъакхечира накъостий. Бенара дІа Гендарганара

дукъа тЕхула охъахохкура цара уьш. Цъхана тишочу бехчалгаца дихкина куьг а долуш, шен накъостий ма-гиннехъ, махо кхоьссича санна, говр тЕ хиира Гичикх. Даим бохург санна, массарал хьалхаволура иза. Цуьнан ма-салле ца кхочура биснарш. Делахъ а царна массарна чЮгІа хазаеташ лов-зар дара иза.

Шайн говраш а хаьхкина, церан бергаша догІано тІундина латта а хьуьйш, Секхой чуьра арабевлира хЮрш. Секхой олуш меттиг яра цу Стерч-кхерчахъ. Секхой тайпанан нах бара цигахъ Іаш. Амма ГичикхагІар тайпана секхой бацара, уьш Анти-некъе бара. Шайн говраш нисса дІа а хІиттийна, вуткъо лекхачу дегІахъ волчу кІанта саьмгал чудоьттина тапча кхуссу ладоьгІура хЮкхара. Массо а вулавелла, кийчча Іара, амма тапчан тата хазарца, даим санна, Гичикхан говр хьалхахъа дІаиккхира. Куьйган чевно сахьийзадора цуьнан. Шен говр тІера охъа а олавелла, бухка бостучу хенахъ, куьг дукха лазорна, саца а ца велла, цу тІера чукхоссавелира иза. Говр дукха чехка йоьдуш хиларна, чЮгІа охъакхийтира Гичикх, ког шен дегІана бухахъ а буьсуш. Говраш, тЕх а лелхаш, дІаоьхура. Кхуьнан говр а дІаяхара. Иштта воьжна Іуьллура Гичикх, шен ког мара а боьллина. Дукха чЮгІа лазорна, хІумма а гуш дацара цунна. Гендарганан дукъ тЕ хЮрш кхаьчна хан яра иза. И дукъ шаьш хадийна бевлча, сихха кхунна тЕбаьхкира накъостий а, кхаьрца говраш хохкушберш а. Цу суьйранна толам а ца бохуш веара Гичикх цІа. Йишас а, вашас а когаш морзи чу а бохкуш, луларчу воккхачу стаге оза а байтина, гЕххъа гЮли хилира цунна. Кагбелла цахиларна, ши ког сихха метта а беана, хьалха санна вара Гичикх.

* * *

Тедeara шийла Іа. Лаьмнашца йолчу юьртахъ, аьхкенах дог Іабийна валале, гуьйре тЕйогІура, ткъа гуьйрено, шех Іехавелла валале, шен дукъ дІалора шийлачу Іаьне. Денош дацделлера. ХЮрш дийнахъ гІуллакх дина а бовлале, буьйса тЕйогІура. Да дІакхелхинчул тІаьхъа цІийнан дукъ берийн гихъ дисинера.

Вайн хьалкъанна уггар а гІайгІане еана Іуьйре тЕкхечира. Цъха эзар исс бІе шовзткъе дейтталгІачу шеран ткъе кхоалгІа февралан Іуьйре. Сатосучу хенахъ хЮкхеран неІаре салтий баьхкира. Цъхамма неІ туьйхира. Гичикх самавелира. НеІ дІайиллича, цъха-ши салти гира цунна.

«Вас выселяют, одевайтесь!», – элира цъхамма меллаша.

ДІасахъаьжча, массеран а уьйтІахъ салтий гира кхунна, герзах боьттина. Даккхий, берзалойх тера а долуш, жІаьлеш а дара, массо а метте шайн батош Іуьтгуш. Шеца волу шиь тЕвеьча, кхин вист а ца хилира кхуьнга и аьлларг, бисинчарна ша аьлларг хазарна кхоьруш санна.

-Вас собирают на собрание, не более того. Кто старший в доме? – хаьт-тира цъхамма.

-Я старший, - жоп делира Гичикха.

-Выходим из дома, - олуш, хЮкхуьнан пхъаьрсах тоьпан хен а Іоьттина, дІатеттира хІара.

КІант жимма воьхна вара. Когахь йовха мачаш а йоцуш аравелира иза. Массо а адам арадаьккхинера. Адам Гичикхан кертахь цхьаьнатуьйхира цара. Бераш доьлхура, зударий боьхна бара. И дерриге адам цхьаьна а тоьхна, новкьадаьккхира салташа. Шен вешица а, йишица а дІавахара Гичикх.

Нохчийн халкъ махках доккхуш дара. Хьоькхуш февралан шийла дарц дара. Хьочин-ара кхечира хІорш. Буьйсанна эццахь севцира. И буьйса арахь яьккхира, тІедогІуш ло а, хьоькхуш шийла мох а болуш.

КІезиг а шайна духьалойинарг, вуьйра цара. Адам вовшашна тІеттагІертара, йовхонна сатесна. Гичикх, шен йиша а, ваша а марадоьлли-на, и шиь шелдаларна кхоьруш, шен дегІан йовхо цаьршинна яла гІертара. Амма шелонна бегабора уьш.

Цунна шен лазийна ког гІорийча санна хетара цу буьйсанна. Шен боцуш санна, текхабора цо иза Іуьйранна. ТІе гата тоьхна а, тохаза а яккхий машенаш яькхира, схьагулдина адам дІадига. Оцу машенаш тІе а ховшийна Хасув - юьрта цІерпошта тІе бигира. Кира дІасакхоьхьучу вагонаш чу бехира хІорш, бежанаш санна, гІелвеллачунна тоха а тухуш. Гичикхна баккхийчара олу назманаш хезара. ХІокхуьнан марахь наб хьашаелира йишина. Йилхина а, шелъелла а гІельеллера и. Корах чухьоькхучу маханна шен букь духьал а берзийна, хиьна вара иза, йиша ларъеш. Іеламсолта а Іара Іадийна, шен вешех а, йишех а ша къастарна кхоьруш. Иштта къиза дІакхечира хІорш Куршабски районера Ташкамар цІе йолчу метте. Цига хІорш дІакхьачначул тІаьхьа Іан меттиг а хилира. Гичикх а, Іеламсолта а гІишлоечу балха вахара. Амма Гичикхан ког чІогІа лазабаьллера. Дагар а хьаладаьллера. Куршабски районера больнице вигира Гичикх Іеламсолтас. Дагар чІогІа хьаладаьллера. ХІокхуьнан коге а хьаьжна, коьртачу лобро, кхуьнан вешега, юьстах а ваьккхина, «иза дІавига, шен цунна дан хІумма а дац, ког бахкабелла, и лиьр ву», – элира.

Іеламсолта чІогІа холчаваьллера. ТІе шийла хІуманаш а йохкуш, жимма дагар охьа а далийтина, Гичикх а валош, цуьнан ваша цІа веара. Вешига хІун аьлла хиира цунна. Шен лазарш лечкъо иза гІерташ цул тІаьхьа, цхьа кІира а дІаделира. Ойла йора цо: «Со дІакхалхахь, сан вашас а, йишас а хІун дийр ду-те? – бохуш. Царах ечу ойланаша хьийзавора Гичикх. Валарна ца кхоьрура, кхоьрура шен йиша а, ваша а шаьш дисарна. Юха ойла йора: «Со валарх, Дала буьтур бац уьш цхьалха», – бохуш. Шен дас олуш дагадогІура цунна: «Дала цхьа Іу воцуш вуьтур ма вац шен цхьа а лай».

Амма, дІа а вижина, вала хала дара цунна. Жима вара. Дог болатан дара, са чехка дара. Лазарна садетта а хала дара. Гичикх балха а ца вахалора. Вашас яьккхинарг бен яа йоцуш Іара хІорш. Цхьана дийнахь, Іеламсолта балха ваха араваьлча, Гичикха цуьнга элира:

– Іеламсолта, со тахана жимма дика ву. Хьо цІа вогІуш, суна, цхьацца гІуллакх дийр дара аса, жІов, урс, херх а, хьайга ялург балха тІера яхьа суна. ЧІогІа са а хьийза сан, хІумма а ца деш Іалац со.

– Гичикх, дера йохьур ю, – элира Іеламсолтас, шен ваша товелла ваьлла моьттуш, казахетта.

Де дIаделира, хIара лазарша хьийзош, шеца йолчу йишина шегара хьал хаарна кхоьруш, садетта гIерташ. Иеламсолтас ша еана жIов а, цхьа доккхо урс а деана, схьаделира вешига.

– Херх бохьийла ца хилира сан, балха тIехь оьшуш хиларна. ХIара урс а, жIов а еа ас, Гичикх, – аьлла, уьш дIаелира цо вешига.

Цу буйсана Гичикх дIа ца вижира. Набаро шен ваша а, йиша а дIатедича, шегарчу доккхачу уьрса тIе жIов етгаш, херхана санна цергаш а йохуш, то-дира цо иза. ТIаккха дIалачкьийра.

ХIорш бехачу цIенна генабоццуш Iаш цхьа гIиргIизой бара. Сих сиха церан нана йогIура кхарна шура йохьуш. Гичикхан йиша хьобстуш а Iара, шайн бераш долчу а юьгура иза. Шен ваша балха а вахийтина, жимахйолу йиша, берашца ловза гIо аьлла, дIа а хьажийна, Гичикх ша висира. Пеша тIе а диллина, цIе санна дохдира цо даьтта. ТIаккха, шен чIогIа лозуш болу ког дIа а бихкина, хьоркане кхаччалц дIахадийра цо шегарчу уьрсах бинчу херхаца. Ког башха лаза ца бира цуьнан.

И хадийначул тIаьхьа, кхехкаш долчу даьттана чу а биллина, дIабихкира цо, тIаккха и урс а, жIов а, массо а хIума дIа а якккхина, шен метта а ваьлла, дIавижира Гичикх. Цхьана юкьана шен дог маллуш санна хетара цунна. Шен коьрта тIе шийлачу хи чу Юьттина цхьа тIелхиг йиллина, дIатевжира Гичикх.

Амма цул тIаьхьа чIогIа наб кхийтира цунна. Кхо де-буйса елира цо наб еш. ЦIа веанчу вешига и сама ца ваккхалора. Цо динарг инзаре тамашена хIума хийтира цунна. Лобраш а балийра. Лобраша милици ялийра, цунна бехке Иеламсолта хеташ. Гичикха милицига хилларг ма-дарра дIадийцира. Йишига а дира цхьацца хаттарш. Иеламсолта бехке воций хиьча, хьалхо кхуьнга хIара лийр ву аьлла лор веара, ша хьо дарба а ца деш, витарх Iедале ма дийцахьара аьлла.

Лаахь – болх а, дезахь – хIора баттахь ахча а лур дара бохуш, кхеравелла вара иза. Гичикха, шена болх ло, ахча ца оьшу шена аьлла, дIавахийтира лор. Цул тIаьхьа цхьана складехь хехочун болх хилира цунна. ДIаоьхура денош. Гичикхна евзира Зараь цIе йолуш йоI. Даймахка цIа дахкале ялийра цо иза. Могашалла дика яцара цуьнан, амма Гичикха дIа ца теттира иза. Могашалла дика йоций хиьча, хьалха санна, дукхаезара цунна Зараь. Кьо-нахчун дог дара цуьнан кийрахь.

Цул тIаьхьа когийн пIелгаш лазабевлира Гичикхан. ЧIогIа кхеравелира иза, и бисина ког а ша дIабаккха беа-те аьлла. Дукха ца лазийтира цо уьш. Цхьана дийнахь цу коган пIелгаш дIадехира Гичикха. ЦIаза - пIелг дIабоккхуш, чIогIа лазийра иза. Цул тIаьхьа дукха ца лезира, чов чIогIа сиха йоьрзура цуьнан. ДегIастана цIа дан бакьо а елла, адам Нохчийчу цIа дирзира. Гичикх а веара шен доьзалца цIа. Цуьнан йиша, цIа лаьцна, араелира. Иеламсолта а юьстахвелира, хIусам нана а ялийна. Гичикхан ши кIант вара. Лобраша лийр ву аьлла Гичикх, шен махках а ваьккхина,

Дала шолгIа дахар а делла, шен ДегIаста юхавалийра. Довзал а белира. Ма кьинхетаме ву Дела вайца! Дахарехь мел хала хан а, кьиза а хан тIехIоттарх, цхьалха ца дуйтуш, вайца ву-кха и Дела! Берийн бераш а гучудевлира. Гичикхан хIусамнана, шайн нана, дIакхелхича ша ца висийта, кIанта шен кIант Адам витира цуьнца. Адам, массо а гIуллакх деш, шен дедеца чIогIа самукьадолуш Iара. Довзал чIогIа дукха безаш кхиййра цо. Шен да а, нана а хьалххе дIакхелхина дела, шен доьзалан Iуналла чIогIа дора Гичикха. Адам Гапуран воккхаволу кIант вара.

Ша цIа веана дикка хан елахь а, хIора а Iуьйранна, ца Iебаш, чууьйзура цо шен хьомечу мехкан хIаваь. И шатайпа хетара цунна. Цхьана Iуьйранна, хIара уьйтIахь динчу дечиган гIант тIе хиьна Iаш, ведда тIевеара Адам.

– Дада, вайшиь тахана мангал хьакха гIур вуй? – аьлла, хаттар а деш.

– Дера гIур ву, вайшиннан нуьйжа а, мангал а, цхьацца хIума схьа а эцна, – элира цо шен кIентакIанте, велавелла, ша хиьначуьра хьала а гIоттуш.

Адамна чIогIа хазахетара шен дедеца муьлхха а гIуллакх деш. Шен дегIа тIерачу моьнех инзаре дийцар хуьлура денде шен кIентакIанте дийца. Турпал хетара цунна Гичикх. И ван а вара турпал. Массара лорура иза. Муьлхха а Iедал тIедеьча а, цуьнга ларам боккха бара. ХIара шиь уьйтIахь Iаш, кхьарга веанчу лулахочо элира:

– Себаран кIанта зуда ялийна, Гичикх. Цига вахана-ван везара вайшиь.

– Вай, гIур ву дера! Со-м мангал хьакха ваха дагахь вара. Суна хууш а дацара и, хIинца ахь ца аьлলেখь.

– Адам, дIакечло, вайшиь тойне гIур ву, цул тIаьхьа мангал хьакха а гIур ву, – элира дендас кIанте.

Гичикх а, Адам а кечвелира. Говр а кечйира. ДIасаволуш шен говрахь бен ца вьодура иза. Жимчохь дуййна говраш хазахеташ, цаьрца гергарло чIогIа дара цуьнан. Шен дейтта шо долчу хенахь санна, вайн, махо хьала-айвича санна, шен говра хиира Гичикх. Цуьнга хьобьжучу Адама ойла йира: «Сан денда ван а ма ву турпал, шераш дIаэхарх, халонаш тIехIиттарх, дегI гIел ца дели, доьналла дIа ца дели, лечу цамгаро эша а ца вин, Делах тешар чIагIдели» – аьлла.

Жимачу Адама массо а хIума хоьтттура. Ша мел лайнарг а, мел хьегнарг а цуьнга дийцинера Гичикха. Шен денда санна хила лаьара кIантана. Амма, са чIогIа хиларх, дегI турпал хиларх, доьналла дIацадаларх, цхьана дийнахь, дахарехь кьизаллаш дукха лайна дог, кIадлой, саца гIерта. Детгалой, детгалой, эккха санна, садаIа охьадожа ма лаьа цунна. Къар ца луш, вай дахарехь некъаш дарх, дог, кIадлой, дужу, тIаьхьхьара доIу са чу а ца озалуш.

Иштта де тIехIобьтира Гичикхна а. Болатан дог кIадделла хетара цунна. Амма цунна а дара шен бахьана. Шен сил дукхаезаш йолу йиша дIакхелхича, охьахиира, ша хIинццалц Iаба ца Iебаш чуййзина хIаваь кхин чуоза даго ца вуьтуш санна хетта. Воккхаволчу кIанта, Гапура, Ножин-Юьртара больнице вигира шен да. Льбраша, хIара мила ву хиьча, турпал Гичикх чIогIа

лерина хьовсуш, тҀейцира. Цу дийнахь цхьана гҀуллакхе араваьлла кҀант медйишига чукхайкхитира цо. ГҀапур сихха шен дена тҀехЮьттира.

– Дада, хьуна хҀумма-м ца лаба? Со, цхьа гҀуллакх а хилла, араваьллера, –олуш.

– Охьахаахьа, ГҀапур, суна улле, – элира дас, ша вижина ГҀуьллучу маьнги йисте, хьажочу пҀелга тҀехь цхьогало катобхна моьнаш долу доккха куьг охьа а дуьллуш. КҀантана цуьнан бҀаьргаш цхьа гҀийло хийтира. Дог тохаделира ГҀапуран, и хҀун ала воллу хиьча санна.

– Сан кҀант, мотор соцуш бу хьуна, – забар йича санна, велавелира, берийн санна йолчу цергаш тҀера кҀайделла балдаш девдира. Гичикхин цергаш шозза хаьрцинера. Кхузткье ворхҀ шо кхочуш а шурула кҀайн, ло санна, яра цуьнан цергаш. Юьхь хебаршка яхана а яцара. Цо лайначу халонашка хьаьжча, гҀайгҀа а яцара юьхь тҀехь.

КҀентан бҀаьргаш охьа тҀадам бедира. Боккха тҀадам. Дех кьастаран кьахьонах кхеравелла, белира цуьнан бҀаьргаш иза. Шен дерриге дахар цу тҀадам чохь шена гуш санна, хийтира Гичикхина.

Хийрачу махкахь халонаш эшийна, Даймахка а вирзина, доьзалш а кхийна, массо а адамо лоруш, турпал а хилла, кҀентан довха куьг лаьцна, ваха ма-веззара дҀаваха цунна тахана хала дацара. ГҀапурна хала дара дех кьаста.

– Нах ма бийлабелахь, ГҀапур, хьо сан кҀант ву хьуна! – элира дас.

Цо иштта аларх кхийтира ГҀапур. Боккха кьурд бира ГҀапур, шегахь болчу балина мохь ала йиш цахиларна. Цул тҀаьхьа ши сахьт а долале, болатан дог а сецира. Турпалчу дегҀо дитира Дала дитийта кхоьллина дуьне. Шен денда шеца даима а хир ву моьттура Адамна. Моьттура, цуьнга дахарх хетта шен дуккха а хан ю.

Жоп доцуш дуккха а хаттарш дисний хиира цунна, дуьне а даьсса хийтира, шен турпал, болатан дог долу денда уллехь ца карийча.

Вайна хҀоранна а Дала некь белла, и хҀора а некь, чаккхе йолуш а белла. Амма вайна юкьахь даима а хуьлу турпал кьонахий, болатан дегнаш а долуш, тҀехҀиттина халонаш а ловш, адамийн ларам а болуш, Далла безаш. ТҀаьхьарчу тҀаьхьенна церан кьонахалла йиц а ца луш, цара лелийнахух, лайначух массо а адам цецдолуш. Царах вара Гичикх а ...

Яздархочо – яздархочух

КАГЕРМАНОВ Докка

**Мамакаев Мохьмадах
дагалецамаш**

Харцоно гелвина, гелонан гайгано дуккха а зийна вара Мамакаев Мохьмад, къабсттина Нохч-Галгайн республикин прокурор ша волчу хенахь. Харцонах бакъо еш, бакъонах харцо еш, Советийн I едал чIагIлуш латтар гуш вара прокурор. Чекистийн къизаллин бала ловш дара вайнехан халкъ. Бехк-гуьнахь доцу маьрша нах, харцIераш кхуллуш, лъоцура. Соьлжа-Галин набахтеш юзуш лаьттара, кхузарнаш хьовха, Дона-Герачу-Ростован набах-

тешка да а хьийсош, цигарчу жьожхатешкахь Iазап дора вайнахана.

ХIетахь, Дела воцчу охIано бале лецначу тутмакхех цхьамма яккхинчу гайгIанечу назманан мукьам бара цхьанхьара, набахтин буто пенашна юккъера, борзанан неIаршна гIехьара, чекистийн-чалтачийн бертаза арабуьйлуш:

Мел йогIу суьйренаш тхан дуьхьа йоблхийла,
ЙогIучу Iуьйранна тхо Деле доьхийла,
Ва беа безамаш тхан къина боьлхийла,
Делан кхиэл хилла-те, хIай динан вежарий?..

Мамакаев Мохьмад – прокурор Соьлжа-Галин набахтешкахула, шен даржан бакъонца волавелира харцой, бакъой къасто, бехк-гуьнахь доцуш лецна нах маьршабаха. ХIокхо хIора тутмакхе хоттура:

– Хьо хIун бехк болуш лаьцна?

Тутмакхо, шалхо-шеко йоцуш, жоп лора:

– Далла а, нахана а хьалха соьгара даьлла бехкаме а, зуламе а цхьа а тайпа хIума ма дацара, хIетта...

Де доьхна Iаьржачу халано хьовзийнчохь,
Мацалло бIарздина, гIелонна кIелдуьсчохь,
Бохамна, харцонна юьхь-дуьхьал хIуьттучохь
Собарах, стогаллех ма довла, боху цо...

(М.М.).

Мохьмад юристийн хорманца, петлицашца, кечвелла вахана вацара набахтешкахула, камершна чухула лелаш, тутмакхашкара цо хаттаршца латкъамаш оьцуш, талламаш бечу хенахь. Набахтийн чалтачаш цецбовлура республикин прокурор хиларан тоьшалла Мамакаев Мохьмада шена тГерачу тужуркин кисанара хьаладаьккхина, дГагайтича.

Ша биначу талламехь, бехк цахилар чГагдина, дуккха а нах набахтешкара арахецийтира Мохьмада. Мохьмадна хаьара ша дийриг хГун ду. Москван-Кремлан коьртачу хьакимаша, чохьярчу ГГуллакхийн комиссариатан баьччанашна товр доцийла, прокуроран даржах ша вохор вуйла а, вохийна а ца вуьтуш, уггаре а ирча це «халкъан мостагГ» це туьллур юйла а хаьара. Амма Мамакаев Мохьмадна ца лаьара бехк боцуш лаьцна, набахтийн Газап ловш вайнехан цхьа стаг а волуш, ког хецна дГавижа. Лакхарчу даржах Геха а велла, Делан а, нехан а къа шех хьарчаран дагахьбаламан эхь-бехко ша вагавар ловрдолуш къонах вацара иза – прокурор.

Мохьмадан даго хьохург, гГайгГано туьдург, декхаделла гГан санна, хьалха хГьоттира цунна. «Соблжа-ГГалин набахтешкара берриге а тутмакхаш арахецна ваьлла Мамакаев!» – аьлла, Москвага диначу арзана орца кхечира Соблжа-ГГалин прокуратуре.

Москван векалан а, Нохч-ГГалгГайн АССР-н прокуроран Мохьмадан а шога къамел хилира:

– Прокурор, Мамакаев, – элира хьешо-векало, – дукха лоций-техьа ахь хьайна тГе?

– Сайн бакьонехь долчул сов хГумма а ца лоцу ас сайна тГе, – майрра жоп делира Мохьмада.

Дол-долуш къамел девне делира, долалучу юьххехь дуйна а ира доладелла долу. Мохьмада Москван векална, шен кабинета чохь, стоьл тГехь лаьтта шекъанан гГирс тГеластийра. Цунна, иза дГатаГа кхиар бахъанехь, шекъанан тГадамаш бен ца кхеташ, дисира... Мохьмадан къонахаллина, бакьонна дуьхьал берш, советски чекисташ, дукха хиларе терра, цара харцтолам баьккхира. Мохьмад даржера вохийра. Халкъан мостагГчун це а кхоьल्लीна, советски ГУЛАГ-н политически тутмакхашна юккъе язвира Мамакаев Мохьмад.

Лагерехь хан яьккхира Мохьмада. Ша а санна, халкъан мостагГчун це кхоьल्लीна, политически статьяца ГУЛАГ-ехь хан яьккхина шен йишин кГенташна: Алиев Султанний, Дадашна тГе воьссина волчу Вахаев Хасина тГе кхечира Мохьмад, лагерара мукъаваьлча.

Мохьмад а, Хаси а Казахстанера Даймахка цГа веара, Советски Гедалан тайп-тайпанчу даржашкахь белхаш а бира цара...

Мамакаев Мохьмад шен а, шен халкъан а бакьо меттахГоттийначул тГабьярчу 1960-чу шерашкахь «Орга» альманахан редактор вара, оцу журналан редакци Нохч-ГГалгГайн историн, меттан, литературин Илманан-талламан институт йолчу овкъаран басахьчу гГишлонан тхов кГелахь яра. Дагадеанчуьра аьлча, 1936-чу шарахь, шен 26 шо бен доьчу къоналлекхь оцу институтан куьйгалхо хилла а вара Мамакаев Мохьмад.

«Ленинан некъ» газетан редакци паччахъан заманахъ цѣяххана вевзаш совдегар хилла волчу Мерзоев Абубакаран долахъ, советски Іедал тІедале хьалхарчу хенахъ, лаьттинчу исбаьхьачу цѣношна чохъ яра, лакхарчу гІат тІехъ. Геналлий, гергаллий лерича, вовшашна юккъехъ гІехъба некъ бан дезаш яра и ши орган. Цуьнга хьаьжна доцуш, вовшашца йолу юкьаметтигаш, телефонехула хилла ца Іаш, вовшашка хьошалгІа дахарца лар а йора журналисташий, яздархоший, Іилманчаший. Журналан редакторан Мамакаев Мохьмадан, газетан редакторан Габисов Бийсолтин барт бара газете авторша йохкуьйтуш йолчу исбаьхьаллин произведенешка Мохьмада Ёаьргтухур болуш, маххадор болуш, рецензин кепара.

Оцу Іалашонца «Ленинан некъ» газетан секретариате веана вара Мохьмад цхьана дийнахъ. Мохьмад а, жопаллин секретарь Бердукаев Сайд-Эми а, цуьнан гІоьнча волу со а авторийн байташ йоьшуш, царах ала дерг Мохьмада олуш, тхо Іачу хенахъ секретариата чу велира газетан фотокорреспондент Юнцевич Владимир Иванович, редакторан заданица воьдуш ву ша, шуна хІумма а оьшур дуй шегара, аьлла хатта веана волу. Сайд-Эмиций, соьций Мамакаев Мохьмад гича, сихха шен белшах тесна фотоаппарат охьайоккхуш, тхуна тІе а ерзийна, цо тхо кхааннан суртдаьккхира. И сурт, Мохьмадан ларам бахьанехъ, юха а, юха а зорбане дохуш, дехаш ду иза дуьненчуьра дІаваьлачул тІаьхьа а, боккха безам а, иэс а цуьнца хилар халкъана а, тІаьхьарчу тІаьхьенна а хайитаран тоьшалла санна.

Авторийн кхоллараллашка Мохьмад хьаьжна а, ешна а велира. Редакцера ша дІаваха гІаттале хьалха соьга элира цо:

– Докка, хьан да Кагерманов Денисолта веара суна тІе «Орга» журналан редакце, шегяхъ хІетта Москвахъ оьрсийн маттахъ зорбане яьлла сан «И камни говорят» сборник а йолуш. Цо суна дийцира: 1919-чу шарахъ Гизларехъ Деникинан эскарера, шайн лаамехъ, дІабахаран бехкана аренан тІеман суюдо тоьпаш тоха кхиэл йина, вийначу 86 нохчех ца вуьйш ваьлларг ша а, кхин цхьаь а хилар. Ас Денисолтина дош делла, цо сайна дийцинарг ма-дарра, дерригенах яздийр ду, аьлла. Дала мукьалахъ, Ёаьста хьуьнан хотехъ нитташ бевлча, туьханца хьакхийна уьш а бууш, охьахуур ву вай кхоь. Дийца дуккха а долуш хилла хьан да...

ХІаь, вай ойланан хьесапаш до дахаран, Дала Шен кхиэলেখъ нийсадерг хьалхадоккху вайн лаамел, моттарел, хетарел. Кханене майрра хьовсархьама, вайна оьшуш ду вешан дІадаханчуьнга духахьовсар. Муьлхха а керланиг дІадаханчун буха тІехъ кхуьуш хилар дагахъ латторца, вай декхарийлахъ ду вешан хиндолчунна юкьадаханчун сийлахъ ламасташ а, карарчу хенан башха гІуллакхаш а дало. Халкъ декхарийлахъ ду стогаллин, шашена долчу диканех вухакхетаран-вухаваларан, дегнийн дикаллин а, лаккхарчу патриотизман весеташ Іалашдан – генарчу дайн весеташ сийлаллица иллешкахъ а, дийцаршкахъ а хесточеран, халкъан хьал-де тодаран оьздангаллин хІолламашна юкьахъ шайн сий айдинчеран васташ Іалашдан...

И дешнаш тІаьхьара аьлла хиллера Мамакаев Мохьмада. Хьуьнан хо-

техь, хаза декачу олхазарийн эшаршка ла а дугуш, охьахаар доьгна ца хиллера тхуна. Гуьйранна тарамвай тЕхь балха вьдуш волчу суна хьалхарчу гантахь Iаш волчу оьрсичо деша дIасадаржийнчу «Грозненский рабочий» газета тЕхь болчу Iаьржачу кадамах бIаьргкхийтира сан, Мамакаев Мохьмадах беш кадам бара иза, Нохч-ПалгIайн АССР-н Iедалан лакхарчу куьйгалхоша.

Сан бергаза багара узар болуш хезна, оьрси, цецволуш, вухахьаьжира соьга. Хаьттира цо:

– Мамакаев Мохьмад гергара вара хьан?

– Вара, – элира ас, – хIун бен ду, цIеначу цIийн дайн, вежарийн, йижарийн гергарло а я Мамакаев Мохьмадан кьонахаллий, доьналлий дезадаларо сан даг чохь марзонца латтош долу деган гергарло а?

Кьонах-патриот, кьонах-поэт, кьонах-интеллигент – дерриге а шен халкьан а ву гергара а, хьоме а. Цо соьга ма-аллара, шел хьалхарчу, дIабевллачу дайшна, кьонахашна тIедоьгна дара Мохьмада аьлла весеташ. Ткьа иза Бакьдуьнена дIавирзича, иза шел хьалхачеран охIланехь ву.

Делахь-хIета, церан массеран а – мах а, сий а долчеран – дагахь латтор тахана дуьненчохь хан йоккхуш долчу нохчийн халкьана тЕхь а ду.

Дала гечдойла царна – хьалха дIабахана хиллачу вайн генарчу а, тIаьхьа царна тIебаханчу вайн гергарчу а массарна! Амин!

Юбилей

Гуртуев Салихан – 80 шо

ХЮкху шарахь хЮтосург (май) беттан 28-чу дийнахь 80 шо кхаьчна балкхаройн халкъан поэтан, гочдархочун Гуртуев Салихан. Тахана Кавказан яздархойн клубан сийлахь президент волчу цуьнан цIе дика евза шен цIахь а, луларчу мехкашкахь а, дозанал арахьа а.

Нальчикна юххерчу Белая Речка олучу юьртахь 1938-шарахь вина ву Гуртуев Салих. Хьалакхиар а, школа чекхьяккхар а аренца нисделла цуьнан – Сталинан Иедало балкхаройн къам, вайн къам а санна, махках даьккхина, Юккьерчу Азехь бала теххначу хенахь. Винчу мехкан а, къоман а бакъонаш меттахИтгийча, ГЕбартойн-Балкхаройн университет чекхьяккхина, тайп-тайпанчу даржашкахь белхаш а бина цо.

Гуртуев Салихан 30-х книга араяьлла, царах дукхах ерш поэзин жанрехь а йолуш. Цуьнан кхоллараллехь йоккха меттиг дIалоцу кхечу меттанашкара шен, балкхаройн, матте цо яьхначу говзарша. И бахьанехь а бу балкхаройн гочийнчу литературина юкьахь Пушкин, Лермонтов, Мицкевич, Шиллер, Карим, Айтматов, Маяковский, Есенин, Тихонов, Евтушенко, Рубцов, ткъа иштта Кавказерчу а, Россин дозанал арахьарчу а къаьмнийн литературийн дуккха а векалш. Гуртуевс гочбинчу бакхийчу белхех бу Руставели Шотан «ЦЮькьалоьман цЮкалахь турпал» а, Пушкинан «Евгений Онегин» а. Гуртуевн шен стихаш а гочийна кхечу меттанашка, масала: белорусийн, венгрийн, гуьржийн, гИргIазойн, нохчийн, оьрсийн, полякийн, сербийн, туркойн, туркменийн меттанашка.

«Дружба народов» журналo 2008-чу шарахь вайн республикехь вовшахтоьхначу Кавказан яздархойн кхеташонехь жигара дакьалоцуш а вара Гуртуев. Цигахь юкьадаккхарца кхоьллинчу Кавказан яздархойн клубан президент а лаьттира иза иттех шарахь. Клубан болх бахьанехь Кавказерчу хьовха, кхечу мехкашкарчу а яздархошца керла уьйраш йозаелира яздархойн. И уьйраш вовшийн гочдаршка а йирзира, вовшийн зорбанебахаршка а йирзира. Литературехь хьанал къахьегарна, литературашна а, къаьмнашна а юкьара уьйраш чIагIьярна дуккха а совгIаташ дина Гуртуев Салихна. Царах ду, масала: ГЕбартойн-Балкхаройн Республикин халкъан поэт, Кхарачайн-Чергазийн Республикин халкъан поэт, ГЕбартойн-Балкхаройн Республикин культурин сийлахь белхахо, Тбилиси-Галин сийлахь вахархо.

Гуртуев Салиха балкхаройн матте динчу гочдаршна юкьахь нохчийн литературе гочдарш а ду – стохка Айдамиров Абузаран цIарахчу Нохчийн Республикин къоман библиотекехь цо ша йовзийтинчу книги юкьахь бу: Мамакаев Мохьмад, Мамакаев Иарби, Ахматова Раиса, Ахмадов Муса, Бексултанов Муса, Минкайлов Эльбрус, Нохчиева Марьям, Мусаев Зелিমхан, Мусаев Сулиман, Абдулаев Леча, Довлеткирева Лидия, Цуруев Шарип, Ахматукаев Адам, Талхигова Роза, Межиева Роза.

Лакхахь ма-хьахадарра, Гуртуев Салихан говзарш нохчийн матте а яьхна. Цуруев Шарипа гочийна «Хьалхара нохчийн тIом» боху цуьнан поэма араелира вайн зорбанехь дукха хан йоцуш. Ткъа тахана, Гуртуев Салих винчу денца декьал а веш, оха йовзуйту поэто, гочдархочо Ахматукаев Адама гочийна цуьнан цьхайолу стихаш.

Гочдарш

ГУРТУЕВ Салих
(Балкхаройчов)

1944 шеран 8 март

Ийдан дийнахъ чевне буьйлу бохам...
Кхагардоьлла балане дуьне а.
Лаьттан юьхъ тIе жимма серло тоха,
Лай кIелара, денлой, гIотту зезаг.

Ийдан дийнахъ чевнаш юхъхьяюьйлу...
КIур ца гIоттуш, кьорьеллера керташ.
Бажа санна, мархаш а цу дийнахъ
Яьржинера, йоьхна дIасакъехкаш.

Дегнаш хьега девлча ирсан чомах,
БогIург уггар лазаме бу бохам,
Олхазарна – иза долуш тIомахъ –
Тоьхча санна, бала тIаьхьабогIуш.

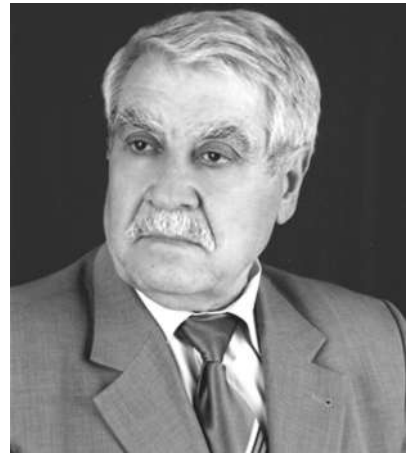
Щерадаьхна Iаьржа де тхан нанойн
Кийра дижна, хьу дIайоьрзур йоцуш,
Винчу махках къаста елла хан а
Хадам бина яра – сихха, йоца.

Бехке дира вай, цахиларх бехке,
Iалам делхош, зуда санна, атта.
ХIетахъ дуьйна, лазар хулий мехкан,
ДогIу – Ийдан – борхIалгIа де мартан.

* * *

Хуьлуш лаьттарг хIун ду техьа?!
Ва сан дитт, хьан гIаша лекхна
Аьхна эшарш, евлла ехьа,
Шабарш хаьлла, дIа ма лекъна?..

Хьуна йочанах тIекхала-кх,
Хьовза-кх гонах механ хIонах, –
Орам ларбанбелчахьана,
Доккхуш хеталуш хьо волах.

Саьнгар

ГIебартойн-Балкхаройчов...
42-гIа.
Лам бегош, тIегIергIа
МостагIийн гIовгIа.

Божарий,
Берриш а тIам тIе дIабахна,
Экханах саьхьарчу
Цуьнан дукъ ловш бу.
Пхьоьханийн майданаш яьсса го тахна,
Некьаш а, цанашлахъ дисина, довш ду.

Тхо-м цунах кхеттал а дац,
Тоьуш – хилча
Уггаре Iаьржачу баьпкан цхьа юьхк, я
Ловза – ма-луьу –
тхаьш эвлйистехъ дитча,
БIаьрг стигла хьежабеш –
Цкъа маьлхан юьхъ ган...

Юьртахойн дегнаш ду гIайгIанах тенза,
Зударийн духарш ду – ч
оьх, араьх, кетIаьхь.

Дерзо-дан несаршна ца дисна дезарш,
Дехкий а даьсачу сайрех ца лета.

Махкара жил-Талам йовхонах хердан
Гуьйрено мох-дорцан шок-моха ялош,
Немдой тегьортира Нальчикна гергта –
Цунна тегь Иоврашха карчо цегь-алу...

Йишйохна, ца кхеташ,
Хьавзира кьаной...
Гегбаргой, балкхарой
Гевтира цхьаьна...

Ерриг а юрт
Араелира тлаккха –
Зударий, бераш а,
Къанбелла нах а.

Белашца – буйнахь,
Ткъа гихь – бераш дохкуш.
Некъ боьхкуш немцошна,
Саьнгар ю охкуш.

Латта хир танкашна
Дуьхьало. Хи а. –
Уьш буха яхарг,
Тегь орца ма кхиарг...

Маржа, тхан дин-береш –
Муьлхачу цегьгахь?
Оьшура-кх орца шун –
Генан кхиэл ерг а!..

Цегь герга гегьтара,
Анайист йоккхуш.
Нах а ма боькура
Охкуш, ва охкуш...

Саьнгар чохь боьку уьш,
лаьттах дгьайна,
Сихбелла боькура, шашь довлуш хетта.
Цаьххьана мостаггьин сур,
могьа бинна,
Схьагучудаьлла
Ца лардинччу меттехь...

Саьнгар чохь хиллачех цхьа а, кьахетта,
Мостаггьо витна вац – воккха я жима.
Ялх бегь са

Дийна дгьадоьллина лаьттах...
Иштта сурт цкъа а
Кху лаьттахь ца гина...

Шаьлттанан юьхьигах сан даг чу дижна
Дийна со висна и де –
Хгьетахьлера...
Цу дийнахь саьнгар чохь ма дукха дисна
Деашерера сан нийсара бераш...

* * *

Мох тгьаьхьакхий-кха суна,
Юккье а балале некъ.
Дуьхьала Гуьллу и гу а –
Тап и шгьа лилхина негь.

Хьомечун баьргаш – ши марха...
Тегьгалдахь – дгьаоьцур хье...
Дгьо беттан тгьамбоцу марс а
Кхозуш бу, базбелла тегь...

Бералла

Батта кгьел Гуьллучу Индаггьах тарлуш,
Бералла схьадуьхьалхГуьтту –
Долчух и, тгьамо шен сов кьиза лар хьуш,
Кгьоргта хьулдинчуьра ггуьттуш.

Тгом суна-сайнна-м кхин зене ца баьлла –
Човхийна, чов яр бен синна...
Да тгьеман арара ара ца ваьлла-кх,
Нана тхо деанца йисна-кх.

Баьрг-тгьуьна хьобжу со ловзаре берийн –
Бераллехь сайна ца гинчу...
Цу шерийн эшамех чекхваьлла дела,
Веца со доггьена, доггьеда хгьинца.

Стов-диттан глан. 1944

Дорца кӀел яхначу буса цкъа диттана глан го:
Стом цуьнан боьлхуш бу, Ийдалуш тӀадамех цӀийн.
ШӀа хила хьаьхначу бохамна ирча кхаь санна,
Лайн цӀен хӀур мох-дарцо хӀаваэ уьйуш а гин.

Муха и тида ткъа: хьийзаш бу цӀечу лайн бода –
Дахарна даьссачу лаьтта тӀехь ов детта чов?
Юххе стаг гӀортахь я ларамза цунна тӀеводахь,
Гур дара, цӀаьххьана тӀепаза иза дӀавовш.

Къеначу диттана хьегӀара шеконийн бала:
Шен бу-те лаьттара массо а къа летта бехк?
Стом шен ца кхийна-те беркате мутт озна бала?
Шо-шаре заза а айп долуш даьхна ду-те?

Лай тӀе цу стоьмех схьаӀийдалун цӀий а-те – хьенан?
Безамца синтар дӀадоьгӀначун-м дац-техьа и?
Стов-дитт къандаллалц кхийначу адамо шена
Бала тӀебалабан кхийна хилла-те и?

Диттан синпхенаш чохь, лах-лахлуш, хин болар
гӀелло.
Диттана гӀенах ша дакъалуш, кхачалуш го.
...Март беттан буйсанна, аз доцуш, юрт а къарьелла.
Толамал шо хьалха.
Балкхарой бохийна мохк.

* * *

Шекар суна дуьра хета хӀинца,
Татол тарло бух-кӀоргачу хих.
Беттасих а буса бос ца бисна,
Тем а байна сан – Юьйренан тхих.

Безам! Хьуна юххехь ца тов Харцо!
Эшо иза ницкъе барий хьо-м.
Амма стенгахь – бутт а теш хиларца –
Хьаьстинарш ахь, къаьстинарш а хьох?

Къиза-м ду и – къаьхьа хилар бакьдерг,
Дахар чолхе до цо кхин а тӀе.
ХӀетте вайна товш а дац, и цхьаь бен,
Ирс а лобхуш дац вай – цуьнца бен.

ДӀасакъастар, тӀаккха Вовшахкхетар –
Беттан чиркхан ший а агӀо еца.

Гочийнарг – Ахматукаев Адам

Публицистика

СУМБУЛАТОВ Дени

Замано хийцина амалш

Роҕера статья араяылча, хаамийн ҕирсашна тҕехь тергам латточу министерствон векалш боҕура редакце. Цара дехха кьамелаш дора юкьараллин-политически хьолах, спецслужбех, Нохчийчуьра хьал карзахдаьккхинарш и спецслужбаш хиларх. «Шу хьанал-хьарам хьехош, законаш, низам дуьйцуш, халкь карзахдоккхуш ду. Шуна ца хаьа, тахана хьехархошна алапа дала Иедалан аьтто цахилар? Стенна юьйцу аша юккьехула школаш, газеташ, журналаш? Стенна хьехадо пенсеш?» - хаттарш а хИттадой, «кхерамаш» туьйсий, шашь резадаций а хоуьйтий, дIабобьлхура Иедалан векалш. Уьш резабара оха бечу балхана, делахь а шашь Иедалан цIарах даьхкина хиларна, шайн декхарш кхочушдо мотгийта дезаш бара. Тхуна санна, царна а ма гора Нохчийчуьра хьал. Цьхьадерг, Иедалехь хиларна, тхуначул а дика гуш бара уьш. Цьха а хIума дацара кьоман кхетам хьалабаккха деш. Мелхо а тIе, хьалха хилла школаш йохош яра, цьхаерш дIакьовлуш яра. Беттанашкахь, шерашкахь алапа ца делла хьехархой, кхин дан амал а ца хилла, школашкара дIабевллера. Нохчийн кьомана «пачхьалкх дIахIоттораш» тидаме эца а, ладогIа а дагахь бацара Абузара шайга бохучуьнга: «Муьлхха а цивилизованни кьам, пачхьалкх беа бIогIам тIехь лаьтта – дешарна, могашаллина, культурина, экономика а. Царех коьртаниг – дешар, Иилма ду. Дешаро, Иилмано кьоман хьекьал, кхетам кIаргбо, шорбо, кьомо эзарнаш шерашкахь кхоьल्लीна, гулдина диканиг, пайдениг, оьзданиг, хазаниг, Иилма, истори, мотт, культура, говзаллаш тIабьхарчу тIабьхьенашка дIалуш, ларйо, кхин тIе а кхияйо, дуьне довзуйту, дахарна Iамадо. Вайн кьомана тахана а, кхана а, гуттаренна а оьшург ши Иилма ду – кьам ийманехь кхио бусалба динан Иилма а, кьоман дахар кхолла – дуьненан Иилма а».

«Нохчийн пачхьалкхан» куьйгалхошкара хезарг кхин дара: «Кхо класс тоьаш ю... Кхин Иилманан лакхе оьшуш а яц». А.Айдамировс шен роҕерчу статьяхь дуьйцучунна лерина «Даймохк» газетан редакцехь горга стол вовшахтуьйхира оха. Горгачу столехь дакьалаьцначу хьехархоша, Иилманчаша, журналисташа, юристаша дийцира Нохчийчоьхь долчу юкьараллин-политически хьолах. Тидамза ца дитира дешарехь, культурехь долу ирча хьал а. Абузара аьлларг: «Кхетамна тIабьхьадисинчу, дегI цомгашчу кьоме шен культура а, экономика а кхоллалур яц, шен дахаран хьашташ а кхочушдалур дац, ткьа цуьнга шен пачхьалкх кхоллалур ю бохург хьехочохь а дац» - коьрттехь а долуш, редакцехь

дІадаьхьначу цхьаьнакхетаран дакъалацархойн къамелаш тІехь долу газет арадаьккхира. ТІаьххьарчу шерашкахь вайн къоман дийнна цхьана чкъуран кхетаме, амале йохкурш амална хийра хилла «мехаллаш» яра: къызалла, сутаралла, саьхьаралла, къоладар...

И «мехаллаш» шайн амалехь а йолуш баьхначу «турпалхойх» статьяш язийнчарна ахчанан преми-совгІат билгалдоккхуш, конкурс дІакхайкхира «Ичкерия» газетан редакцино. Амалан «мехаллаш» ерг шен дахарехь чекхвалавеллехь, иза «турпалхо» ву, цуьнах статья, очерк язьян хьакь ду, бохура цара. Шайна бевзачу хьанал-цІеначу, гІиллакхе-обьзачу нахах ца язъеш, оцу заказаца язйинарш бара. Уьш кІезиг а бацара. «Хене вала хІума дац, доьзална дан хІума дац, цундела язйина» - бохура царах цхьаболчара, хьан хьежамаш, амал кхин ма яра, хьуна хІун хилла, аьлла, шайга хаьттича. Масех шарахь хийцаеллера, хийцинера цхьадолчу адамийн ойланаш а, амалш а. Нохчийчохь дехачу дуккха а адамашна ца хаьара, мила мила ву а, церан некъ а, Іалашо а хьан билгалгьяккхина а. Политика вовшахьетгачарах, шаьш-шайн баьччанаш кхайкхинчарах дуккха а берш Нохчийчохь кІезиг баьхна, адамашца уьйраш йоцуш, Москвахь а, Казахстанехь а баьхна, цигахь дешна а, дешанза а бара. Царна хІумма а доцу хІума хетара гуш лаьтташехь харцдерг дийцар, хІинцца дийцинарг, хуьйцуш, кхечу агІор дийцар. Шаьш дуьйцург халкъан а, мехкан а кхолламца доьзна делахь а, шаьш динчу къамело питана, зулам даржор делахь а. Дийнахь а, буса а телевиденехь, радиоохь къамелаш деш, газетийн агІонаш тІехь статьяш арайохуш Іедалан идеологаш бара: журналисташ, историкаш, политикаш, Іеламнах. Сих-сиха Москва, кхечу гІаланашкара, республикашкара, пачхьалкхашкара схьаобхучу политикин хьехамаш бара схьахезаш: «Шу санна нийсачу некъа тІехь маршонехьа, паргІатонехьа къуьйсусуш цхьа а вац шуна, юха ма довлалаш, шайн къийсам дІахьолаш!» - бохуш.

Шайн мехкашкахь а, пачхьалкхашкахь а Іедалца юкъаметтиг гал мел яьлларг а вара Нохчийчу схьавогІуш, кху чуьра дІа шайн Іедалшна лен, цаьрга тІом дІахьебан. Иштгачарах цхьаь вара, даржах а воьхна, шен доьзалца а, дуккха а накьосташца а (цхьаболу депутаташ, министраш, 400 тІемало) Нохчийчу веана Гуьржийн мехкан президент хилла З.К.Гамсахурдиа. ТІаьхьо иза Гуьржехахь вийча, Соьлжа-гІалина юккъехь, Кировн цІарах йолчу парке воьдучохь, аьрру агІор, НР-Ичкерин куьйгалхоша боккхачу сий-ларамца дІавоьллира. Циггахь Іаш а вара иза шен доьзалца. Гуьржехахь ша президент волуш националистически политика дІакхехьарца билгалваьллера З.Гамсахурдиа. Абхазийн а, Къилба-ХІирийн а, Аджарийн а республикаш дІаяьхна, гуьржийн пачхьалкх – Жима импери – вовшахтоха Іалашо яра цуьнан. Керста динехь боцуш Гуьржехахь баха лууш вацара иза. И шен лаам цо дІабовзийтинера (Гуьржехахь бехачу кистоша дийцарехь) Ахмета гІалина генайоцуш Бахтриони крепость лаьттинчохь дІабаьхьначу гуламехь. Гуьржашца цхьаьна кистой а, суьйлий а, хІирий а бехаш кІошт ю иза. Кхечу къаьмнийн маршо, паргІато, дин елмадечуьнца юкъара хІун дара-те «Маьрша Нохчийн пачхьалкх» дІакхайкхиначеран?

Тамашена кхин цхьа хІума дара: гуьржашна дуьхьал тІом бан бахана

нохчий а бара, Кавказан къаьмнийн конференцин ц'арах. Гуттар а валош ма-хиллара, Једалан векалша Нохчийчу кхайкхина валийна Т'еман историк, профессор Х.Ибрагимбейли вара лекцеш йоьшуш, пресс-конференцеш еш, нохчийн кыйсам нийсонан бух т'ехь, парг'атонехьа бу, бохуш. Профессоро, конфликтолого М.Шанибовс шен къамелашкахь Абхазехь т'ом беш волу Ш.Басаев XIX-чу б'ешарахь Россина дуьхьал т'ом бинчу имам Шемалца д'анисвора, «Кавказехь шолог'а имам, турпалхо гучуваьлла», - бохуш.

Сольжа-г'алина юкк'ерчу майданахь митинг яра профсоюзо вовшахтоьхна. «Болх бечарна алапа ло, болх боцурарна белхан меттигаш хилийта, парг'ат, маьрша а даха хьелаш кхолла, зуламхойх, куйх д'ац'анье Нохчийчох!» - бохура митинге баьккинчара Једалан векалшка. Церан д'ахьедарш, дехарш, кхайкхамаш, доху орца а тидамза дитарал совнаха, митингехь жигара дакъалаьцнарш «халкъан мостаг'ий бу» аьлла, д'акхайкхира, цхьаберш чубоькхира, ткьа царах цхьаберш кхечу мехкашка д'абахара, Једалах къайлабовла.

1993-чу шеран апрель баттахь дара иза. Оцу деношкахь йоккха пресс-конференцивовшахтоьхна, республикерчуа, кхечу мехкашкарчу а журналистийн хаттаршна жопаш луш вара профессор Х-М.Ибрагимбейли. Дуьненан политикахь, Россихь, Кавказахь, нохчаша парг'атонехьа д'ахьочу кыйсамах къамелаш дора Москва в'анчу т'еман историко, профессоро. Нохчийчохь долучу юк'араллин-политически хьолах бакхийбуьйш, долуш долчух шайн самук'адалар лечкъа а ца деш, къамелаш а дора, шайна хаа луучух хетта а хойттура хьешаша-журналисташа. Церан хаттаршна самук'анечу, вокк'аверан шовк'ехь жопаш профессоро а лора. Гуш дара, пресс-конференци, хьалххекечам а бина, еш хилар. Оцу пресс-конференцехь сан аьтто белира хаттарца цхьаьна сайна хетарг ала: «Хьан Нохчийчу вар сих-сиха нисло, Нохчийчохь карзахе хьал долуш вогу хьо. Масех де ду майданахь профсоюзо вовшахтоьхна митинг йолу. Ахь х'окху пресс-конференцехь до къамел масла'ате дац. Нохчийчоьнах Россин эскарна рог'ера полигон ян х'унда г'ерта хьо? Луларчу Дагестанехь х'унда ца до ахь къамелаш, цигахь хьайн гергара нах а хилча?» Ас аьллачунна дуьхьал цо, резавоцуш, цхьаь элира, журналистех цхьаммо а дош ца элира, я со, я иза бак'веш.

Бак'ду, цул т'аьхьа цхьа-ши де даьлча суна дуьхьал, ас аьлларг емалдеш, статья араелира республикански газетехь. Пресс-конференцехь хилла а воцу юрист Ш.Мусаев вара, хьенеха Нохчийчоьнан патриотана Х-М.Ибрагимбейли дуьхьал къамел дира, иза емалвеш бохуш яздора цо шен статьяхь. Оцу хенахь Нохчийчохь долу юк'араллин-политически хьал шайх доьзна ду моьтгучарна догуш дара: «Аьтту куьйгана ца хаьа аьрру куьйго дийриг».

Дуьненан а, Россин а йокк'хачу политикаина юк'бакхоьссинера нохчийн къам бакхийчу политикаша, цхьаболчу нохчашна шайш политикаш ду а, шайш нохчийн къоман кхолламан некъ къастош ду моттуьйтуш. Царах цхьаберш-м, шайш стенах док'аделла а, мел мехах шайш къам а, мохк а боькхина а хууш, шайш олу х'ора а дош, шайн х'ора а къамел маца, стенна до а хууш, политикаина юк'ахь хиллера, дагабовлуш кхечу пачхьалк'ашкара хьехамчаш а болуш. Цунах цхьадерг к'еззигчу адаманна (церан гонехь болчарна) девзаш хиллехь,

Нохчийчу тIом беъча, дуккха а дерг гучуделира нохчийн халкъана бина ницкъ, къызаллица хIаллакдар лан ца деллачара, цунах къахеттачара, бакъдерг а, нийсо а езачара. Царна юкъахь бара Россин политикаш а, шайн Iалашоне шаьш ца къаьчча, дохкобевлла. Нохчий юха а политикаина юкъахуьссуш бара, кхечу политикаина, нохчашна пайде хинйоцчу, амма шайна пайдечу. Нохч-ГIалгIайн Республикин Лакхарчу Советехь 1990-чу шеран ноябрь беттан 27-чу дийнахь тIеэцна «Декларация о государственном суверенитете Чечено-Ингушской Республики» нохчийн а, гIалгIайн а халкъашна яккхий бакъонаш луш яра. Мадарра аьлча, топ ца кхуссуш, дов а доцуш, пачхьалкх кхолла йиш йолу законан бух а бохийна, карчам а бина, Iедале баьхкинарш, хьалха санна, къобалбора «дохкобевллачу» политикаша, церан агIо лаьцначу журналисташа а. Царна юха а шайн Iалашоне кхача лаьара кхечу некъашца, цъхана ханна. Декларацин I6-гIа статья: «Любые попытки неконституционным путем изменить государственный строй в Чечено-Ингушской Республике являются тягчайшим преступлением против ее народа» - талхийнарш, карчам а бина, ницкъашха Iедале баьхкинарш пачхьалкх йича а, ца йича а, шаьш бохург хилчъхана. Пачхьалкх ян бина бацара Нохч-ГIалгIайн Республикехь карчам, пачхьалкх я республика а ца яйта байтина карчам бара, Нохч-ГIалгIайн Республика кхолла Дуьненахь къобалдинчу законийн а, Конституцин а бух тIехь Нохч-ГIалгIайн Республикин Лакхарчу Совете «Декларация о государственном суверенитете Чечено-Ингушской Республики» тIеэцна.

Шаьш Iедал сьадаьккхинчу хьалхарчу дийнахь дуьйна пачхьалкх кхолла гIертташ бацара революционераш. Иза иштта хилар чIагIдора сьа мел гучу, сьа мел хезачу бакъдолчо. «Ша чохь вехаш волу ца тишделча, иза тIекхета гергадахча, керла ца дан волало стаг. И керла ца дIахIоттийна валлалц ширачу ца чохь веха иза. ТIаккха, оцу керлачу ца чу а волий, шираниг вовшах а доккхий, цуьнан мегаш йолчу коьчаллех шен бахамехь пайдаоьцу. Вай хIун дина? Ваьш чохь дехаш долу дика, цIена ца тишделла, ширделла аьлла, дохийна, вовшах а даьккхина, шерачу меттехь керла ца дIахIотто доьлла. Иза дIахIотто ахча а, коьчалш, пхьераш а бац вайн!» - яздора Абузара.

Нохчийчоьхь Iедал мухха сьхалаьцнехь а, карчам бинарш зуламхой беллахь а, цара мел динарг Конституцина дуьхьал делахь а, Россин куьйгалхой резабара НР-Ичкери къобальян. Оцу муьрехь Кремлехь а, дийнна Россихь а хьалхарчу роIехь листа дезаш а, дIанисдан дезаш а дуккха а Iотбаккхаме гIуллакхаш дара, цундела Нохчийчоьнца доьзнарг политически тIегIанехь, барт а бина, сихха дIадерзо лаам бара. Иштта иза дIадерза цалуучара новкъарлонаш йора. Цъаьболчеран Iалашонаш кхочуш ца хуьлуш юьсура, нохчашна пайде барт иза беллахь а. Оцу хьелашкахь массо а (политикаш, дарж дезарш!) резаволуш барт хуьлийла а дацара. Бакъду, эзарнаш адамаш а, Нохчийчоь а дийна йисна-м хир яра, и барт бинехь. И барт бан лууш парламента цъаьболу депутаташ бара, шайн коьртехь парламента председатель Ахмадов Хьусайн а волуш. Москвара йогIу делегаци тIехь йолу кема Соьлжа-гIаларчу аэропортехь охьа ца доссийтира, тIулг охьаьохкина, КамАЗ-аш дIахIиттийна. Кема, Нохчийчоьнна тIехула а хьаьвзина, ГIалгIайчоьхь я Хирийчоьхь охьадоьссира, ткъа Барт ца бира. «Россахь I6 автономни республика яра, царех цъаьерш вайн республикал яккхий а йолуш.

Ялхитта сов долчу къаьмнех цхьа а Россих дIакъаста ца гIоьртира, цхьа нохчийн къам доцург. Нохчаша 1991-чу шеран гурахь, Россех дIа а кхъаьстина, шайн йозуш йоцу пачхьалкх кхайкхира. Россех дIакъаста, шайн йозуш йоцу пачхьалкх кхолла массо а агIор уггар а аьтто берш гIезалой бара. Социально-экономически хьелашца а, Илманца а, культурица а, массо а агIор кхиьна къам ду иза. Барамехь дукха а бу уьш – ворхI миллион. Царна тIе цхьа бохам беьча, мелла а церан гIо лаца цаьрца цхьа мотт, цхьа дин, цхьа культура а йолуш бIе миллион гергга къаьмнаш дара СССР-на чохь а, дозанал арахь а дехаш: башкираш – 1 млн. 500 эзар, казахаш – 3 млн. 136 эзар, киргизаш – 2 млн. 600 эзар, узбекаш – 17 млн., туркменаш – 3 млн., азербайджанаш – 6 млн. 800 эзар, каракалпанаш – 424 эзар, уйгураш – 263 эзар, гIумкий – 282 эзар, кхарачой, балкхараш, ногIий, кхиберш а.

Царал совнаха, гIезалошца цхьа мотт, цхьа дин, цхьа культура а йолуш, дуьненарчу пачхьалкхашна юкхьахь сий-лерам а болуш, массо а агIор кхиьна, 50 миллион болчу туркойн пачхьалкх а ю. ХIетте а, гIезалой ца гIоьртира, Россех дIа а къаьстина, шайн пачхьалкх кхолла. Москвагара шайна дуккха а политически, экономически, юридически, дипломатически бакьонаш а яьхна, Росси чохь севцца уьш. Иза дан къомана хьекьал а, кхетам а, собар а оьшу. Ткъа нохчаша тIе ца лецира, гIезалошначул а тIех бакьонаш луш, 1992-чу шарахь Россис шайна кховдийна Барт», - яздира Абузара, и Барт ца бича, шен статьяхь. И Барт бахьнехь Iедалехь берш шина тобане бекьабелира. Парламент а шина тобане екьаелира: цхьана тобано парламента спикеран Ахмадов Хьусайнан агIо лецира (Барт бан лаам берш), ткъа вукху тобано президентан Д.Дудаевн агIо лецира (Барт бан цалуурш). Парламентехь 41 депутат вара. Царех 20 депутато, Нохчийчоьнан куьйгалло къам стенга кхачийна, хила тарлучу бохамах къам а, мохк а ларбан Iалашо йолуш, Россица Барт а бай, хIоьгтина юкьараллин-политически хьал ваьштадаладе бохура. «И ткъа депутат новкьарло еш ву йозуш йоцу пачхьалкх кхолла», - бохуш, кхайкхадора телевиденехула, митингехь, газетийн агIонаш тIехь Халкъан а, мехкан а мостагIий а бина, йохуш яра оцу ткъа депутатан цIерш.

ТIаьхьо Iеламнехан а, къанойн а Гуламехь тIеэцначу сацам тIехь дара: парламентехь 21 депутат хила веза, харжамаш бан ца оьшу, Iеламнахах а, Илманчех а Лакхара Дагаваларан Кхеташо вовшахтаха еза, уьш кхочушдан Конституци тIехь хийцамаш бан беца, аьлла.

«Республикин Конституци а талхош, парламента 41 депутатах, шена новкьаволу, 20 депутат дIаэккхийра президента. Ша динарг Конституцица нийса догIуш дац ца алийта, парламенте керла харжамаш ца бан, шена тIера бехк дIабаккха, Iеламнехан а, къанойн а и сацам тIеэцийтира цо». («Вайн амалш», Соьлжа-гIала, 2003 ш. 63 агIо). Халкъан дахар-Iеран хьелаш тодеш тIеэцна законаш а, сацамаш а бацара. Де-дийне мел долу, галдалар бен, толуш, нислуш цхьа хIума дацара. Цомгашчарна дарба дан, берашна деша меттигаш, аьттонаш бацара. Колхозийн, совхозийн бахамаш лечкъош, дIасакхьохьуш бара. Кьоланаш а, зуламаш а даьржинера. Массо а хIума дика долуш санна, телевиденехула, радиоухула къамелаш деш гуттар а цхьа адамаш дара, «Иштта маршо вайн къомана цкъа а хилла а яц, я хир а яц. Далла хастам бан беца, хIара маршо, паргIато вайна яларна», - бохуш.

Баку-Ростов ковра некъа тѳехула маърша дѳаса ца вохуьйтуш, пхиь-итт километряккъашларъеш, герз карахъ адамашдара, шаьш цхъацца спецназашкара ду бохуш. Машинаш а, цаърца цхъаьна церан дай а байна сингаттамаш кѳезиг бацара. Наггахъ а ца гора лулара республикашкара машинаш дехъа-сехъа йоьлхуш. Я цѳерпошташ а яцара маърша дѳасаяха юьтуш. Зуламхой а, къуй а совцош ѳедал дацара. Цѳерпошта а сацайой, бѳеннаша адамаша сурсаташ шайна дѳахъора. Пачхъалкхан а, цхъана нехан а долахъ сурсаташ дара уш. «Тахана республикин куьйгаллехъ болу нах декхар бу харцонех, халонех халкъ лардан. Уш декхарийлахъ а, жобпалле а бу Далла а, халкъана а хъалха. Ткъа и цхъайолу халонаш а, зуламаш а дѳадаха республикин куьйгалхойн ницкъ бац бохург хабар ду. Царна лаахъ, уш совцо ницкъ бу цаьргахъ, амма ца лаба. Масала, Гуьмсан районан махка тѳехула лела цѳерпошташ талор. Дийцарехъ, и талорашдечеран декъашхой бу милицин цхъаболу белхалой. Оцу талораша Іаламат вон цѳе яккхийтина нохчийн.

Шайн цигахъ дѳабобдуш тѳом бу, шаьш хала дохку, Нохчийчухула йогѳучу цѳерпошташкахъ дохъург, аша талош дерг, тхан къоман рицкъа а, долалла а ду, вай цхъа бусалбанаш а дара, и шайн махкахула тхо долчу йогѳу цѳерпошташ талор дитахъара аша бохуш, республикин куьйгалле а, нохчийн халкъе а балхамаш бира телевиденехула Азербайджанера баьхкинчу баккхийчу наха. Цѳерпошта тѳехъ шаьш маьждигашна хъажийна дохуш долу кѳайн эчиг шун ярташка даьхъна, иза схъалахъара аша бохуш, дехарш деш суьйлий а лийлира Нохчмахкахула. Ткъа и лачкъийна деана эчиг тхан районерчу цхъана юьртан маьждиган тхов тѳе тоьхнера! Вайн дерриге а къомана эхъ деш, къоман сий дойуш лела и цхъа нах. Баккхий нах а, зударий а, бераш а», - яздора Абузара, нохчийн къоман йоккху вон цѳе дуьненахъ а яржа ца яржийта, кхечу къаьмнийн вайх вон ойла ца кхоллаялийта, бѳаьрг ца бадийта, ойла а йина, дохкодовларе, хъанал-цѳеначу новкъа хѳитгаре сатуьйсуш. Иштта хъал 95 шо хъалха а хиллера Нохчийчоьхъ. Цу хенахъ нохчийн къоман сий а, цѳе а ларъян орцахвелира Іовдин кѳант Іела (Дала къайле цѳинийойла церан). «Шен шарийатан полкашца цо (Митаев Іелас) къийсам латтийра зуламхошна духъьал, аьчкан некъа тѳехъ цѳерпошташ сецош, талораш дан долиьча, царех и некъ ларбира. Цо динарг Советийн Іедална резаволуш а, цуьнан духъа а дацара. И зуламхой бахъана долуш, Іедало халкъана бохам барна кхобруш, къоман сий лардан гѳерташ, дира». («Вайн амалш», 44-гІа агІо).

(Чаккхе еша рогІера номерехъ)

Драматурги

ЯХЪЯЕВ Салавди

ЦЕН-БЕРДЕ...

(поэтически драма)

Дакъалоцуриш:

Гадаев Мохмад-Салахь
Шура - цуьнан зуда
Казбек - цаьришиннан Клант
Малика - Гадаевн тIаьххъара безам
Сайхъат - Маликин гергара йоI
Заманхой - 4стаг
Виниамин Христафорич – набахти чуьра лор
Александра - Илманан-талламан
институтан белхало

Георгий Эдмундович - Шури лухахо
Гадаевн цIийнан нах:
1-ра стаг
2-2Iа стаг
3-2Iа стаг
Канташ
Йоккха стаг
Илланча (тобанца)
Кхиболу нах

1 дакъа

1 сурт

Церпоштан цIогIа. Схъахаза йолало «Гурненера гIов». Церпоштан цIогIа. Кирхъа дIасаузу. Цунах terra мукъаман хазар а дIадолало, гIийлла. Нохчийн кехат-пондар, Iадхьокху пондар (скрипка), шедаг. Гучуволу I-ра заманхо:

Чурт санна, лаьтта со
ГIум-Азин арахь,
Тянь-Шанан лаьмнашка
бIаьргтоьхча, кийрахь
Генарчу Даймехкан
сурт хIоттало,
Малхбузе мел хийжи,
дог Iийжадо.

Малх, буза бегийна,
регIа лахбелча,
Суьйре а, даш санна,
сайна язбелча,
Ойлане дарц даьлла,
со айъавелча,
Даймахка вуссу со,
Я Залжалала.

Бераллехь хийзинчу
даккъашка вуссий,
Лаьмнашка, арешка
гIийла бIаьрг кхуссий,
Хиттинчу бIаьргаш чу
сирла хиш дуссий,
Даймахке хьоьжу со,
Я Залжалала.

Тезетехь техкаш го
вайн бошмаш, хьаннаш,
ГIайгIанех юьзна го
тогIенаш, Iаннаш,
Дайн кешнаш доьхначохь
упханийн аннаш
Хьулдан да воцуш го,
Я Залжалала.

Вай дина ярташ го
тишьелла, гийла,
Го сирла шовданаш
дай боцуш мийла,
Вайн хьомсара ков-керташ,
каш санна, шийла,
Сов ирча карайо,
Я Залжалала.
Тпаккха со, дог духий,
аьрцнашка волу,
Иийжачу кийрара
мохь – цIогIа долу,

Яьссачу тогIеша
соьца мохь олу,
Iадавой, воьрзу со,
Я Залжалала.

Чурт санна, лаьтта со
ГIум-Азин арахь,
Тянь-Шанан лаьмнашка
бIаьргтоьхча, кийрахь
Генарчу Даймехкан
сурт хIоттало,
Малхбузе мел хьийжи,
дог Iийжадо.

2-гIа заманхо:

«Со вина борз угIучу ламанан Iин чохь,
Эндаже лечарчий, ижунна дуьйлуш,
Суьйренца хьийзачохь, буьрса аз кхуьйлуш;
Вина, чIу цабаллал луьстачу хьуьн чохь,
Лаьттан тхов тиллинчу тишчу тхайн буьн чохь –
Дада сайн ваьхначохь, ...»

1909-чу шеран 10-чу декабрехь Нажин-Юьртан кIоштара Чуьрч-Ирзе юьртахь дуьнен тIе ваьлла, тIаьхьа гIараваьлла волу нохчийн байтанча, дешан а, меттан а говзанча, яздархо, Илманча, ойланча, карзахе са, чIогIа са маьрша адам - Гадаев Мохьмад-Салахь. И тера вацара бераллехь дуьйна а шена гонаха бехачу нахах. «Шен» аьлла цуьнан хIумма дацара, цо цунах мах бинера шен кьоман дуьхьа долчуьнца:

Цунна ца хаьара, «ваха ма-веззара» ваха.
Цунна ца хаьара, ларвала кIезгачу нахах.

И дика кхеттера, лаьтта ког баьккхича дуьйна,
Ша цхьаь бен вацахь а, шецанна шен бакьдерг дуйла.
Цо некьаш гездара, ца дойуш шен деган хIайкал,
«Нохчийчоь» боху дош ворхIе а Iаьршашкахь кхайкхош.

И воьлуш, воьлура массо а воьлучу дийнахь,
Даймехкан кьина и воьлхура хIоранца кийрахь.
Цунна ца хаьара, кьонахий кхуьучу махкахь
КIиллой а бекхийла массо а векчачу маллахь.

Вожа ца вуьйжира, тIаьхььара гIаьттира иза,
Массо а заманийн теш хилла, халкьалахь виса.

Цкъа тоха-м велира, мел динарг кІезга а хетта,
Седа а буйхира, къонахчун бІаьштигах кхетта.

Гадаевн бераллехъ хьерчар сов алсам дара доллучу Іаламца. Иза, дукхахверг, Іаламца йолчу уьйрашца вехара. Буха а ца вуьсуш, кхоа а ца луш, ша верриге дІа чу ваьржинера иза цу Іаламна; цуьнан ойланийн тачанаш даьржинера ламанца, Іаннашца, боьранашца, хишца, хьаннашца, олхазаршца. Хала дара, царах муьлхарг мила ву къасто, сов ирсе ша хетарг: я Іалам, я Мохьмад-Салахь.

«ХІетахъ жимчу сайн кхетамо соьга
Шабаршца олура: «Хьол ирсе хилла
ДІа мила воьрзур-те, каш чу дегІ дилла?»

Хьайн гІоддах, хьо Іалам дезарца вогу,
Ткъа иза а дац хьобца нахартгал шога,
Хьобсту цо денна хьо, барамах тилла;

Декарха девзара олхазар суна,
ЦІийзарах, угІарах - акхаройн васташ,
Озе ладуггІушехь, дора ас къаста».

3-гІа заманхо:

«ЦІеххьана, амма шех тоьшуьйтуш, кхиьна ваьлла байтанча волуш веара Гадаев Мохьмад-Салахь нохчийн литературе». Цо дуккха а жанрашкахъ сутара къахьийгира. Амма шен похІмаллин лакхене иза байтанча а волуш кхечира:

ТІаьхь-тІаьхьа чІагІ а луш, орцахъ гІов ду
Іарж-Іаржалуш, мархаш а сихьелла керча,
Лах-лахлуш, аьрцнийн уьш кІуьнцалгех хьерча,
Наг-наггахъ кхоссалуш лайн чим а бу.
Дарц дала-м доллура, шеко а йоцуш,
Даьлча а дацара керла иза-м.
Композитор хилча, иза сурт хІотто,
Аьрцнийн цу декарах эшар йича,
Цуьнга ладогІархьама, говрахъ-гІаш доцуш,
Некъ хилар, цахилар чобте ца лоцуш,
Ваьлла дІагІур вара, доцуш «мича?»».

Бакьду, шен ерриге хан литературиний, Іилманний дІаяла дагахъ волчу Мохьмад-Салахьна доьгІна ца хиллера, дерриге нохчийн къомана а санна, шен цІахъ, юьртахъ, ков-кертахъ, шен дайн махкахъ, ваха а, къахьега а. Иза къастийра шен сих са ийначу Іаламан доьзалх. Нуьцкъаша шен махкара арадаьккхира нохчийн къам. Цуьнца Даймехкан тешаме воІ - Гадаев а. «Халкъан мостагІ»

це тиллина волу иза Гиргизойн Республике д'авигира. Оцу т'еххала даьхкинчу шерашкахь набахти чу воьлтира иза дуьххъара. Делахь а геналла Галамна дуьхъало яцара, Байтанчин синан узам шеггахь кхаба: хуьлий цкъа б'аьрхиш, т'аккха - цуьнан дешнийн мукъам, шех сатийсаман Геха хуьлий, даг чу хъаьрчара цунна и.

Назма

«Х'ара зама ю шуна цо х'етахь ялхийнарг,
Х'ун хир-те г'ийлачу умматах бохуш.
ШафаГат дехалаш вайн Делан Элчане,
Вай Деле дехалаш, х'ай динан вежарий.

Далла т'евирзинарг декъала хилла,
Делах д'ахъавзинарг дакъазаваьлла,
Эхартан заманаш т'екхъачна евли,
Делаца ларло вай, х'ай динан вежарий!

Юрт юьтуш, юьртаха къаьстина Гуьйре,
Дин доцчу ох'лано йохийна Гуьйре,
И юьртан т'хамданаш г'елбина Гуьйре –
Декъала делахь тхо, ва Везан Дела!

Вежарий вовшехакъесточу дийнахь,
Да, нана, доьзалаш къесточу дийнахь,
Йижарий вежаршка кхойкхучу дийнахь,
Ма доьхна хъавзира, ва Везан Дела!

Езарах, т'екхочуш парГато яц-кха,
Кхайкхарах, с'ях'итта т'хамданаш бац-кха,
Дехарша духадерзор рицкъанаш дац-кха –
Тхо парГатдахалахь, Я Аллах'И-Дела».

Александра ю, синтем а байна, д'асалелаш. Лор чувог'у, йо'ах б'аьргкхетий, шен вицваларна, бехкала а воедий, д'а мохь туху

Л о р : - Гадаев с'хъачувайта! (Набахти чохь йолчу не'арша деш долу г'арт-г'ирт хеза).

- Гадаев, ас хьобга хъахийра, х'ара Илманан-талламан институт белхало ю, Александра. Ц'хъа Илманан болх бу кхуьнан язбеш. (Пауза) - Александра! Диэ хъайн хаттарш...

А л е к с а н д р а : – Мохъмад-Салахь, хьо ваьхначу махках - Кавказох дийцахъа. Хьуна хезна хир ду, Гегела аьлла долу дешнаш: «Дуьненан цивилизацин ч'аг'ялар д'адоладелла Кавказски къам кхиадоладаларан некъа т'ера», - аьлла. Иштта, хууш ду, Пушкинан а, Лермонтовн а, Лев Толстойн а кхоллараллина Кавказо беркате т'елаткъам бина хилар. Хьо цу махкахь вина ву,

кхиъна ву. Хъуна - поэтана, Илманчина - муха гина иза? Дийцахъа.

Сихлуш вац дийца, амма дош дуъззина схъаолуш ву Гадаев.

Г а д а е в: – Дийца боху ахь... Денана яра сан, Уммат цѐ йолуш. Бѐ шо сов хан а йолуш, хене хъаъжна йоцуш, дика могуш а йолуш (ас «Нана» олура цунах).

«Са ма-тоссур хъалагІаьттина, малх кхетталц арахъ левзинарг - ялсманехъ хир ву», - дара цуънан соьга олуш. Со хъалххе гІаттийта лууш хуьлура иза. Іуьйранна, уггаре уьнах цѐначу муьрехъ, Іаламан хазачу суьрте соьга тидам байта.

Ас бан а бора тІаккха тидамаш. Со ца кхочуш меттиг яцара, суна ца хууш экхан, олхазаран бен а бацара цигарчу басошкахъ. Дийнахъ хъовха, буса а хуьлура со цу бердашкахула, хъаннашкахула кхерташ - бухІанашка хъажа гІерташ, цхьогал, борз ган лууш. «Кхеравалар» хІун ду а ца хъара. Нанас аьллера: «Кхера хІума дац». Ткъа Нанас аьлларг шеконехъ дацара, и хІуа делахъ а.

Улলেখъ ловза бераш цахиларна хир дара и, ойланаш а йора дукха. «БІаьста мичахъ Іа-те Іа?» бохучунна тІера дІа: - Нана! И седарчий муха летийна оцу стигланах? - Хаац. - Дуьненан йист мичахъ ю-те, нана? - Ян а яц. ХІора хІуманна а «хІунда?», «муха?» хаттар хІуттура сан, бахъанех а, кхиаран некъах а кхета гІерташ. Цхъадолчух со кхетара. Цхъадолчух нанас кхетавора. Амма «дуьненан йист» а, седарчий» а...

Цхъа башха сахъйзара. Велххал. Стенна хъийза а ца хууш. Хъуьлла генахъ гучу аренашка дІаваха лаъара. Суьйренца, Іуьйренца цѐрпоштан цІогІа хезара. ГІийла. Гуттар а чІогІа гІад-амал довра тІаккха, дІахъада са карзахдолий. Ганза дерг ган лаар, довзаза дерг довза лаар хирг хир дара и. Ткъа довза лууш дерш дукха дара хІетахъ. Нана дешна, йоза хууш хилলেখъ, астраномих долу Іилма Іамо деша вохуьйтур вара цо со. ХІинца суна атта а хир дара сайн космогонийх йолу «Дуьненан сурт» теорина тІехъ беш болу талламаш дІабахъа.

А л е к с а н д р а: - Хаза сурт хІоттий ахъ. Хъан дешан исбаьхъаллин дуьне шагайпана бос болуш ду. ХІинца мелла а кхета хъан космогонически процесс ган гІертарх а, астраномехъ а, философехъ а болчу хъан Іилман лиэхамех а. Дуьненаш кхолладалан а, кхиаран а, кхалхаран а некъ ган гІерташ хъоьжу хъо исторически процессе а. Карор дуй-те кху хъолехъ? Ас бешна хъан белхаш. Цундела ю со кхузахъ.

Г а д а е в: - Талламаша гойтур ду-кх... Кавказ, ахъ хъахийна йолу... Кавказехъ, хъалха, и цхъаннах а йозуш йоцучу хенахъ, къаьсттина нохчийн къоман, муьлхха а доккха-деза хІума. Кхеташонехъ къастош хилла. ХІинца и гІуллакх кухни чу, пеша хъалха дирзина. Хъалха шуьйра, хъена аренаш а яра, яккхий, луьста хъаннаш а яра тхан, ткъа хІинца – тІуг-лам, коьллийн кондарш. Хъалха - йоккха Кавказ, ткъа хІинца - «йоккха коьллийн ков» бен дац. Ас-м ца боху и вон ду. Долуш долу хъал дуьйцу-кх. Пушкинан заманахъ паччахъан Росси яра, ткъа хІинца советан йоккха паччахъалкх ю. ХІинца дІайоьдуш кхин прогресс а ю: машенийн, техникийн кхиар. Цуьнан, цхъана агІор, шен бегІийлаш а ю.

А л е к с а н д р а: - ТІаккха, алахъа: набахти чохъ ахъ йоккхучу хено хъан кхоллараллин белхашна тІеІаткъам биний?

Г а д а е в: - Суна хетарехъ, ца бина, ас языйна цхъа байт маршоне сатесна кхоллаелла елахъ а.

Л о р: – Тойтий вай хаттарш?!

А л е к с а н д р а: – Кхин а цхьа хаттар: набахтехь лан уггаре халаниг хIун ду хьуна?

Г а д а е в: - Массо а цхьацца хIуманна тIехь шен летIкьамаш беш караво: хьал дерг – шен йоцу таро ялхош, ткьа важа – шен чорпи чохь гарза кIезга хеташ. Суна цадезарг - адаман сий лахдар ду.

А л е к с а н д р а: - Кху сохьта хьуна уггаре мехалниг хIун ду?

Г а д а е в: - XIара карара хан ю-кх «механза», хIунда аьлча, вай хIокху карарчу хена чохь къастош дерг вешан эхартахь хиндолу дакъа долу дела.

Л о р: - Мегар ду. XIаь, Гадаев, и хан дера ю вайна цатоьург.

Г а д а е в: - Стенна боху ахь иза?

Л о р: - Мел кхиар делахь а, цуьнгахь гIорасизалла-м ю дуккха а долчу хIуманна тIехь. Хьан цамгаро кхоа ца во хьо. Онкологически лазар ду хьуна дерг. Я лoьрийн а, я кхиаран а дан хIума а дац цу цамгарна. Цкъачунна-м. Иштта ду хьобгара хьал-де, тхобгара хьал-де а, дог лаза бен доцуш.

Г а д а е в: - Мел хан йисна суна, хьуна хетарехь?

Л о р: - Схьагарехь, дукха хан яц хьуна ваха йиснарг. И цамгар кIарглуш ю хьан. Кху суьрташа схьагайтгарехь, хьеран доккха дакъа дIалаьцна.

Г а д а е в: - Со кийча ву вочунна, делахь а Делан диканах дог дуьллуш вац со. Дахар юьхьдуьххьал гуш хуьлу вайна, ткьа и довзар букьа тIехьашха нисло. Кхечу агIор аьлча, цхьа а хIума нисдан йиш йоцчу хенахь.

Л о р: - XIаь, шен чаккхенехь бен цунах кхета а ца кхета. Цхьана ханна ду-кх массо а хIума...

Г а д а е в: – Шадерриг а гуонехь ду, шен рогIехь...

А л е к с а н д р а: - *(ЦIеххьана)* Хьо толур ву хьуна... *(юха, шегара цхьа ледарло яьлча санна, юхий, хьовьза)*. Гадаев цуьнга дIахьожу, шех къахетар кху йoанна мичара даьлла бохуш санна, иштта гIаддайна хета-те кхарна со, бохучу ойланехь. Хехойн буйраш хеза: - Ши куьг тIехьа дилла! ДIаволало. Саца! Чoьхьавала!

2 сурт

Гадаев ша шен камери чохь ву.

Г а д а е в: - Казбек, сан кIант, тахана куьзган тIе ваьккхира со. Сан гIуллакх чекхдаьлла лери лoьро. И бохург ду: вайшиь кхин цкъа а гур вац, хьо хьайн да а воцуш вуьсуш ву бохург. Амма ахь чIогIа са ма гатде, сан кIант! Делахь-хIета, иштта кхоллам хилла-кх вайн, къаста дезаш, вовшийн довза а кхиале. Дукха хIума лан дезар ду хьан хьайн дахарехь. Массо а хIуманых тIаьхьа кхетар ву хьо, хилларг хилла даьлпачул тIаьхьа. Казбек, Iожалпина юьхьдуьхьал хьаьжна Iуьллуш а волуш, со дехар дан воллу хьoьга: хьайн гIийла, дан амал доцуш, декъаза болу гергара нах дIа ма тасалахь. Дукха баланаш хьегна долу, дуьне ма-дду дIасакхиссина долу хьайн жима къам а диц ма делахь. Хьо – нохчийн къоман воI ву хьуна, Дадин цIарах а, Сайд-Iалин а, Хасмохьмадан а, Сайд-Ахьмадан а, вукху бисинчеран а – хила ма-лаьара дика бацахь а, хьайн цIийх-цIий долуш гергара нах бу хьуна хьан уьш. Уьш боцурш, хьан кхин тIаьхьа-хьалхавала стаг а вац хьуна. Нохчийчуьра хьо дIаводахь, цхьа хьан нана йоцчунна, цигахь цхьанна а оьшур а, везар а вац хьуна хьо. Нохчи ма ву хьо, нана оьрси елахь а. Хьо цигахь цхьа-а хир ву хьуна. Цхьалха хилар бохий

ахь, шел сийдоцуш болх бац хьуна, дакъазалла. Варийлахь, ма г'олахь миччанхьа а д'а! П'аьххьарлера а, дуьххьарлера а сан дехар а, весет а ду хьуна иза: варийлахь, ма г'олахь миччанхьа а тен-ваха д'а. Шурина, со кхелхиний хь'начул т'аьхьа, ч'ог'а луур ду шайн ц'а д'аяха. Цуьнан ойла цигахь лаьтга, лаьтгар а ю, х'унда аьлча цуьнан ц'еранаш цигара болу дела. Ткьа хьан ма вац цигахь цхьа а да. Шен гергара нах болчу хьо д'авуьгуш, хьан гергара нах бицбеш, ша шен нах болчу йоьду, ткьа хьо хьайнаш болчуьра генавоккху. Цо ойла ца йо, иштга ша хьо хьайн нахах воккхуш хиларан а, хьуо велла д'аваллалц хьо цхьалха вуьсур хиларан а. Шура - хьан г'ийла, миска нана - хьан дуьхьа шен са а д'алур долуш, хьо везаш йолу, кхеташ яц ша хьо х'аллакхьирволчу новкьа вуьгуш хиларх.

С а л т и: *(гуш воцуш, мохь бу цуьнан хезаш)* – Отбой!

Г а д а е в: *(мелла а лохха)* -

Х'ай, валар! –
 К'еззига сихделлий-те хьо,
 Кхийдина ойланаш кхачале ле'а?
 Хьайн тарлахь, жиммалца те'хьа,
 Витахь со, декъазчу ойланна те'а.
 Со-м хезнаь ваций, х'ай, Элчано баьхнарш,
 Кьор'анан к'оргенаш йовзаза ву;
 Аганан уьн т'ера упхане яьхьна
 Ойланаш йийшор а даьссаниг ду.
 Собарде, сих ма ло,
 гуонах ма хьийза,
 Тахарна борз санна, суна ма ц'ийза,
 Суна сайн декхаршлахь адмалла го;
 Къаш летор къахьделла, мелан чам кхетта,
 Тазапийн бодано серло а етта,
 Девзинарг даржоргахь некь гуш ву со.
 Ас мацах дуьйна схьа латтанаш хьешарх,
 Со-м Таьршийн ма'д'ане кхачаза вай;
 Хьежийна г'елбелла б'аьргаш сан лиэшарх,
 Хьаьжна ган кхоьллинарш ганза ву, х'ай!
 Вахаран урдона х'ун луо ас т'аккха?..
 Мелана х'югтийна х'оллам а бац.
 Со-м кхийнаь ваций, х'ай, меле ког баккха,
 Мел боцуш вирзича, Далла а тац.
 Собарде, сих ма ло, гуонах ма хьийза...
 Далла те воеду некь дагца д'а бу.
 Коьртаниг муьлха ду? –
 Гиллакх доцург хьарам ду,
 Ламаз а т'ехь:
 Гиллакхца вола, бах, шена те Цуо.
 Декхарийн маххьаш бу х'ораннан гихь,
 Декхарех коьртаниг
 Гиллакхехь гуо.

3 сурт

А л е к с а н д р а: - Ма са маърша адам ду и нохчи стаг. Цъаннах а ийзалуш вац. Цуьнан къамел, мукъам санна, даържий, хъан синах хъаърча. Хийрачу маттахъ а иштта мерза долу цуьнан и къамел, шен ненан маттахъ, Днепр-хи санна, ма хецалой, даържа хир ду. Л.Н. Толстойс нохчийн маттахъ аьлла: «Нохчийн мотт уггаре хазачух а, хъалдолчу а меттанех цхъаь бу, нагахъ кхоччуш дика иза хууш хьо велахъ». Дагахъбаллам буьсу: йиснарг кезиг хан хилар. Есенинан цхъа моґанаш оцу нохчичунна яздина долуш санна, хета суна:

«Ва декъала хуьлда хьо даимна,
Зазадаьккхина, кхалха мел деанарг!»

Л о р: - Чоґа цена а, баркалла долуш а стаг ву вайн дархо. Шен долчунна леткъамаш бийр болуш а вац. Ғалара профессорна гойтур ву ас иза. Хъайна лаахъ, хьо а ян мегар ду хъуна цига. Мелла а маърша хъайн хаттарш дан меттиг хир бу хъуна.

А л е к с а н д р а: - Баркалла хъуна, Винамин Христафорович! Хьо чоґа догдика а, къинхетаге а адам ду. Со декхарийлахъ ю хъуна хъалха.

Л о р: – Ца оьшу бехкала яха. Цуьнан дуьхъа до ас и. Цхъажимма цуьнга шен дог дастийта. Вайшиь цецдуьйллуш ду цунах, ткъа иза леш ву. Хеназа, ша леш вуйла а хууш.

4 сурт

Ғирґазехъ. Кхузахъ берш Гадаевн цийнан нах бу

1 с т а г: – Маржа яI, Мохьмад-Салахъ, хъайн мохъ ца тоьуш, кхечеран мохъ тIеэцна, кIелвиси-кх хьо!

2 с т а г: - Нахана динчух баркалла-м ца хуьлу хъуна. Уьш мацалла ца балийта а ґоьртина, ша Ю шо хан яккха набахти чу ваха иза. Царах цхъанне а бала-м ца кхечи хъуна цуьнан.

3 с т а г: - ХIокху совета Iедална вайх дешна а, кхетам болуш волу а стаг ца веза. Мискачу стаге хьожург а, бIаьргахъ доллу дитт санна, хета-кх хъуна кхарна. Бакъдерг аьлча, Мохьмад-Салахъ шен боцу бехк токхуш ву набахтехъ. Вайна дола хета бехкеверг дIавийца. Иза хууш болчара пайдаэцна вайн амалх.

Канташ цIа воґу. Салам ло, бухарчара схъаоьцу. Цуьнгахъ цхъа ларча ю.

Й о к к х а с т а г: - Ва кIант, хIун дуьйцу арахъ?! Вай цIа дохуьйту ца боху?

К а н т а ш: - Кхузара вайн рицкъ кхача ма-диннехъ, вай цIа а ґур ду-кх. Я кхеран карахъ а дац-кха хъуна иза... Мохьмад-Салахъан аппеляцих ґуллакх ца хилла. Москвара «Отказ» деана. Оцу цамгаро а чоґIа лаьцначух тера ду иза. ЦIе ца йоккху цамгар ю цунна. Лоьраша а шайн дан хIума дац аьлла цуьнга.

2 с т а г: - Ма Iийр яц-кх цуьнан кIентан нана хIинца! Iенне а Iийр яц-кх иза. Оцу Росси дIаґур ю-кх иза, и кIант а эцна!

Й о к к х а с т а г: - Цунна бехк буьллий ахъ, тIаккха? Оццул а дика Iа иза-м. Яхийтахъа, цхъа нохчи кIант мукъане а кIелхъаравалар хир ду-кх.

2-ґа с т а г: – Хих а ведда, хъера кIел иккхинчунна хилларг ма хилахъара цунах.

1-ра с т а г: - Хьо миччахъа а вахарх, кхеран карара вала меттиг ца йисна-кх.

Монголийн махкахь, цу дуйненан йистехь а, хилла со; кхаьрца цхьаьна тIамтIехь а, Жуковс командовать а деш; Германин лаьттахула а тIом беш а лелла со, кхарна тIаьхьа а хIоьттина. Массо метте куьг кхочу-кх кхеран, къацахетарийн.

К а н т а ш: - Кхарна а ду цхьа де. Дела сиха вац. Рицкъ дерг хир ду массарна а. Вай а дацара дика лелаш, ваьшна вай нийса хетахь а. Далла дика ма хаьа. АллахIа, Ша везинчул тIаьхьа, Ша вицвиначарна тIе жIаьлеш тосур ду Ша аьлла, - бохуш, дуьйцуш хезна суна дешначу наха.

Й о к к х а с т а г: - И зуда вайца дика чекхийолуш-м ю хьуна. Ша, оьрси ю аьлла, кIелхьараялалушшехь, лахь а, йисахь а, вайца кхуза схьакхелхина иза, оцу кIентан дика дола а до цо. Кхечеран берашка а хьовса, цуьнчуьнга а хьовса. Цуьнан кIант деша а, яздан а хууш ву... (тийналла) - Со ялале цкъа: Нана-ДегIастанах бIаьргтоха, бухдуйлучу шийлачу шовданах цхьа къурд бан... тIаккха-м яла а реза яра со...

Мехкарша дIалокху, гIийла озош кехатпондар а болуш:

«Сайн дадех, вешех, махках йоккхуш,

Айхьа со елхор дицдин ахьа.

Дуьненах жимчохь со яьккхина,

ДIатесна, елха йити ахьа.

Суьйренца волу хир ву дада,

Къайлаха суна воьлхуш, гу тIе.

Генахь нур лизпаш, къиэга седа

Тергалбо хир бу, бала даг тIехь.

Сан миска дада, ма велхалахь,

Хьан меттана даим со йоьлхур ю,

Къадоцчу кхиэло хьукма дарна,

Дуьнене гIийла со хьоьжур ю»

5 сурт

Ашхабадехь (*набахтехь*).

Г а д а е в:

– Ойлано оллийна корта базбелла,

Балано хьовзийна, вахар тазделла,

Изапо Иовжийна, вацар хазделла,

Генарчу махкара шуьга со хьоьжу.

Вахаран-кхалхаран ойланна аьлла,

ГIийла со лахвелча, суьйренца ваьлла,

ХIоллам гац халкъалахь сайн карахдаьлла,

Баьссачу сайн некъах, воьлхуш, со хьоьжу.

Иаламан эшарехь Iехалуш, ловзий,

БIаьрг боьллуш дайнариг бIаьрг хьаббош девзий,

Иожаллин метта тIехь байттамал хьаьвзий,

Зиэн довчу вайн догIмех дог лозуш, хьоьжу.

ЖехГалчу жайнаша жимчохъ Гехорна,
 Тесачу некъа тГехъ айпаш лехъорна,
 Мел боцуш, эрна дукъ айса текхорна,
 Дог дохкодларца Деле со хьоъжу.

- Сайн гергара мел волчух а ваьлла со, хьомечу лаьмнех а. ХИинца сайн сих а волуш ву со, хьох волуш а ву со. Казбек! Ма гЮлахъ дІа, хІуъа хилла латтахъ а, хъайчаьрца висалахъ! Весет кхочушдеш хуьлу хьуна! Со леш ву хьуна, ахъ сан дехарна жоп лур ду аьлла, тешна а волуш.

- Я АллахІ! Ас динарг! Хьо а, хъан декъаза нана а, хъан деда а, юха со а бухбоцчу бердах кхисси-кх ас. Ма къиза хилла-кх со шуьца, ма къиза таІзар ду-кх суна хІинца. Бекхам боцуш цхъа а къа ца дуьсу. Къалатадар - иза гІалат ду. Ткъа гІалатан тІаьхье - иза дохковалар тІедар ду.

Мел доккха совгІат дара суна хІинца сайн цІахъ валар. Мел чІогІа лаъа суна хІинца, цІахъ а волуш, дІаверза. Кхузахъ вала везаро кийра морцу сан. Цхъаволчунна ваха а луур дацара, хІинца суна, цІахъ а волуш, вала ма-лаъара. Цунах а ваьккхина-кх со. ХІайт-яІ! Сох хилларг. Сох хилларг...

И л л а н ч а:

«Ожалло Гехаво, оьций дІахьой,
 Ял йоцуш вирзинарг ларйоцуш вов.
 Уьйрашна вицвелчахъ, Далла а вицлой,
 Базло, бах, лахъти чохъ упханан тхов.
 Даим со хьегначу Цен-Берде гІой,
 Цуьнга бІаьргтохалаш, аьтто хилахъ.
 Цигахъ диънера ас бераллин той,
 Цигахъ лиънера сайн чурт а, дагахъ.
 Геллой Іаш хетало безна и мохк,
 Малх хьуллуш, бІаьргтоьхча геннара дІа,
 Хьомсарчу ламанаш хьерчаш Іен дохк,
 Гуш санна, воГалой, вега со Іа...
 Догмерза гул а лой, Цен-Берде гІой,
 Дегнийн хьу ясталаш бІаьста-гурахъ.
 Сан метта бІаьргтохий, сан бІаьрга гой,
 Сан берд аша хъасталаш, ганза со лахъ.
 Цигахъ диънера ас бераллин той,
 Цигахъ лиънера сайн чурт а, дагахъ.
 Пепнаш кІел тІулг богІий, гонаха берд хьой,
 Безамна бІарлагІа елаш цигахъ».

6 сурт

Шурий, Казбеккий новкъадаьлла. Казбек хІоьттина лаьтташ ву.

Ш у р а: - Казби, хьоьга ала дезарг баккхийчара хьоьга аьлла, хІинца вайшиь поездана тІаьхъа а ца дуьсуш, дІадаха деза...

К а з б е к: - Цигахъ лаьмнаш дуй?..

Ш у р а: - Дац. Цигахь аренаш ю, б!аьрго ма-лоццу - аренаш.

К а з б е к: - Цигара мохк хаза буй, сан Даймохк санна?

Ш у р а: - Х!ан-х!а. Нохчийниг санна хаза мохк дуьнен т!ехь кхин бан а бац, Казби!

К а з б е к: - Ц!адаха х!унда ца мега вай, сан Даймохка, Нохчийчу?

Ш у р а: - Ницкъберг тоьлла ву кху дуьненахь, иза харц!ехь а. Цкъа мацца а нохчийн къам а ц!адерза там бу, шайн дай баьхначу махка. Бакьо толаза ца юьсу. Вайх, цу хене довлахь, х!ун хир ду ца хаьа. Х!окху х!юьттинчу хьолехь, тхайнаш болчоьх г!оли хир ду вайшинна а. Кхузара х!ара меттигаш ца лало соьга. Хьобга дешийта а деза. Иза уггаре а коьртаниг ду.

Б!аьргех хиш а оьхуш, д!аволало. Соцу. Ю!ахьожу. Масех г!улч а йоккхий, схьавог!у:

К а з б е к: –

Схьакхиэта можа малх биэзахь а,
Езахь а стиглан лил-басе,
Я шера аре, лаьмнийн баххьаш,
Я тог!еш, раьг!наш, зезаг ц!иэн;
Безахь а г!алин барз айбелла,
Я завто туьйсу !аьржа к!ур,
Дезахь а болар, йо! качьелла,
Я сирла къиэга б!аьргийн нур, –
Хьо биэза суна,
Даймохк сан!

Шурин б!аьргех хиш оьху. Щерпоштан ц!ог!а.

7 сурт

Гадаев лор волчоьх.

Г а д а е в: - Со ц!ахь велахьара, Рашидца талла г!ур вара хьун йолчу аг!ор, Гезлойн эвл йолчу мог!анца. Цигахь къилбехьа воьрзур вара, Яьссих а ваьлла, Борзгечу юххехула а волуш. Ю!а, акха котамаш а, пхьагалш а йохьуш, вухавоьрзур а вара. Уьш х!етахь дуккха а яра цигахь, х!инца х!ун хир ду-м хаац.

Гуьйренан зезаг го даьлла
Борачу баца юкьаьх...
Селла хьайн дег!ан куц кхаьлла
Х!ун дора декъазчу ахь?
Мох кхетча, лешаш, т!етийжа
Гонаха кхин накьост вац.
Малх кхетча, хьостуш т!ехийша
Эсала полла а бац.
Гой хьуна, цхьа-а ду хьо даьлла
Борачу баца юкьаьх.
Селла хьайн дег!ан куц кхаьлла,
Х!ун дора хеназа ахь?
Александра т!ейог!у.

А л е к с а н д р а: - Сан кхаъ бу хьобга: профессоро хьо этГоза вер вац, боху! Цу балхо дегайовхо ло, кхалхар клезиг мукъане а тГабхьо хир дацара-те аьлла. Хазакхетий хьуна?

Г а д а е в: - Ма чГогІа хастам бийр бар-кх ас АллахІана, Цо сайн доьзал а, гергарнаш а сайна гайтича, сайн кхалхар а Даймахкахь хилийтича.

А л е к с а н д р а: - Радиочохь йобдуш: «Ревет и стонет Днепр широкий», - яра. Ларамаза, цГеххьана дагатесирана суна: шуьшиннан кхоллам ма тера бу-кх, - аьлла. Декъаза Тарас! Иза а хІаллаквирани хан йоцуш.

Г а д а е в: - Дера, мисканна доьГІна ма ца хиллера. Иштта валар а хилира, гГело еш маршонах а ваьккхина, хила ца доьГІначу вахаре сатесна. ЙоІ, хьо хІун ойланаш еш ю? Цу ойланийн Геха ахь дІа ца хадабахь, хьох махкана а гІараяьлла Илманча хила кхуьур яц хьуна. Собаре хила Іамаде хьайна, собаре...

А л е к с а н д р а: - Со хьобга ала лууш яра: суна чГогІа хазакхета хьуна гГоли хирйолуш. Со хІинца Новосибирске дІайобдуш ю, кхузара яьлла со. Цкъа мацца а хьо ган а, хьуна чГогІа безаш болу хьан Даймохк ган а сатуьйсур ду ас. Клезиг бен хьобца къамел дойла ца хиллехь а, сайца коша дІадахьа тоьур ду суна и хьобгара хезнарш. Хьуна ма-хаьара, и шадерг сайн темина юкьадахийта аьтто хир бац сан.

Г а д а е в: - Хьо Делах тешаш ю, моьттуш ву со. Ахь диц ма де цкъа а: вайгара вайна хуьлуш долу диканиг Делера ду хьуна, вайна и болх вайгара бу а моьттуш. Адаманна баркалле хила: клезиг долчунна а, доккха долчунна а; даима а Далла хастамбеш а хила. Диканна а, Вонна а. (Зал чу) Маржа яІ-кх хьо, дуьне! Бохамо лаяцча, тешамечу накъостийн ондда гГортор лохий, уьш боцуш, гатло хьо. Юха тІаккха, сирла денош даьккича, юха а хьобца ирс декъа, хьайн доттагІашка сатесна хьавьзича, уьш а ца кхочу хьуна.

8 сурт

Россахь. Казбек - киншка каралаьцна, и Іамош, дІасаволавелла лелаш ву. ЦІа йогІу Шура.

Ш у р а: - Оффай! Ма кІадьелла со... Вайшинна цхьацца хІуманаш эцна ас. Хьо экзаменаш дІаелла ваьлча, цІа гІур ду вайшиь, Нохчийчу. И неІ йисна хьуна сан тГекъовлаза... Экзамен маца яра хьан, Костя?

К а з б е к: - Нана, Казбек ю сан цІе. Кхана ю. История Русско-Кавказкой войны - тема а ю.

Шура лерина дІахьожу кІанте. Георгий Эдмундович чувогІу, мохь а бетташ: Георгий Эдмундович - Александра! ЦІахь дуй шу?

Ш у р а: - Тхо даха меттиг болуш-м дац, чохь ца хилла, Георгий Эдмундович.

Г е о р г и й: - Хьанна хаьа, хьанна хаьа. Сох-м Георгий аьлча а тоьур дара хьуна, Александра...

Ш у р а: - Зиновьевна! Хьо лаа лелий хІинца, хІума-м ца хилла?

Г е о р г и й: - ХІумма а ца хилла... Почте ваханера со, цхьа гІуллакх а хилла... Цигахь Кавказера хьобга дайитина кехат дара деана. Шура дІахьоду почте, амма вукхо сацайо): - Ас хІара хьобга дІадала схьадеана-кх...

Са а маллой, меллаша гІанта тІе охъахуу Шура. Казбека схъаоьцу Георгера кехат. Нене дІало.

Ш у р а: - 1953 шарахъ Мохъмад-Салахъ, амнисти а хилла, набахти чуръа аравелира. ГІиргІизехъ шен гергарчу нахаца Іаш вара иза. Зуда а, кІант а бухахъ ца карийна, чІогІа холчахъ а вара. (Юха а вовшашка хъовсу) Юха, 1957-чу шарахъ, ДегІастана боьду некъ нохчашна дІабаьстича, уггаре а хълха цІавоьрзу иза. ЦІахъ шен болх бан волавелла волу иза, цхъа ларамаза девна юкъя а озийна, цуьнан карах стаг велла. Иза юха а лъцна ву. Топаш тоха кхиэл а кхайкхийна цунна. (Шура, когаш маллой, охъалахло) Ва Дела! По дехъа цунна, кІелхъараваккхяхъа иза! Цуо муха лан деза иза!? Оха муха лан деза иза?! Хъайн нана лойла хъан, сан кІант! Хъан Да...

Казбек - Нана, сел чІогІа холча ма хІоттахъа! Нахала доху ахъ вай. Нах кхаьрдар ма бу вайх. ХІара нах а ма бац къестарш, харцонаш, эрчонаш ганза. Иза-м ша вацый, Дела ма ву цуьнца. Дагадаийтахъа цуьнан дешнаш:

- Іазапийн доза гац, алий,
Къарлой, ма вожалахъ бале,

Къар ца луш, лан беца,
базбаларх, бала,
ПаргІато йогІур ю цуьнца.

Г е о р г и й: - Жима велахъ а, чІогІа кхетам сема болуш къонах ву хъан хІара. Нийса ду цо бохург. Йоккха киртиг ю шун доьзална тІе хІоьвтинарг. Оьшучу хІуманна тІехъ сох къахкий ма Іе.

К а з б е к (зал чу) -

Сан Даймохк, Нана-Нохчийчоь, хъайниг санна, декъаза хилла-кх тхан кхоллам а. Тхо-м дІадоьлху - дацаре... Тхан къина, доккха тезет хІоттадай, елхалахъ, белхалахъ, делхалаш... шайн цІийх цІе йолуш, шайн хІух са долуш тхо тІепаза дарна... Нана-ДегІаста, цул тІаьхъа хъо яхалахъ, тхан, декъазчеран а массеран а меттана! Тхан массеран а синошна ирс хилий хъо язлолахъ лаьтта букъ тІехъ, доьза байначу тхан доІанашна - хъайн момсарш Деле а кховдаеш...

2 дакъа

9 сурт

2-гІа з а м а н х о:

Гадаевна тоьпаш тоха йина кхиэл хуьйцуш, 20 шо хан дІакхайкхайо набахтехъ яккха.

Дилхина,
Дилхина,
ГІора-гІад дайна,
Аганахъ наб тесча,
Беро ахІ до.

Барамах тІехтилла
Баланаш лайна,
Хеназа гІелделла
Дог тийсало.

Наг-наггахь,
 Ойланехь бералла яйча,
 Цен-Бердах цевзаш, цо
 Аз делхадо.
 Делхарехь дахделла,
 Амал-гIад дайча,
 Кийрахь цо
 Меллаша,
 Дахдеш, ахI до.

ХIун ду-те хиллариг,
 Эшнарг оцунна?
 Хьенехан бехк хьаьрчина?
 ХIун даьлла гал?
 «Сонталла!» -
 Ала ду
 Сихвеллачунна.
 «Сонталла»
 Кхоьллинарг
 Довза хьажал!

3-гIа заманхо: «И вевзинчара ма-дийцара, тамашийна стаг вара Гадаев Мохьмад-Салахь. Сиха яра амал. Цундела сих-сиха олура цо кхечаьрга: собаре хилалаш. Деллахь-хIета иза шена а дагадоуьйтура. Ца вицвала. Цунах лаьцна хезначун, цо лайначун, цо язйинчун ойла ян ваьлча, цуьнан кIорггера хьекьал а, доккха похIма а, шуьйра хаарш а бертахь ца хилла, аьлла хета, цуьнан тIехсихачу, карзахечу амалца, цуьнан доьналлица, харц-ницкьана, кхерамна хьалха корта таIо цахаарца». Цхьана агIор - кьиза хилла цуьнан кхоллам, - эр дара цунна. «Шен Даймохк, шен кьам, шен сий хилла цунна уггаре а деза. Вуьшта, Мохьмад-Салахь шен даго ма-бохху ваьхна, шена ма-хетта. Луург лаа а лууш, хетарг хета а хеташ. Иштта дахарх чекхвалар, дакьазалла яц, и ирс ду. Мел луург, мел хетарг а кхочуш хилла, хьан диьна хIара дуьне?»

Сулейманов Ахьмада а аьлла цуьнан кхоллараллехь: «Ша мел язйина хIума язйина ца хилийта, Гадаевн цхьана - «Даймахке сатийсар» - байтан автор хуьлуьйтур вара ша», - аьлла.

2-гIа з а м а н х о: Кьайлене болу некь ЦIечу-Бердера дIаболабелира. Цецвуьйлуш, сайн ойланашца тIаьхьакхиа гIерта со Мохьмад-Салахьна ницкь беллачу кьайленашна. Дитгаш, шовданаш, олхазарш, стигал... - кхечахьа санна. И кьайле еккьа цхьана хазаллийца йобзна Iай-те? Дала, вовшадьозна, кхоьллина ду гуонаха мел долу хIума. Оцу низамца цадогIург, дуьхьалдерг цалеладар тIехь ду массарна а. Нагахь леладахь, сингаттам хирг хилар хууш хилар а ду. Мел чIогIа бу и Iаламо хаддаза адаме бетта мохь, вочух лардан гIерташ. БIаьрг хьаста, хаза сурт гойту, лерг хьаста, зевне аз хозуьйту, беркат... «Хилийта стаг галваьлла, белшаш тIехь кьинойн чалх а хилийта йохьуш, амма дIа ма татта, вайн гуона юкьа вита», - бехира Хьаьжас. Стаг гIелаллийца, дакьазаллийца, сингаттамца, галваларца ша ма вита, ткьа гуона юкьа а лаций, нисвалийта хьажа, бохург ду и. «Дин – исламан дог, цуьнан тIум – иза адамиин вовшашца долу вошалла ду», - баьхна Хьаьжас.

Назма

Кхоьллинчо кхийдо некь БIаьргашна байна,
 Шен дагна хилла чов, собардеш, лайна,
 Вовшашца догмерза, вовшашца тайна
 Вай маца нислур-те бохуш, со хьоьжу.

Делан цѐраш йохуш, вай Іаьршашка хьуьйсу,
Эхартахь аьтtone даим сатуьйсу,
Амма вай вовшашна син-пхерчий кхуьссу –
Адамашна вовшийн дог девзаш ду хьуна.

Кхоьллинарг лoьручо адамаш лера,
Кхечунна шех цатам кхетарах кхера,
Шен бехках ма вала Делаца хера –
Вай вовшийн дезаро кхачамбо хьуна
Вайн Хьаьжас баьхна ду: «Вовшашка хьовса,
Вовшийн дог дохадеш, дуьне ма кьовса.
Элчан некь талхабеш, нацкьар ма хьовза –
Элчан цѐ Іаьршашкахь лепаш ю хьуна».

2-гІа з а м а н х о:

Варийлахь! Варийлахь!!!
Харц-некь ма хьуолахь:
Харц-новкьахь макх летчахь,
дог телхар ду.
Мел кІеззиг макхо а
хьайн даг тІехь гуолахь:
Шен даг чохь цІанвелларг
Далла гур ву.

«Шайхашлахь шайх, декьаза Хьаьжа, я! Хьан дакьазаллехь йоллу хьан декьалалла! Сийлахь Іеламча-кьинхетамча». Цу воккхачу Эвлаян хьехамаш, дахаран некь а бовзаро бух-орамера дуьйна хуьйцу Гадаевн кхоллараллин а, Іилманан лехамашна тІехь а еш йолу ойланаш. Цаьрца цхьаьна хийцало цуьнан дуьненах а, эхартах а болу кхетам а, хьежамаш а. Гадаев дика кхета Кишин-Хьаьжин дуьнене болчу хьежамех: дерриге а хІума гуонан боламехь кхоллар а, и юха лаьтте юхадерзар а. Хьаьжин лехамех коьртачарех ду адамиьн дегнийн цІеналла. Масала: «КІайн чалба шайн коьртех хьарчаяле хьалха, иза шайн дегнех хьарчае», - аьлла Хьаьжас.

Г а д а е в: - Ва ШахІид!

Цѐра кехаташ кхоьхьу суна. Хьайниг а кхачьча соьга. Хьан байташ а йийшира ас. Гуш ду, ахь мелла а алсам кьахьегнийла, цѐран кеп а, мукьам а тобарехьа. Оцу кѐпаца кьахьегча, тІаккха байтана юкьа тарлур дац эрна аьлла дош. ХІара сан цхьа байт еша, кхечаьрга а ешийта. Цхьаьннан цІарах зорбане яккха а хьажа.

Стигла ма хьийса:
Стиглара буссуш бац
дегнашна кхача.
Лаьтта ма хьийса:
Лаьтто лац яхьаш тІехь

нур долу тача.
Бахаме хьаьддехь а,
гІалат ву ваьлла,
Гонахчу нахаца
мерза и вацахь.

Лахвала йиш яц и,
 жолам-яI аьлла,
 Луларчун куьг оцо
 довха ца лацахь.
 Добзалца кIоршаме,
 Юьртаца шийла,

Махкаца бев велахь –
 байна ву чам.
 Вовшашка хьовса.
 Вовшийн дог иэца -
 Вовшашкахь боллуш бу
 вахаран чам.

- Ма-дарра аьлча, хIара байт Киши-Хьаьжина безамна кхоллаелла ю сан. Бакьдолуш, цо аьлла ду и дешнаш - «Вовшашка хьовса!». Цхьаберш цецбаха а мега ас. Бакьду: Кишин-Хьаьжа - куьйгаца куьг лаьцна а воцуш, дагца дог лаьцна волу устаз ву сан.

Цунах Иесанак цакхетар-м хIунда хьехадора, цуьнан шен мурдашна а ца вевзира иза. Шен сихачу зукьарца цо метгахьхьадина дара, муьлхха а Паналлехь лелаш дерг билггала цхьа гуо болуш лелаш хилар. Хьаьжа сийлахь кьинхетамча вара. Цундела веза суна иза дукха, сайн устаз а лаьцна ас цунах. Вайн кьомана и мел вара хьуна аьлча, Алишер Навои узбекашначулла а, Iабдурыхьман Джамии таджикашначулла а. Суна цIаван догIнехь, Хьаьжас жа дажийначохь цунна безаман бIарлагIа йогIа гIайгIа бан дина нигат ду сан. Ткьа гIуллакх хилаза дисахь, гIаккха... сийлахь Хьаьжа ма-варра вовзаза вуьсуш го суна.»

- Дайн оьзда гIиллакхаш гайта ца гIоьрта вайн яздархой. Стаг цецваккха я вело, я велхо гIерташ, цхьацца эпизодаш язйо. Царна хIара могIанаш а ду сан:

Iалашдан дезара,
 кьоман дог хилла,
 БIешершкахь лаьтгина
 «Iадаташ» эриш.
 Уьш вай дIакхисича,
 некъаха тилла,
 Харцахьалелар ду
 заманан бераш.
 ХIора цу «Iадатех»
 сийлахь ду делла.
 Шен муьрехь -
 доцуш цатернариг ду.

Кьомах кьам дендина,
 цунна цIе елла,
 Цунна стом латтабеш
 даьллинарг ду.
 Бехдан ма хьийзаде
 «Iадаташ» эриш,
 ЦIан а деш,
 замане хьийза уьш де.
 Дайн гIиллакх дицдинарш,
 тесна дерш нацкьар
 Ду бераш -
 Берашна харцо ма е.

- Буьззина культурни болчу наха шайн дайн гIиллакхаш Iалашдеш гина суна. Юьззина йолу культура дагца хила езаш хилла.

- Ахь хоьтту: хIун оьшу? ХIун оьшу, я хIун ца оьшу ма дац хьал. ХIун могуьйту - ма ду? Шадерриге а дихкина ду, цхьа а хIума мегаш дац. Посылка схьаэца бакьо яц, юуург эца бакьо яц; ахчанах: цхьа журнал, газет, книшка эца йиш ю. Ас беза мах лур бара-кх цхьана Iежах а, цхьана сийначу хохийн курсах а.

10 сурт

4-гIа з а м а н х о:

Туьйранахь санна беара гIаьххьара безам а. Кьаналло бердаш аьгна, дахар кхачалучу хенахь. Кхузткьа шере лестича! ХIокху дахарах самукьа доцуш,

дазделла шераш текчочу хенахь.
 Ехачу ирхонах салазаш санна,
 Меллаша текхало
 тутмакхан шераш -
 Ёаьржаллехь тарделла
 дерриг а цъханнах,
 Дехаллехь дазделла
 хьийзавеш дерш.

Эчиган чалтарех чекх
 Ёаьргаш хьуйсу.
 Ойлане керчадо хилла
 мел дерш.
 Хьаннаша бес-бесара
 духарш хуйцу.
 Дазделла текхаш ду
 тутмакхан шераш.

Шовзткъа шо жима яра йоI Мохьмад-Салахьал а. Дистина догIу хи санна, сиха
 буьйлира шина адаман вовших болу бIо. Вовшийн гина а доцуш. Кехатийн марзонца.

Г а д а е в: -

«Къанвелча безамаш бийцар -
 гIалатех ларалуш ду,
 Амма цо (къеначо)
 корматаллийца
 назманаш язйинехь
 довхачу цIийца -

йовшуш гуш ю.
 Цундела олу ас:
 Шайн дегнаш гIовттадахь
 ас яздинчара,
 безам ас хьехабар
 гIалат ма лара».

Цу хенахь, сценин кIоргера схьайогIу - Малика.

М а л и к а: -

Ирс хета йиш хилар хьобца дог декъа,
 Хетачийн, хезачийн хьесапаш дохуш,
 Хиллачийн, хиндолчийн чуччаха некъаш
 Довзуйтуш, вайшиннан гергонца йогуш.

Г а д а е в: -

Сан санна, кийрахь са хьийзаш,
 Хьегаро Iийжадахь дог,
 Яздехьа ойланехь хилларш,
 КIеззиг сан байбехьа ког.

Г а д а е в: -

Дийцахьа ахь дагахь ма-дарра,
 Iовжорах Iалаш ца веш.
 Хийла со лайна ву тарраш,
 Тешаро эша со веш.

М а л и к а: -

Догдиллал човхийна йоцуш,
 Сатийссал хьабстина йоцуш,
 Лела со дахарах хьобгуш,
 Дахаран ирс хьобца лобхуш
 Дуьххьара хиллехь а везаш,
 ТIаьххьара безам бу хьобга.
 Вацахь а, дийчича дезаш,
 Сох кхетар - дехар ду хьобга.

М а л и к а: -

Хаац-кха, кханешна доьгIна,
 Некъаша хIун дохьур шайца,
 Амма со доллучул кхоьру
 Тешначух тешнабехк балар.
 ХIуьа лан хир яра реза,
 Диккачул дарцашлахь латга.
 Лалур дац тешаро эшош
 Хьан меттана га хилахь шалха.

Г а д а е в: -

Iуьйранна седано сирла нур обьхча,
 Хьобга сатийсаро хьовзаво со.
 Малх буьзна, стиглано дарин бос тоьхча,
 Кийрарчу даго цIовзаво со.

М а л и к а: -
Вайшинна доьГний-те
вовшахакхета,
Мерзачу маттара
далхадан къа?
КІайн дуьне дерриг а
ваьшшиннан хетта,
Вайша доьГний, хьовха,
лахдала цкъа?
Хьегар бен вайшинна язделла дацахь -
Декъазчел декъаза вайша ма ду...

Г а д а е в: - Дукха ехийла, сан дика Малика! Буьрса стигал къуьйсуш, чехка мох а хьобкхуш, ирча тоьхна доГІа тийча санна, хьал хІобгтти вайшинна - вовшашка ден къамел а сецна.

М а л и к а: - *(конверт ю буйнахь, и дІало почтальоне)* ...Безамна тешам оьшу, бацана доГІа санна, зезагна малх санна. Тешам боцчохь безам бац, безам боцчохь тешамал башха. Муха ду хьал-де? Дийцахь! Сагатло сан. Ма яла йиш йоцуш йолу дукха хан ели вайн къамелаш хилаза.

Хехь волчу салтичо мохь туху: - Гадаев, кехат ду хьобга! Гадаевс, воедий, конверт схьадоху. Юха, цу чуьра сурт схьаоьцу.

Г а д а е в: - Ва марша йогІийла хьо, сан дика Малика! Оццул дукха хІунда Ийра хьо, со волчу ца йогІуш? ХІунда хьегий ахь со хьайх, оццул вежа? ХІинца-м вуьтур вацара ахь со кхузахь суо. БІаьргана гучуьра йолуьйтур яц. Цхьана а минотана а *(суьрте дикка хьожу)*.

- ХІай-хІай! И башха нур, ира ши БІаьрг! Хьох юьззина Маьлх-Азни хилла! Цхьа шатайпа башха товш сибат. Елакьежча, хиндерг го...

4-гІа з а м а н х о: - Ма сиха, хьийкъина тесира заза оцу безаман дитт тІе. Дог-БІаьрг Іаббош. Амма ирсах юьззина йолу и БІаьсте йоца хила доьГІнера. Ткъа Маликас мел яздина кехат - церан безаман жайнаш - сингаттаман узум хуьлуш, юха шен ден хІусаме дирзира. КхидІа дахарх йолу шовкъ, тешам ДІабаьллачул тІаьхьа Гадаевс Іожаллина бина кечам бара иза. Іодикаян кхиале, деган аз доцчу орцанан маьхьарца бина кечам. Амма ма доьналла оьшуш мур бара иза: некъан тача хедачохь, дегІах догдиллинчохь, уьйрийн лар хьошуш, Іожаллин гуро синпха лоцучохь, синкхетаман семалла шегара ца йолуьйтуш, тІаьхьара беанчу безаме дохучу орцанехь тешамца чекхвалар. Дийцарал а совнаха, со кхета ГІиртина цуьнан даима цхьатерра аьрха я собаре хилла йоцчу амалх. Амма ца ГІиртина цунах устаз ван, суо цуьнан мурд хила. Ишттаниг атта вожа кхерам бу нехан даг тІера. Стаг, мухха велахь а, шен долуш долчу дикачуьнца, вочуьнца гайта веза. Ткъа и къобалвар я цавар хІораммо ша къастор ду. Суна и веза ву, шен халкъана Пушкин, Лермонтов санна. Шен кхоллараллин, дахаран къонахаллийца веза ву. Тайп-тайпанчу заманашкахь баьхнехь а, амалш чолхе, экам а карайо церан. Иштгачарах бен хуьлий тІаккха къоман илланчаш! Ма ирс ду иза - воцуш а, нахана вага висар. Цецдийла Іемийла вай! Цецдийла! Вай цецдаха МохьмадагІар ма эшабойла вайна!

Г а д а е в: -

Хенашкахъ вовшашна генара хилла
 Вовшеха вай кхета некъ боцуш ду.
 Вицвехъа, хено кир тоъхна,
 Дарцийн гІов дицдан хиънарг.
 Хеназа ойланаш йоъхна,
 Гур дуй-те, ган а лиънарг?

М а л и к а: -

Сан деган хьобцара герго
 Дохо йиш йолчеха дац.
 ЧІогІа ю ас йохъу терго,
 Хьол хьомсар цхъа а сан вац.
 Цкъа а кхин ара ца вала,
 Сан даг чохъ сецна ву хьо.
 Вицве, ахъ соьга ма ала,
 Аларах виц хьо ца ло.

Г а д а е в: -

Башха сурт хІоттий ахъ,
 Корта кІайбелла,
 Дарцийн гІов дицдина,
 тийначу суна:
 Къоначу йовхонан
 мерза тов тоъхна,
 Дагна сан озийна
 гІура яший;
 Кхоларан мархех чекх

сирла нур оъхна,
 Хъежарах сецна бІаьрг
 шолгІа хъажий.
 Хъаьвзина висна со,
 амал жимделла,
 Дийца некъ боцучу
 дагара хьуна.
 Башха кеп хІоьтти-кха,
 корта кІайбелла,
 хилларш хир дац моьттуш,
 Іийначу суна.

М а л и к а: -

Мел хаза ду, мел хала ду
 хьобга тийсар са.
 Дийнан ял со йоцуш ма ю,
 набкхетац буса.
 Мерза хьийза сан са хьуна,
 мерза Іийжа дог.
 Кийра богу. Кийра - хьуна.
 Хьобга дІатуьйсу ког.

Язделлий-те Іаьршан йоза
 вайна вовшийн ган?
 ДогІур дуй дезна доза -
 хъегар кхачада?
 Мел хала ду, мел хаза ду
 хьобга дегІа ла.

Г а д а е в, М а л и к а а: -

Боданах етта ю буйса,
 Дитташа дайн шабар до,
 Стиглара седарчий хьуйсу,
 Ойлано, оьций, дІахьо.

Стенга хьо - соьга ма хетта
 Беха некъ билгала бу:
 Исбаьхъа сирла схьакхетта
 Везачун(езачун) довха нур ду.
 Стиглара седарчий хьуйсу,

Дитгаша дайн шабар до,
 Даим ас хьобга сатуьйсу,
 Даим хьох хьаьгна-кха со.
 Цхьаь ду сан хЮоккхузахь хатта:
 Безамаш хЮнда бу-те?
 Ирсана кхуллу уьш лаьтта?
 ГПайГанна кхуллуш бу-те?
 Вайшиммо ирсе ваьш лору,
 Безаман алонехь датталуш де,
 Хиндолчийн сурташ вай дору,
 Хилла мел долчел уьш сирла гун де.

М а л и к а: -
 Хьан матто хьан безам
 инзаре буьйцу,
 Бийцина бала а лац.
 Амма сан безамо
 хьайчуьнца кьуьйсу,
 Шел сов кхин хета а лац.
 Терзанаш дац-техьа
 безамаш уоза?
 Уьш буста дац-техьа дол?
 Иаьршахь кхиэл хир елахь,
 вовшах вай доза -
 Тоьлла суо гойтур ю хьол.

Г а д а е в: -
 Ахь аьлла:

«Дуьххьара хиллехь а везаш,
 ТПаьххьара безам бу хьобга».

Ас олу:

ТПаьххьара хиллехь а езаш,
 Хьалхарниг суна хьо хета.
 Воккхаллехь кIаргвала воьлча,
 Бералле воьрзуш ву, олу.
 Кьена дог хьекьалал тоьлча,
 Цундела цец а ца волу.

11 сурт

2-гIа заманхо - Гадаев Мохьмад-Салахьа набахтера кхехьийтинчу кехатийн боккха цхьа барз хир бара. «Дешарца бен толам баккхалур бац!» - и дара цуьнан жамI. Шатайпана кхане ю иза вайн кьомана. Гадаевс яздора: «Со чЮгIа кхьору, кхечу кьоман композиторийн карахь вайн кьоман мукьамийн башхаллийн, дог-ойланан аз нехачу, догдоцчу, дахар доцчу кегадаларе дерзарх... Кьоман башхалла, дог-ойланаш ларьеш, муьлххачу кьоман мукьам кхиорхьама, жима волуш дуьйна, дегIан массо меженах чекхбаллалц, оцу халкьан дог-айамах худавелла хила веза...». 1972 шарахь цIавоьрзу Мохьмад-Салахь. Дукха дара Мохьмад-Салахьа дан леринарш. Делахь а, болх дIаболо кхиале, цамгаро лецира иза... кхин цкьа а дIа ца хеца. Шен тIаьххьара йозанаш Малике дIадахьийтира цо.

Заманхочо шегара кехаташ дIакховдадо яханчу замане, цуьнгара уьш схьаоьцу Маликас.

М а л и к а: - «Малика! Сан гЮллакх дика дац. Со мел лаьтта хууш дац. Вайна кхин могуш цхьаьна гур ала дац. (*Кхузахь Малика, самалделла, гуолашна тIе охьайоьду*) ХIара соьга ахь яздина хьайн кехаташ а, хьобга ас яздина долу сан кехаташ а цхьаьна Iалашдийр ду ахь. Кхано, тIаьхьа, хьо йозанца болх

бан йолалахь, оцу балхана Іаламат мехала, шортта йозан болх бу хьуна хІара вайшимма вовшашка яздина кехаташ. Вайшимма цхьаьна бан дагахь хиллачу сан белхан ойланца йогІуш, вайшинца хиллачу марзонах лаьцна, и дІаян ца юьтуш, цхьа киншка язйийр ю ахь... Хьан Мурид».

Маликина тІейогІу цуьнан гергара йоІ.

С а й х ь а т: - Малика! Чохь юй хьо? (Малика го) Малика, со хьуна чІогІа хаза захало дохьуш еана. Сан йишин маршича ву иза. Палахь доьшуш ву, товш ву: куц-кеп. (Цецйолу) Хьуна хІун хилла? Хьо ма гІийла ю?

М а л и к а: - Мохьмад-Салахьера тІаьххьара кехат деана соьга.

С а й х ь а т: - Хезна суна и гІелвелла олуш, вайн кІоштарчу больнице тахана охьавиллина, бохура, иза.

М а л и к а: - Муха? Тахана? Делахь, Нанига а хаьттина, со гІур ю цига-м.

С а й х ь а т: - Хьуна иза цкъа а гина а ма вац! Хьол дукха воккха а ма ву иза.

М а л и к а: - Даго воккха-жима ца лоьру. Даго шех кхетарг къаставо. Иза цкъа ца гича, Іелур яц со хІинца...

С а й х ь а т: - Эрна хир ду. Цунна цхьа а тІевуьтуш вац, боху, церан наха. Хьо цига дІакхаьчча, хан яьлла хан хир ю. Хьан гІаш яха дезар ма ду. Цига йобдуш атта машин а кхетар яц. Садале цІа кхача а ма деза хьан...

М а л и к а: - Цига а кхочур ю, юха цІа а кхочур ю. Цкъа и ганза со Іийр яц. Дуьненахь.

С а й х ь а т: - Кхета хьох. ГІой йола, тІаккха, кхин ца Іаш. Коре гІолахь, вуьшта, тІеюьтур яц хьуна хьо.

Малика больницера арайолу. Сайхьатана лаьттахь кехат го. Кехат схьаобций, Маликина тІаьхьаьходу. Иза генаяьлла а хуьлий, соцу. Схьаобций, дІадоьшу хьалхара могІанаш, диснарш – дагахь.

Къаналлин къоьжачу
регІан буьххьера
Къоналлин тогІешка
хьоьжущ со Іа.
Дахкарах чекх малх санна,
хенан кІоргера
Леллачийн сурт хІутту,
деллалой, схьа.
Къаьсттина къегаш го
суьйренан суьрташ:
Эшаршца бирзина
балхара нах,
Іоьхуш цІа хьаьлхинчу
хьайбанийн гурташ,
Малх-нуьро лепайо
момсаран ах.

Шовданийн кортошка
кІентий гуллора,
Забарийн, ловзарийн
гІоттура гІов.
Мехкарша (къайлаха)
хиш Іенадора,
Шовдане бийлар шайн
далиьта сов.
Безамаш вай хІетахь,
бийца изьх хеташ,
Догучу дегнашкахь
лечкъабора.
Амма вай, хІетте а,
малх бузуш, кхеташ,
Вовшийн ган «бехказло»
хІоттайора.

- Даяхана хаза заманаш, кхин цкъа а юхайогӀурйоцу. Дера, хьалха безам - хаза, шовдана йистехь ма-буьйцура, хӀинца - кехаташка бирзина. Дегнаш а хилла хьалха болат санна, - чоӀга, хӀинца-м дуткъаделла, цкъа хьасий бен а ца бисна. Адамаш IaьIаш ду, рицкъа-м хьалхалерраниг ду, тӀекхеташ дац. ХӀун хила доллуте дуьненах? Дуьне-м хьийзаш ду, ма-боху? Дуьне-м гӀелделла, ма-боху?

Илли: Ламанан дарта ю, хьегӀарехь тийна,
 Ширащу махка тӀехь охьахиьна гуш.
 Когаш тӀехь лаьтташ ю, тӀемаш гӀортийна,
 Лаьтта дегӀ дожадар деза ца луш.
 Мархал кӀел хьийзаш, цо зама текхнера,
 Турпалчу тӀемашца хедадеш хӀю,
 Сирлачу шовданех дай а бекхнера,
 Мокхазар бердаша биллина го.
 Амма уьш генахь ду хӀинца-ма цунна,
 Гонаха зил банза аренаш ю,
 Iазапо хьешна дегӀ доьжна Iачунна
 Iaьршашка хьаьжна бIаьрг эрна ма бу.
 Жималла! Дагна и гена мел ели,
 Йицлой, ткъа? ХӀинца а йиц ма ца ло,
 Сирла ю. Тохало и йоьжнаериг,
 Лаьтта тӀам гӀортабой, айъа а ло.
 Генахь ду лаьмнаш а, ялалац стигла,
 ХӀинццалц дайн идда дегӀ даш хилла ду,
 Эшначу тӀемаша айъа ца тигна,
 Мархаш кӀел хьийзинарг йоьжна ма ю.

12 сурт

Малика больницехь ю. Пехьашха коре а яхана, палати чу хьоьжуш. ХӀара хаалой, Гадаев, букь берзийна волу, схьавоьрзу. ХӀара шиь вовшашка хьоьжуш Iаш ду.

Г а д а е в: - Малика! Суна орцаха еана хьо?..

М а л и к а: - (замгаяьллачул тIаьхьа) Хьайна могошалла-гӀоли ехяхьа, Деле!

Г а д а е в: - Йоьхийла дац сан.

М а л и к а: - Ва, хӀунда?

Г а д а е в: - Суна изьх хета Делах, сайн дехаршкахь соввийла, сан доIина Цо жоп деллачул тIаьхьа.

М а л и к а: - Муха?

Г а д а е в: - Ас дехнера АллахIе: «Сан валар-верзар цIахь хилийтахьара Ахь: сайн юьртахь, Цен-Бердехь!» - аьлла. АллахIа сан доIина жоп делла!

Малика цIа яха сехьа йолу.

М а л и к а: -

Цъхьаь ду сан хӀоккхузахь хатта:

Безамаш хӀунда бу-те?

Ирсана кхуллу уьш лаьтта?

ГӀайгӀанна кхуллуш бу-те?

Ойланех бетта бу кийра,
 Гушдолчо хаттаза, со -
 Везначух къастайо - хийра,
 Дегабаам сан - тийсало.

ХIунда и - соьга ма хетта,
 Беха некъ билгала бу:
 Малх а хIунда бу кхетта?
 Иожалла - бовзаза гу.
 Даим ас хьобьга сатуьйсу.
 Даим хьох хьабьгна-кха со...

Г а д а е в: - Малика!!! – аьлла, мохь тухуш, гIенах санна, вовшакъастар хилира цу шиннан.

Г а д а е в: -

«Iаламан башхачу
 Боларан сурт,
 Хьуна ас хIоттийнца
 ДегIаза чурт.
 Заманаш йийларах
 Тиш и лур дац,
 Чартийн хьун хIоттарах,
 Хьул а лур дац.
 Цо хьан лар халкъашлахь
 Латтош хир ю,

Лаятта гIехь дехаш-Iаш

Халкъаш мел ду...
 Цундела, ахь соьха
 Къинхетам биэ -
 Виц ма ве хийла хьайх
 БIаьрг билхинарг,
 Даим сатийсинарг
 Цечу-Берде,
 Вахаран чкъурган некъ
 Аьрга баьхьнарг»

«Кхоьллинчо кхийдо некъ бIаьргашна байна,
 Шен дагна хилла чов, собардеш, лайна,
 Вовшашца догмерза, вовшашца тайна
 Вай маца нислур-те бохуш, со хьобьжу»

К И Р Х Ъ А

Дошам

Бустамаш, барамаш

- 1) Ге – нанапеллгий, юккьера пеллгий дласатесча, царна юккьера меттиг
- 2) Аьрша – 71 см. йохалла – аршин
- 3) Гирда – кхо чептар, 12 кийла
- 4) Герка – 700 гр. йозаллин барамехь хIума
- 5) Дол – куйгана тIера пхьяьрсан голи тIе кхаччалц долу дакъа
- 6) Дужа – цхьана тайпана 12 хIума
- 7) Мазал – 24 кг. – ши гирда
- 8) Пунт – 4 чептар, 16 кг. 35 гр.
- 9) ПхьягIат – пхьяьрсаш дIатесча, царна юккьера меттиг
- 10) Сажа – 3 аьрша (213 см.) латта дусту барам – сажень
- 11) Соти – гектаран бIоалгIа дакъа
- 12) Чакхарма – 1060 метр – верста
- 13) Чептар – пунтан доьалгIа дакъа – 4 кг.
- 14) Чийрик – доьалгIа дакъа – четверть
- 15) Шеран чийрик – 3 бутт, квартал, сахьтан чийрик – 15 минут.
- 16) Моьрка – мерка
- 17) Ша – пядь

Кечийнарг – Дадаев Сайд-Хьасан

Нохчийн Республикин къоман политикин, арахьарчу зIенийн, зорбанан, хаамийн Министерствон пачхьалкхан бюджетан учреждени «Литературин-исбаьхьаллин журнал «Орга».

Арадолу нохчийн маттахь.

Журналана регистраци йина 2014 шеран 29-чу январехь Нохчийн Республикехула йолчу зIенан, хаамийн технологийн, шуьйрачу коммуникацийн декъехь тергояран Федеральни службин Урхаллехь.

Регистрацин хьокъехь тоьшалла ПИ № ТУ 20-00088.

Журнал зорботьхна ООО «Торговая Компания Глобал»
366565 НР. Урус-Мартан, Индербиев М. урам, 163

Тираж - 1000 экземпляр. Заказ № 1217 Бинна мах